

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МОЙСЕЄНКО ВІКТОРІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 159.923:316.62-057.875

ДИСЕРТАЦІЯ

АСЕРТИВНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ
ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ
СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ

053 Психологія, 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ / В.В. Мойсеєнко

Науковий керівник

доктор психологічних наук, професор
Блинова Олена Євгенівна

Херсон – 2020

АНОТАЦІЯ

Мойсеєнко В.В. Асертивність як соціально-психологічний механізм вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове роз'яснення проблеми визначення асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю.

Теоретико-методологічний аналіз сучасних підходів до вивчення проблеми дослідження показав, що статус включає в себе становище індивіда в соціальній системі, де кожен індивід має власне уявлення про місце в суспільстві, і відповідно до цього будує свою поведінку, що безсумнівно надає певний вплив на формування його особистості. Визначено, що статусні відмінності відіграють величезну роль в соціальній поведінці в цілому, а в якості статусної характеристики може виступати будь-яка соціальна і індивідуальна характеристика. Систематизація наукових поглядів щодо вивчення асертивності ґрунтується на необхідності розглянути її прояв як риси особистості, яка допомагає студентській молоді зайняти певну ціннісну позицію, і виходячи з цієї позиції, досягти своїх цілей. Констатовано, що асертивність розкривається через такі особистісні риси як: конструктивність, цілеспрямованість, впевненість в собі, відповідальність, рішучість, самостійність, незалежність, суб'єктність, наполегливість, ініціативність, вимогливість, здатність до емпатії та рефлексії.

У першому розділі подано аналіз теоретичних підходів до визначення понять «стратегія статусної поведінки» та «асертивність» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців; визначено типології стратегій поведінки. З'ясовано, що однією з важливих характеристик міжособистісної взаємодії є положення особистості в групі, чи статус, що визначає положення людини в системі міжособистісних відносин. Зазначено, що соціальна група студентів є статусною її об'єднує спільний для всіх членів групи рід занять.

Наголошено, що перебування в статусі студента закладу вищої освіти передбачає вироблення нових компетенцій, нових поведінкових стратегій. З'ясовано, що активно-діяльнісна, неформальна сторона соціального статусу студентства проявляється у виборі ціннісних орієнтацій, формуванні світоглядних позицій студентської молоді. Розглянуто і проаналізовано цінності, які займають високі позиції в орієнтирах молоді. Доведено, що сучасній молоді притаманні такі якості особистості, як впевненість, активність, незалежність, підприємливість, рішучість, цілеспрямованість, вміння ризикувати. Стверджується, що студентська молодь, як соціальна група, включена в складну систему соціальних взаємовідносин і становище всередині соціальної системи визначається соціальним статусом. Зазначено, що студенти самі визначають своє місце всередині вибраної спільноти, відносячи себе до певної категорії, приймаючи пов'язані з цією позицією обов'язки, певні права та поведінкові стратегії.

Запропоновано структурно-функціональну модель асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки, представлені й описані компоненти асертивності та стратегії статусної поведінки. Обґрунтовано доцільність застосування визначеного набору методик із метою дослідження впливу асертивності на вибір стратегії статусної поведінки студентською молоддю.

За результатами емпіричного дослідження виявлено, що переважає низький рівень сформованості когнітивного компонента асертивності. Емпіричні зрізи за емоційно-регулятивним і конативним компонентами свідчать про те, що в досліджуваній вибірці переважає середній рівень розвитку зазначених компонентів.

Емпірично підтверджено, що студентська молодь орієнтована на освіту як певну стратегію статусної поведінки. Виявлено, що на підтримку та підвищення статусу впливають: фізичне домінування, підтримка соціальних зв'язків, професійне просування, матеріальне благополуччя. З'ясовано, що

асертивність має взаємозв'язок зі стратегіями статусної поведінки, і, як наслідок може впливати на подальший вибір стратегії.

За результатами факторного аналізу виявлено поведінкові характеристики особистості: цілеспрямованість, вміння знайти компромісні рішення без використання маніпуляцій, активна участь у життєдіяльності групи, контроль власних дій, ініціатива у спілкуванні, реалізація власного потенціалу внаслідок саморозвитку, спроможність до миттєвого пізнання, прагнення до гармонійного буття, лідируюча позиція, вербальна активність, встановлення сприятливих відносин, розширення міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.

Ключові слова: асертивність, асертивна поведінка, стратегія поведінки, статус, студентська молодь.

Moiseienko V. V. Assertiveness as a social-psychological mechanism used by the student youth for choosing the strategy of status behavior. Qualifying scientific work as a manuscript. The thesis presents a theoretical generalization and a new explanation of the problem of determining assertiveness as a socio-psychological mechanism for choosing strategies for status behavior by students.

Theoretical and methodological analysis of modern approaches to the study of the problem of research has shown that status includes the position of an individual in the social system, where each individual has his own idea of his place in society, and accordingly builds his behavior, which undoubtedly has a certain influence on the formation of his personality. It is determined that status differences play a huge role in social behavior in general, and any social and individual characteristic can act as a status characteristic. Systematization of scientific views on the study of assertiveness is based on the need to consider its manifestation as a personality trait that helps students to take a certain value position, and based on this position, to achieve their goals. It is stated that assertiveness is revealed through such personal traits as: constructiveness,

purposefulness, self-confidence, responsibility, determination, independence and autonomy, subjectivity, perseverance, initiative, exactingness, the ability to empathy and reflection.

The first section presents an analysis of theoretical approaches to the definition of the concepts "strategy of status behavior" and "assertiveness" in the works of domestic and foreign scientists; typologies of behavior strategies are defined. It is found that one of the important characteristics of interpersonal interaction is the position of the individual in the group, or the status that determines the position of a person in the system of interpersonal relations. It is noted that the social group of students is a status one, and it is united by a common occupation for all members of the group. It is noted that staying in the status of a student of a higher education institution implies the development of new competencies, new behavioral strategies. It is found out that the active, informal side of the social status of students is manifested in the choice of value orientations, the formation of worldview positions of students. The values that occupy high positions in the youth reference points are considered and analyzed. It is proved that modern youth have such personality qualities as self-confidence, activity, independence, enterprise, determination, purposefulness, and the ability to take risks. It is argued that the student youth as a social group is included in a complex system of social relationships and the position within the social system is determined by social status. It is noted that students themselves determine their place within the chosen community, referring themselves to a certain category, accepting responsibilities related to this position, certain rights and behavioral strategies.

The structural-functional model of assertiveness as a mechanism of choice of strategy of status behavior is offered; components of assertiveness and strategy of status behavior are presented and described. The expediency of using defined set of techniques to study the influence of assertiveness on the choice of strategies for status behavior by students is substantiated.

Based on the results of an empirical study, it was found that a low level of formation of the cognitive component of assertiveness prevails. Empirical cross-sections on emotional-regulatory and conative components indicate that the average level of development of these components prevails in the study sample.

It is empirically confirmed that students are focused on education as a certain strategy of status behavior. It was found that the maintenance and promotion are influenced by:

It was found that the following factors influence support and status enhancement: physical dominance, support of social ties, professional promotion, and material well-being. It is found that assertiveness has a relationship with strategies of status behavior, and, as a result, can influence the further choice of strategy.

According to the results of factor analysis revealed the behavioral characteristics of the personality: purposefulness, ability to find compromise solutions without the use of manipulation, and active participation in the life of the group, control their actions, the initiative in communication, the implementation of their capacity due to self-development, ability of instant knowledge, the pursuit of a harmonious existence, leadership, verbal activity, establishment of favorable relations, the extension of interpersonal relations, the implementation of its social role.

Key words: assertiveness, assertive behavior, the strategy of behavior, status, students.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Мойсеєнко В. В. Особливості формування асертивної поведінки: науково-теоретичний аналіз питання / В. В. Мойсеєнко // Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості : колективна монографія / О.Є. Блинова, С.І. Бабатіна, Т.М. Дудка, А.М. Одінцова та ін. / відпов. ред. Блинова О.Є. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 55–80. *(Особистий внесок авторки полягає у розкритті специфіки асертивності та особливостей формування асертивної поведінки у студентської молоді).*

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Мойсеєнко В. В. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття «асертивність» / В. В. Мойсеєнко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 5. – Т. 1. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 170–175.

3. Мойсеєнко В. В. Теоретичний огляд основних підходів до вивчення поняття «стратегія поведінки» / В. В. Мойсеєнко // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. праць. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. – Вип. 3. – С. 142–145.

4. Мойсеєнко В. В. Соціально-психологічні особливості статусу особистості в студентській групі / В. В. Мойсеєнко // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. праць. – Вип. 2. – Т. 1. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. – С. 165–169.

5. Мойсеєнко В. В. Структурно-функціональні складові асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки / В. В. Мойсеєнко // Психологія та соціальна робота : наук. журнал. – Одеса : Астропринт, 2019. – Вип. 2(50). – Т. 24. – С. 139–150.

6. Мойсеєнко В. В. Діагностика структурних компонентів асертивності за результатами констатувального етапу дослідження / В. В. Мойсеєнко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєвєродонецьк : СХУ ім. В. Даля, 2019. – Вип. 3(50). – Т. 3 – С. 229–241.

7. Мойсеєнко В. В. Асертивність як чинник комунікативної компетентності студентів / О. Є. Блинова, В. В. Мойсеєнко // Scientific Journal Virtus. – Issue № 40, January, 2020. – С. 36–39. *(Особистий внесок авторки полягає у з'ясуванні впливу асертивності на комунікативну поведінку студентів).*

8. Moiseienko V. Assertiveness as a factor of students' choice of behavior strategies in social interaction / V. Moiseienko, O. Blynova, O. Los, I. Burlakova, O. Yevdokimova, M. Toba & I. Popovych // REVISTA INCLUSIONES. – Vol. 7. – Numero 4 / Octubre – Diciembre, 2020. – P. 259–272. *(Особистий внесок авторки визначається з'ясуванням вибору стратегій поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії).*

Статті у матеріалах науково-практичних конференцій та інших виданнях:

9. Білоущенко В. В. Асертивність як комплексна характеристика особистості / В. В. Білоущенко // Інсайт : [зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених / ред. кол. І. В. Шапошникова, О. Є. Блинова та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський, 2015. – Вип.12. – С. 41–45.

10. Білоущенко В. В. Асертивність як особистісна риса / В. В. Білоущенко // Актуальні проблеми сучасної психології: перспективи та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців [за ред. кол. Л.А. Онуфрієва, Беата Земба, Марик Палюх та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори», 2015. – Вип. 1. – С. 18–20.

11. Белоущенко В. В. Подходы к исследованию асертивного поведения / В. В. Белоущенко // Актуальные проблемы современной психологии : сб. материалов XVI студ. науч.-практ. конф. / редкол. : Л. М. Даукша, А.А. Щитковская; под науч. ред. А.В. Ракицкой. – Гродно : ГрГУ, 2016. – С. 33–36

12. Білоущенко В. В. Теоретичний аналіз поняття «асертивність» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців / В. В. Білоущенко // Інсайт : [зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених / ред. кол.

І. В. Шапошникова, О. Є. Блинова та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський, 2016. – Вип. 13. – С. 51–54.

13. Мойсеєнко В. В. Психологічні особливості формування асертивної поведінки у студентів ВНЗ / В. В. Мойсеєнко // Інсайт : [зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих вчених / ред. кол. І.В. Шапошникова, О.Є. Блинова та ін.]. – Херсон : ПП Вишемирський, 2017. – Вип. 14. – С. 154–157.

14. Мойсеєнко В. В. Основні характеристики статусної поведінки / В. В. Мойсеєнко // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості : матеріали Всеукр. (з міжнародною участю) наук.-практ. конф. (5-6 жовт. 2017 р., м. Херсон). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 92–94.

15. Мойсеєнко В. В. Соціальний статус в контексті психологічних досліджень / В. В. Мойсеєнко, О. Є. Блинова // Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 9-10 квіт. 2018 р. / редкол. : В. Л. Погребна, Н. В. Островська, І. Ю. Тонкіх та ін. – Д. : ЛПРА, 2018. – С. 398–401. *(Особистий внесок авторки полягає у розкритті дефініції соціальний статус).*

16. Мойсеєнко В. В. Теоретический анализ понятия «стратегия поведения» в психологических исследованиях / В. В. Мойсеєнко // Актуальные проблемы современной психологии : сб. материалов XVIII Междунар. студ. науч.-практ. конф. / редкол. : А. В. Ракицкая, О. Г. Митрофанова. – Гродно : ГрГУ, 2018. – С. 361–364.

17. Мойсеєнко В. В. Особливості студентства як соціальної групи / В. В. Мойсеєнко // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості : зб. наук. праць за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 верес. 2019 р., м. Херсон). – [Електронний ресурс] / ред. колегія: О. Є. Блинова, Н. І. Тавровецька (відп. за випуск). – Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2019. – С. 201–203.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ	23
1.1. Науковий аналіз стратегій статусної поведінки	23
1.1.1. Основні підходи до визначення поняття «стратегія поведінки» у науковій літературі	23
1.1.2. Статусна поведінка як соціально-психологічна характеристика особистості.....	31
1.1.3. Особливості статусу сучасної студентської молоді	37
1.2. Соціально-психологічний зміст і структура асертивності та асертивної поведінки	42
1.2.1. Сутність та зміст поняття «асертивність» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців	42
1.2.2. Психологічні особливості формування асертивної поведінки у студентської молоді	54
1.3. Структурно-функціональні складові асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки	61
Висновки до розділу	69
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ	71
2.1. Обґрунтування процедури дослідження та особливості вибірки	71
2.2. Організація та методи емпіричного дослідження асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю та засоби обробки результатів	80
Висновки до розділу	97

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ	99
3.1. Аналіз результатів дослідження структурних компонентів асертивності та стратегії статусної поведінки студентської молоді	99
3.2. Характер взаємозв'язків асертивності з показниками структури стратегії статусної поведінки.....	131
3.3. Чинники асертивної поведінки студентської молоді	137
3.4. Характер взаємозв'язків психологічних чинників з асертивною поведінкою студентської молоді.....	145
3.5. Факторна структура стратегій статусної поведінки студентської молоді	150
Висновки до розділу	164
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	170
ДОДАТКИ.....	170

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Вивчення стратегій статусної поведінки в рамках студентського середовища викликає значний інтерес, оскільки період студентства – це перш за все, період становлення і формування особистості, в якому складаються суспільні відносини і встановлюється соціальна ієрархія. Студент переносить свої враження і переживання в доросле життя, таким чином, формується особистісна та професійна самосвідомість майбутніх фахівців (М. Боришевський, В. Бочелюк, І. Бурлакова, О. Волошина, С. Гарькавець, М. Журба, Н. Завацька, І. Корнієнко, З. Ковальчук, І. Котова, О. Лосієвська, С. Максименко, Е. Носенко, Н. Родіна, М. Савчин, В. Селіванов, Н. Побірченко, О. Шевяков. Є. Шиянов).

Аналіз наукових праць і досліджень вивчення статусної поведінки, свідчить про те, що на даний момент серед представників різних напрямків і наукових шкіл спостерігається стійкий інтерес до вивчення поведінкових проявів статусності – на це вказує зростання кількості досліджень, які зачіпають дану проблематику. Статусна поведінка вивчається в організації як інваріант соціального: можливості, обмеження та перспективи (Т. Кочетова), зокрема є дослідження взаємозв'язків стратегій статусної поведінки і домінуючого стилю керівництва в бізнес-організації (Т. Кочетова, О. Федоткін), вивчаються особливості інтрагрупового структурування і статусних відносин (М. Сачкова, Н. Новожилова), особливості міжгрупового і міжособистісного взаємсприйняття різностатусних студентів (В. Лисицин, М. Кондарт'єв), особливості статусної поведінки людей з різним рівнем макіавеллізму (Я. Безрукава). Інтерес до означеної проблеми пояснюється тим, що статусні відмінності відіграють величезну роль в соціальній поведінці в цілому і мають значний вплив на групові процеси.

Важливо відзначити, що роль і значення універсальних проявів статусності оцінюється дослідниками по різному. Наприклад, Л. Мілея

стверджувала, що будь-які форми статусної поведінки спрямовані на досягнення певного місця в соціальній ієрархії, тоді як Р. Хоган відзначив, що прояв статусності є окремим типом соціальної поведінки.

До теперішнього часу дослідникам стратегічних поведінкових особливостей так і не вдалося виробити єдиного визначення поняття «стратегія поведінки». Можливо, це пов'язано з тим, що автори, які займаються розробкою даної проблеми, дотримуються різних теоретичних моделей, відносячи до стратегій найрізноманітніші поведінкові особливості і описуючи їх окремі ознаки, причому значно менше робіт направлено на вивчення саме соціально-психологічного змісту поняття.

Теоретичне дослідження стратегій поведінки, стратегії життя, було здійснено в роботах таких вітчизняних авторів, як К. Альбуханова-Славська, В. Радаєв, Ю. Резник, Є. Смирнов, Н. Наумова, Т. Титаренко. Визначено, що стереотипні моделі поведінки, стратегії поведінки розглядалися з точки зору когніцій щодо пізнавальних процесів (А. Адлер, Р. Гарднер, Дж. Каган, Дж. Келлі, Ю. Козелецький, Г. Олпорт та ін.). Науковцями досліджується стратегія поведінки в процесі соціально-психологічної адаптації (Н. Мельникова), зокрема, є дослідження взаємозв'язків стратегій поведінки та соціального інтелекту (Д. Ільїн), досліджуються стратегії поведінки студентів різних спортивних спеціалізацій (Г. Парамонова), вивчається гендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки в конфлікті (Н. Дорошенко). Значну частину складають дослідження, присвячені стратегіям реалізації життєвого потенціалу (С. Ветрова, С. Гаркавець), психологічним основам випереджальної поведінки (Ю. Бохонкова), стратегіям поведінки майбутнього фахівця (О. Блинова), стратегіям адаптації особистості в контексті розвитку афективних розладів (М. Тоба), поведінковим стратегіям подолання стресу (І. Афоніна, Л. Пілецька).

Варто зазначити, що стратегія поведінки включає в себе динамічні стереотипи, розумові стратегії і способи емоційного реагування на ситуації міжособистісної взаємодії, що ведуть до досягнення певної мети. Однією з

важливих характеристик міжособистісної взаємодії є становище особистості в групі або статус, що означає становище людини в системі міжособистісних відносин і міру його «психологічної прийнятності» членами групи. Я. Коломинський визначає статус як інтегральне поняття, що включає як об'єктивні параметри, зокрема, становище особистості у внутрішньогруповій структурі, так і суб'єктивне відображення свого становища. Таким чином, в сучасній соціальній психології статус розглядається як стан суб'єкта в системі міжособистісних відносин, що визначає його права, обов'язки, певні привілеї в групі.

Проблема статусу особистості в групах однолітків більшою мірою вивчалася дослідниками дитячого розвитку, підліткового і юнацького вікових груп, в той час як такий важливий етап як «студентський вік» вивчений в цьому плані недостатньо.

Студентський період характеризується зміною провідної діяльності, зміною соціального статусу, входженням молодих людей в нову соціальну роль. Перебування в статусі студента закладу вищої освіти передбачає вироблення нових компетенцій, нових поведінкових стратегій, розвиток професійно важливих якостей. Слід зазначити, що однією з важливих якостей, на наш погляд, є асертивність. З метою успішної самореалізації, професійного становлення та розвитку, сучасні студенти мають бути здатними до застосування асертивної поведінки, вміти виявляти впевненість в можливості досягнення високого соціального статусу.

Асертивність є особливо важливим компонентом особистості, оскільки вона розглядається, з одного боку, як стійка соціально-психологічна характеристика особистості, базовим фундаментом якої є впевненість у собі, і з іншого – як процес самоствердження, що містить у собі використання стратегії впевненого поведіння.

Асертивність описує якість внутрішньої позиції людини, це «сила, з якою людина наполягає на своєму, відстоює свої права» (Р. Мей). Поняття «асертивність» набуває певної поведінкової значимості тільки на рівні ідей і

цінностей, які і зумовлюють вибір соціальної поведінки людини (М. Мольц, Т. Харріс, К. Тернер, Г. Лінденфілд, Р. Алеберті, М. Еммонс і ін.). Психологічні дослідження асертивності здійснено у наукових працях Б. Ананьева, Л. Алексеевої, Р. Алберті, Г. Балла, Ф. Василюка, І. Дубровіної, С. Ковальова, Є. Нікітіна, Н. Ситнікової, Н. Харламенкової, А. Прихожан, В. Ромека та ін. Було досліджено окремі аспекти проблеми асертивності С. Бішоп, Дж. Вольпе, В. Каппоні, Т. Новак, А. Сальтер, В. Семиченко та ін. У більшості наукових праць асертивність розглядається у взаємозв'язку з впевненістю у собі (В. Ромек, Р. Ентоні, І. Скотнікова); розвитком і формуванням адекватної самооцінки (І. Колчанова, Г. Морєва, О. Мороз, С. Якобсон); повагою, гуманністю та толерантністю (А. Адлер, О. Свешнікова, Е. Фромм); становленням самоповаги та любові до себе Н. Дятленко, Л. Вереїна, Р. Шакуров); гідністю і честю (Г. Балл, В. Блюмкін, В. Рибалка, Р. Шакуров); рівнем домагань (Л. Бороздіна, Л. Гаврищак, Є. Залученова, А. Капустін, К. Левін); у тому числі, виокремлено асертивність як окрему якість, запропоновано методичні розробки з її діагностики та розвитку в побуті й у напружених виробничих ситуаціях.

Науковцями досліджується асертивність в структурі особистості суб'єкта адаптації (Ю. Шильцова), особливості асертивності в підлітковому віці (І. Попова), асертивність в структурі особистості суб'єкта адаптації військовослужбовців в екстремальних умовах (В. Шамієва), як основа формування навичок асертивної поведінки студентів вузу в контексті конструктивної агресивності (Є. Хохлова).

На момент закінчення закладу вищої освіти молоді люди вирішують ключове питання про місце, яке вони займуть в системі соціальних і насамперед статусних відносин. У новій для себе соціальній ситуації розвитку студенти прагнуть визначити найважливіші цілі, ідеали, сенс життя, відповідно до яких формують патерни реалізації планів. На жаль, несаможиттєвість в прийнятті рішень, розгубленість, безпорадність, претензійність, знижена критичність ставлення до себе, порушують процес

виробітку стратегії. Молодь з високим рівнем асертивності більш успішно самореалізується, може володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору та вміння виявляти впевненість для досягнення високого соціального статусу.

Констатовано, що за досить широкого звернення до вивчення поняття асертивності науковці не мають єдиної позиції щодо впливу на вибір стратегії статусної поведінки, що взагалі залишилося поза увагою дослідників.

Таким чином, актуальність вирішення означеної проблеми, її недостатнє теоретичне та емпіричне вивчення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Асертивність як соціально-психологічний механізм вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідницької програми кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (№ державної реєстрації 0115U001718), «Соціально-психологічні виміри становлення і розвитку особистості» (№ державної реєстрації 0119U101096). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 5 від 28.11.2016 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 3 від 29.05.2018 р.).

Об'єкт дослідження – стратегії статусної поведінки як соціально-психологічний феномен.

Предмет дослідження – асертивність як соціально-психологічний механізм вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю.

Мета дослідження теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити асертивність як соціально-психологічний механізм вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю.

Для досягнення мети було висунуто такі **завдання дослідження**:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз основних підходів до вивчення понять «стратегія статусної поведінки» та «асертивність» у сучасній та вітчизняній психології; уточнити зміст та сутність даних понять.
2. Розробити структурно-функціональну модель асертивності як механізму вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю та здійснити її операціоналізацію.
3. Емпірично виявити чинники асертивної поведінки та визначити структурні компоненти асертивності.
4. Дослідити прояви стратегій статусної поведінки та встановити взаємозв'язок з асертивністю.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становили: фундаментальні принципи психології: активності, детермінізму, розвитку, єдності свідомості та діяльності (Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, А. Петровський); принцип системно-структурного підходу до вивчення особистості (Б. Ананьєв, П. Анохін, Н. Завацька, С. Максименко, В. Моляко, М. Слюсаревський); цілісного розвитку особистості (К. Альбуханова-Славська, А. Маркова, В. Панок, Т. Титаренко); методологічні принципи організації психологічного дослідження (Л. Бурлачук, С. Максименко, В. Моргун, І. Тітов); наукові підходи до визначення життєвих стратегій (Г. Балл, В. Роменець, В. Татенко, Т. Титаренко); наукові підходи до визначення статусної поведінки (Т. Кочетова, В. Лисицин, М. Сачкова, Ю. Громико, Н. Новожилова, О. Федоткін, Я. Безрукава); концепції стратегій поведінки (Ю. Бохонкова, С. Василейський, А. Журба, В. Моляко, В. Шадриков); теорії та положення про поведінкові стратегії (К. Абульханова-Славська, А. Альгіна, Є. Балабанова, О. Бондаренко, О. Блинова); концепції формування і розвитку

асертивної поведінки (В. Лучків, Л. Марчук, С. Медведєва, Н. Ражина, О. Хохлова, В. Шамієва, В. Шейнов); теоретичні положення, які розкривають структуру асертивності особистості (М. Літвак, В. Каппоні, Т. Новак).

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження:**

- *теоретичні*: аналіз, синтез, узагальнення наукових даних з проблеми дослідження, систематизація та інтерпретація наукових матеріалів;

- *емпіричні*: анкетування (авторська анкета, яка була спрямована на виявлення ступеня прояву та переваг стратегії); контент-аналізування; психодіагностичні методики: методика «Діагностики рівня розвитку рефлексивності» (А. Карпов), що дозволила проаналізувати рівень рефлексивності через показники саморозуміння, самоконтролю поведінки, адекватного оцінювання ситуації, аналізу власних дій; методика «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» (В. Бойко), що діагностує адекватність прояву емоційних реакцій, вміння управляти своїми емоціями; тест «Впевненість в собі» (В. Ромек), який виявляє здатність до прийняття рішення, спонтанність у поведінці, активність у спілкуванні та впевненість в собі; методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), для вивчення системи ціннісних орієнтацій студентів; методика «Діагностика самоактуалізації особистості» САМОАЛ (А. Лазукін, адаптація Н. Каліної) яка досліджує прагнення до самоактуалізації; опитувальник «Події та факти, що впливають на статус та репутацію людини» (Т. Кочетова), який спрямований на вивчення особливостей прояву статусної поведінки та визначення ймовірного характеру статусної поведінки в різних соціальних ситуаціях, «Параметри суб'єктивного соціального благополуччя» (Т. Данильченко), що аналізує провідні соціальні потреби: соціальне прийняття, соціальне схвалення, соціальну помітність;

- *статистичні*: результати емпіричного дослідження опрацьовувалися з використанням методів математичної статистики з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистична обробка даних

здійснювалась за допомогою статистичного пакету SPSS Statistics версія 23.0 та стандартного пакету програм MS Excel.

Організація і база дослідження. Дослідження проводилось упродовж 2016-2019 рр. у три етапи.

На першому етапі (2016-2017 рр.) здійснено теоретичний аналіз концептуалізації понять асертивність та стратегії статусної поведінки, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено об'єкт і предмет дослідження, підбрано надійний та валідний методологічний інструментарій.

На другому етапі (2017-2018 рр.) розроблено науковий апарат дослідження: визначено мету, завдання, методи емпіричного дослідження, проведено констатувальний експеримент з дослідження асертивності як соціально-психологічного механізму прояву стратегій статусної поведінки студентською молоддю.

На третьому етапі (2018-2019 рр.) здійснювалося опрацювання даних, аналіз, систематизація та узагальнення отриманих результатів.

Дослідженням було охоплено 179 студентів Херсонського державного університету та Херсонської державної морської академії віком від 17 до 21 років, які склали окремі вибірки дослідження, сформовані за різними профілями навчання.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечені методичним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики з залученням сучасних програм обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *вперше*: на основі системного теоретико-емпіричного дослідження розроблено та операціоналізовано структурно-функціональну модель асертивності як механізму вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю; з'ясовано особливості прояву асертивності;

виявлено психологічні чинники (ціннісні орієнтації, соціальні стосунки, особистісна самоактуалізація) формування асертивної поведінки; визначено структурні складові асертивності: когнітивний, емоційно-регулятивний, конативний; визначено специфіку проявів статусності у студентської молоді; теоретично обґрунтовано і емпірично досліджено стратегії статусної поведінки у студентів (стратегія активної самореалізації, деструктивна стратегія, асертивна стратегія, стратегія особистісного зростання); виявлено взаємозв'язки між компонентами асертивності та стратегіями статусної поведінки у студентської молоді;

– *поглиблено та уточнено*: уявлення про зміст, психологічні чинники та умови формування асертивної поведінки, сучасні теоретико-методологічні підходи до вивчення прояву стратегій статусної поведінки у студентської молоді;

– *набули подальшого розвитку*: дефініції «асертивність», «асертивна поведінка», «статус», «стратегії статусної поведінки», погляди на підходи вивчення прояву стратегій статусної поведінки у студентської молоді.

Теоретичне значення дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та концептуалізації понять асертивності та стратегій статусної поведінки з позиції структурно-функціонального підходу, відображеного у концептуальній моделі; виокремленні структурних компонентів асертивності, визначені чинників асертивної поведінки та прояву стратегій статусної поведінки; з'ясуванні взаємозв'язку асертивності і стратегій статусної поведінки студентської молоді.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що отримані результати забезпечують можливість подальшої діагностики різних проявів статусності, що, в свою чергу, дозволяє прогнозувати варіанти вибудовування професійної кар'єри та статусних відносин; апробований у дослідженні комплекс психодіагностичних методик доцільно використовувати для моніторингу розвитку асертивної поведінки. Отримані результати дослідження можна використовувати в профорієнтаційній роботі та роботі з персоналом або підборі кадрів. Крім того, вони можуть бути

використані в освітньому процесі закладів середньої освіти різного типу; підготовці майбутніх фахівців-психологів у закладах вищої освіти та при підвищенні їх кваліфікації; при розробці професійних програм корекції.

Основні результати дослідження **впроваджено** у роботу науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Сєверодонецьк) (довідка № 581/15.17 від 15.05.2019); у навчально-наукову діяльність Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (довідка № 706/15.18 від 05.06.2019), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/31 від 23.01.2020), Херсонського державного університету (довідка № 07-30/177 від 31.01.2020), Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (довідка № 533 від 06.02.2020), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-28/01/533 від 17.02.2020) та використовуються в процесі викладання професійно-орієнтовних дисциплін та спецкурсів «Соціальна психологія», «Психологія особистості», «Основи психокорекції» та ін.

Особистий внесок автора. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском автора в розробку проблеми визначення асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю. В опублікованих зі співавторами працях доробок автора становить 60%. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи було представлено на науково-практичних конференціях та семінарах різного рівня, зокрема на *міжнародних*: Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020), I Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (м. Кам'янець-Подільський, листопад 2015 р.), XVI студентській науково-

практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології» (м. Гродно, квітень 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика» (м. Херсон, вересень 2017 р.), XVIII студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології» (м. Гродно, квітень 2018 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості» (м. Херсон, вересень 2019 р.); *всеукраїнських*: Всеукраїнській (із міжнародною участю) науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (м. Херсон, квітень 2015 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інноваційні технології розвитку ресурсів особистості» (м. Херсон, березень 2017 р.), Всеукраїнській (із міжнародною участю) науково-практичній конференції «Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості» (м. Херсон, листопад 2017 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі» (м. Запоріжжя, квітень 2018 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 17 публікаціях, з них: 5 статей, що опубліковані у наукових фахових виданнях з психології, включених до переліку, затвердженого МОН України, 2 статті у зарубіжних виданнях, 1 розділ в колективній монографії, 9 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 227 найменувань (з них 13 – іноземними мовами) та 1 додатку на 4 сторінках. Загальний обсяг дисертації викладено на 193 сторінках, із них 169 сторінок основного тексту. Робота містить 24 таблиці на 25 сторінках, 13 рисунків на 13 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ВИВЧЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У першому розділі проаналізовано та конкретизовано наукові уявлення про зміст і сутність понять «стратегія поведінки» та «статусна поведінка», окреслено проблемне поле сутнісних характеристик поняття стратегії поведінки, представлено аналітичний огляд основних характеристик статусної поведінки. Розкрито зміст, специфіку та особливості асертивної поведінки, розглянуто асертивність як особистісну якість. Висвітлено підходи, які досліджують асертивність з різних позицій. На основі теоретичного аналізу розроблено структурно-функціональну модель, визначено структурні компоненти асертивності та чинники, що впливають на асертивну поведінку.

1.1. Науковий аналіз стратегій статусної поведінки

1.1.1. Основні підходи до визначення поняття «стратегія поведінки» у науковій літературі

Систематизація розглянутої літератури вказує на те, що вивчення феномена поведінки, його природи здійснювалося численними психологічними школами, які відрізняються широкою варіативністю основних концепцій (О. Асмолов [14], Л. Бурлачук [35], Г. Залевський [62], Г. Олпорт [216], Б. Скіннер [227], З. Фрейд [201], Е. Фром [202], В. Ядов [214]). Аналіз наукової літератури свідчить про те, що поведінка є цілеспрямованою системою послідовно виконуваних дій, які опосередковують практичний контакт організму з навколишніми умовами,

визначають відносини живих істот та тих властивостей середовища, від яких залежить збереження й розвиток їх життя, досягнення певних цілей [91].

Керуючись думкою Л. Лабезної, у різні історичні періоди дослідники намагалися відповісти на багато питань, що стосуються механізмів і самої природи поведінки та її стратегічності. Так, у типології особистості К. Юнга [213] дослідниця знаходить підтвердження стратегічності, тобто проходження генеральної лінії поведінки. Цікавим виявилось те, що К. Леонгард [97] описує 12 типів поведінки людей та створює свою типологізацію, виділяючи так звані «акцентуації», які можна розцінити як опис стратегій поведінки. Вчений підкреслює необхідність особливо ретельно відслідковувати невербальні форми інформації про поведінку, адже вони є найбільш достовірними, що реально відбивають стан особистості, її готовність до актуалізації поведінки [91].

Також дослідниця Л. Лабезна зазначає, що Б. Ананьєв, М. Басін, П. Гальперін, О. Ухтомський та багато інших дослідників займалися вивченням механізмів детермінації поведінки людини. Дослідження науковців розглядали різні аспекти послідовностей поведінкових кроків на різних рівнях організації поведінки. Розумова поведінка, алгоритми роботи мислення також є прикладами поведінкових стратегій (П. Гальперін, Ж. Піаже) [9; 91; 144].

Вже в самому визначенні сутності поведінки закладено поняття взаємозв'язку і спрямованості цього феномену, що наближає нас до розуміння стратегічності або стратегії поведінки. Саме слово «стратегія» привнесено в психологію з військового лексикону. Сенс будь-якої стратегії у плануванні і проведенні в життя генеральної лінії, пов'язаної з основною метою, за допомогою використання і комбінування всіх доступних методів [149]. В цілому слід зазначити, що цей термін досить органічно увійшов у науковий простір сучасних наук, і психології, зокрема. У психологічному словнику під редакцією Р. Немова стратегію розуміють як загальний план, розрахований на досягнення певної мети [131].

В роботі Д. Романовської [162, с.14] «визначено, що різні дослідники вкладали в поняття «стратегія» різний зміст: модель, послідовність процесу, схема, спосіб розв'язання творчого завдання, метод, план або засіб досягнення перемоги, успіху. Дж. Брунер [33] досліджував стратегії засвоєння, збереження і використання інформації задля досягнення певної мети, Л. Засєкіна – метакогнітивні стратегії розв'язання задач [63], В. Моляко – стратегії творчої діяльності [126], Л. Орбан-Лембрик – стратегії розвитку організацій [138], С. Смульсон – інтелектуальні стратегії, як систему правил по перетворенню об'єктів [180], Т. Титаренко – стратегії опанування, які спрямовані на подолання стресогенних впливів і підпорядкування основній меті діяльності та стратегії самоконструювання» [189].

Відзначимо, що «А. Адлер розглядає стратегії як прагнення людини до самовдосконалення, переважно, реалізації творчого «Я», шляхи компенсації комплексу неповноцінності, а також – соціальний інтерес як умова психологічного здоров'я і творчого довголіття» [4, цит. за 72].

Необхідно зазначити, що стратегії є тим механізмом, завдяки якому розкривається творчий потенціал особистості, який дозволяє впорядкувати процеси мислення і діяльності. З погляду В. Моляко, стратегія завжди індивідуалізована, завжди має специфічний особистісний відтінок, ознаку, та визначається такими особистісними детермінантами, як: установки, знання, уміння і здібності [126].

Дослідницею Д. Романовською також було відмічено, що багато авторів, зокрема, К. Абульханова-Славська, Г. Альтшуллер, А. Маслоу, В. Моляко, В. Франкл, використовують термін «стратегія» у підході до розуміння шляху особистісної самореалізації (включаючи індивідуальні способи та методи діяльності, власний стиль, образ життя, життєвий темп і т.д.), і утверджують необхідність визначати стратегії діяльності особистісними. Стратегія завжди передбачає набір певних, індивідуально обраних засобів для подолання перешкод в досягненні поставленої мети [3; 7; 109; 126; 161].

Варто зазначити, яким чином визначають даний термін сучасні автори. За твердженням М. Маринова: «Стратегія – це не досягнення будь-якою ціною важкодоступної мети, а вміння розпоряджатися ресурсами в межах певних просторово-часових характеристик, з метою найбільш повного розкриття якостей, притаманних цього об'єкта» [104, с. 21].

На думку дослідника К. Фурсова, стратегія представляє собою стійку, рефлексивну лінію поведінки індивіда відносно досягнення поставленої мети, що спирається на суб'єктивну оцінку ситуації в певній часовій перспективі [203].

В. Завацький [60] стратегію визначає як спосіб, метод, алгоритм розв'язання проблеми, який, зокрема, впливає на здатність особистості до прогнозування.

Таким чином, охарактеризувавши сучасні погляди сутності даного поняттями бачимо, що не існує єдиного визначення, різні дослідники вкладають в поняття стратегія різний зміст – установки, знання, уміння, здібності, спосіб, метод, алгоритм розв'язання проблеми, вміння розпоряджатися ресурсами, прагнення людини до самовдосконалення. У своїй роботі зупинимося на визначенні стратегії як набору певних, індивідуально обраних засобів для подолання перешкод в досягненні поставленої мети.

Аналізуючи науково-психологічну літературу, зустрічаємо поняття «стратегія поведінки», «стратегія прийняття рішень», «стратегія взаємодії», «стратегія спілкування», «альтернативні стратегії». Варто відзначити, що в усіх цих випадках стоїть особистість, яка єднає ці види стратегій. Отже, розглянемо кожне поняття детальніше.

Важливим для розуміння дефініції стратегія поведінки є підходи різних вчених. Наприклад, Л. Бурлачук та О. Коржова, [36] визначають стратегію поведінки як особливий поведінковий синдром, що характеризується актуалізацією адаптивних механізмів психічної саморегуляції.

В. Марищук розглядає стратегію поведінки як стійкий комплекс дій, бажаний суб'єктом для вирішення різних завдань його життєдіяльності. На думку дослідниці, до складу стратегії поведінки входять, як освоєні фізичні дії, так і сформовані способи обробки інформації, оцінки об'єктів і регуляції поведінки, в тому числі і поведінки, пов'язаного з ризиком [105].

О. Блинова розглядає стратегію поведінки – як «сукупність орієнтацій і мотивів, що локалізуються у свідомості особистості та трансформуються у стійку сукупність осмислених, рефлексивних дій, побудованих молодого людиною у певній послідовності» [26, с. 42].

З погляду Н. Гришиної, поняття «стратегія поведінки» це певна послідовність поведінкових актів, спрямованих на досягнення конкретної цілі. Авторка зазначає, що в ході взаємодії здійснюються задоволення потреб у спілкуванні або інших будь-яких значущих для людини діях [46].

І. Трофімова вказує, що стратегія поведінки є більшою мірою результатом особистого вибору людини певних дій, і пов'язує її з ціннісними орієнтаціями, при цьому включає до складу стратегій поведінки як освоєні фізичні дії, так і сформовані способи обробки інформації, оцінки об'єктів і регуляції поведінки [191].

За твердженням Т. Пономаренко, під стратегією поведінки дослідник визначає генеральний напрямок стійких форм поведінки (дій), збудованих в певній послідовності для досягнення результату мети. В якості головних характеристик виділяє цілеспрямованість і стійкість поведінки [149].

Отже, термін «стратегія поведінки» більшість авторів розглядають як стійкий комплекс дій та мотивів, побудованих в певній послідовності для досягнення конкретної мети або вирішення різних завдань.

Слід зазначити, що в психології стратегії вивчаються частіше стосовно до розумових дій (когнітивні стратегії). Приклад тому: «стратегії прийняття рішень» в управлінській діяльності, що розглядаються А. Карповим [70]. Інший приклад дослідження стратегій в психології – це стратегії взаємодії (впливу на людину). У типології Г. Ковальова, виділяють три основні

стратегії психологічного впливу: «імперативна», «маніпулятивна» і «розвиваюча» [73].

1. *Імперативна* стратегія відповідає «об'єктній», чи «реактивній» парадигмі в психології, відповідно до якої психіка й людина в цілому розглядаються як пасивний об'єкт впливу зовнішніх умов і продукт цих умов. Використання імперативних методів впливу приводить найчастіше лише до зовнішнього короткочасного підпорядкування з боку об'єкта впливу і не торкається глибинних структур його психічної організації. Імперативна стратегія найбільш доречна й ефективна в екстремальних ситуаціях, де потрібним є оперативне прийняття й виконання важливих для збереження системи рішень в умовах дефіциту часу, а також при регламентації ієрархічних відносин у системах «закритого» типу.

2. *Маніпулятивна* стратегія відповідає «суб'єктній» парадигмі, що ґрунтується на твердженні про активність та індивідуальну винахідливість психічного відображення зовнішніх впливів, де суб'єкт сам впливає на психологічну інформацію, що надходить ззовні. Маніпулятивна стратегія реалізується головним чином за допомогою прийомів підсвідомого стимулювання, що «діють в обхід» психічного контролю, а також так званих маскувальних і конверсійних технік, що блокують систему психологічних захистів чи руйнують її, вибудовуючи натомість нову суб'єктивну просторово-часову організацію, нову модель світу.

3. *Розвиваюча* стратегія ґрунтується на «суб'єкт-об'єктній», чи «діалогічній» парадигмі, де психіка виступає як відкрита система, що знаходиться у постійній взаємодії, яка має внутрішній і зовнішній контури регулювання. Психіка в цьому випадку розглядається як багатомірне і «інтерсуб'єктне» за своєю природою утворення. Розвиваюча стратегія забезпечує, на відміну від двох інших стратегій, актуалізацію потенціалів власного розвитку кожної зі взаємодіючих між собою систем. Психологічними умовами реалізації такої стратегії впливу є діалог і обопільна відкритість. Це припускає, що дві системи в стані діалогу починають утворювати деякий

спільний простір і часову довжину, створювати єдину «подію», у якій вплив (у традиційному, «суб'єкт-об'єктному» значенні цього поняття) перестає існувати, поступаючись місцем просторово-часовій єдності цих систем. Діалог, як відкритий з обох боків процес, припускає не тільки досить високий рівень психологічної культури суб'єкта, але і той факт, що діалогу треба учитися, й учитися постійно. Повинні бути організовані умови для такої діалогічної взаємодії.

Варто зазначити, що стратегії поведінки близькі в цілому до стратегій взаємодії в спілкуванні. Зокрема, Є. Доценко, розглядаючи рівні установок на взаємодію в міжособистісних відносинах, виділяє п'ять рівнів: домінування, маніпуляція, суперництво, партнерство, співдружність. Критерієм розрізнення установок є ступінь симетричності - асиметричності відносин, ставлення до іншого як засобу або цінності. О. Сидоренко на підставі симетричності – асиметричності, розрізняє конструктивні і деструктивні види впливу, що також прямо співвідноситься зі стратегіями поведінки в конфлікті [52; 173].

До стратегій поведінки близькі також форми поведінки в процесі спілкування або техніки спілкування, що визначаються як сукупність установок суб'єкта спілкування, правил і конкретних прийомів реагування.

Дослідник Ю. Платонов розводить стратегії спілкування і стратегії взаємодії. Він виділяє стратегії спілкування трьох типів, кожен з яких має двополярний прояв: 1) відкритий – закритий; 2) монологічний – діалогічний; 3) рольовий – особистісний [145]. Під стратегіями взаємодії Ю. Платонов розуміє «сукупність домінуючих особливостей поведінки людини в стосунках з іншими людьми, які виявляються в тій чи іншій соціальній ситуації», і описує п'ять основних, загальноприйнятих стратегій взаємодії: суперництво, компроміс, співробітництво, пристосування, уникнення [145, с. 346]. У цьому ж контексті автор виділяє асертивність особистості, визначаючи її як «якість альтернативної поведінки, орієнтованої на компроміс і співробітництво як провідні стратегії взаємодії» [145, с. 349].

Також виокремлюють альтернативні стратегії поведінки, які Д. Басс розглядає з позиції еволюційної психології як прояви індивідуальних відмінностей у рішенні адаптивних проблем. Вирішення проблем соціальної адаптації, за Д. Бассом, включає в себе взаємодії в статусних ієрархіях, формування соціальних альянсів, отримання користі з інших людей і вирішення конфліктів з родичами. Наприклад, для досягнення того чи іншого статусного положення (домінування) підлітки використовують просоціальні та примусові стратегії. Виділено три фундаментальних стратегії формування ієрархії: обман і маніпуляція, формування позитивного враження і працьовитість. Слід зауважити, що Д. Басс виявив 12 різних стратегій впливу на людей з метою отримання ресурсів від них. Так, малосимпатичні люди найчастіше будуть вдаватися до примусових стратегій (наприклад, вимоги, критики, крики) для отримання бажаного. Емоційно-нестійкі люди використовують для тих же цілей інфантильні стратегії (образливість, незадоволений вигляд, скиглення) [19].

Цікаві висновки стосовно стратегії поведінки представлені в роботі Н. Гришиної. Вона підкреслює аспект цілеспрямованості, визначаючи стратегію поведінки як певну послідовність розумових і поведінкових актів, спрямованих на досягнення конкретної мети. Також авторка вказує, що при всіх термінологічних відмінностях, що описують відповідні стратегії реагування, «за відмінністю цих позначень вгадуються ті ж принципові альтернативи реагування людини на конфлікти, які виникають у нього з самим собою та іншими людьми» [46, с. 226]. Зауважимо, що дослідниця в описі різних форм реагування використовує поняття відхід, боротьба і діалог. При цьому відхід від конфліктної взаємодії інтерпретується як уникнення, ігнорування конфлікту, боротьба з собою або з партнером – як спроба придушення конфлікту, діалог «об'єднує стратегії пошуку подолання конфлікту за допомогою вибору оптимальної альтернативи його рішення, інтеграції протистоять позиції або вироблення компромісу між ними» [46, с. 226-227].

Таким чином, ґрунтуючись на визначеннях представлених у наукових працях вітчизняних та закордонних вчених, можна запропонувати таке узагальнене визначення, отже, стратегія поведінки розуміється як спрямованість поведінки та стійкий комплекс дій, побудованих в певній послідовності, що ведуть до досягнення певної мети і включають в себе розумові стратегії і способи емоційного реагування на ситуації міжособистісної взаємодії.

1.1.2. Статусна поведінка як соціально-психологічна характеристика особистості

Розглядаючи питання статусної поведінки, перш за все, слід виходити з визначення поняття «статус» та «соціальний статус». Слово «статус» прийшло у соціологію з латинської мови. У Стародавньому Римі воно позначало стан, правове положення юридичної особи. Проте в кінці ХІХ століття вчені надали йому нового звучання. Хоча статус чи не найпоширеніше поняття в соціології, єдиного трактування його природи в цій науці не досягнуто. Наприклад, Ф. Бейтс пише, що статус прийнято розуміти як позначення рангу, місця в соціальній структурі, пов'язане з певним набором норм. М. Вебер розглядав соціальний статус у значенні престижу і пов'язував його з високим становищем індивіда у суспільстві [81].

В соціологічному словнику під ред. Н. Аберкромбі, поняття «статус» (лат. status – стан, положення) означає положення, позицію, ранг у будь-якій ієрархії, структурі, системі, сукупність прав і обов'язків, що визначають становище особи, державного органу, міжнародної організації, що характеризують їх правове становище [1].

У своїй монографії Т. Кочетова спирається на думку Т. Маршала і М. Хагоп'ян, які зазначають, що статус вказує на позицію, яка пов'язана з колом прав і обов'язків, привілеїв і зобов'язань, приписаних законом можливостей чи обмежень, визнаних публічно і підтримуються авторитетом

громадської думки. Деякі соціологи змішують два поняття: статус і престиж. Так, наприклад, П. Сорокін вважає, що статус виступає синонімом престижу. Однак П. Сорокін, на відміну від Р. Лінтона і Н. Смелзера, розумів під статусом не тільки престиж, а також соціальний ранг. Іншими словами, не просто позицію в соціальній структурі, а високу, середню або низьку. У повсякденній мові найчастіше вживається саме це трактування статусу, і коли хочуть підкреслити високе становище людини або країни, то говорять про те, що у них високий статус [81].

Категорію «соціальний статус» у соціологічному аспекті вперше вжив і ввів в науковий обіг наприкінці XIX століття історик і юрист Р. Мейн, відокремлюючи її від терміну «статус» для характеристики соціально-економічного становища різних класів і груп. Більш детальне поняття соціального статусу розглядається в теоріях соціальної стратифікації, в основу яких покладено ідею нерівності соціальних статусів. В рамках цих теорій однією з найбільш розроблених є структурно-функціональний напрямок у вивченні стратифікаційних систем суспільства.

Таких же уявлень дотримувалися К. Девіс і У. Мур, які ототожнюють соціальну стратифікацію із соціальною нерівністю і розглядають її як функціональну вимогу соціальної системи, тобто як об'єктивну потребу суспільства. Вони вважали, що соціальна стратифікація необхідна тому, що вона реалізує одну з найважливіших завдань суспільства – потребу в раціональному розподілі по різних позиціях індивідів, які різним чином винагороджуються з метою мотивації людей до ефективного виконання своєї соціальної ролі [199].

У праці американського соціолога-теоретика Т. Парсонса, презентовано ідею про те, що зміни прогресивного характеру, збільшують здатність суспільства втілити в життя ті чи інші цінності, що виражаються в диференціації суспільства, в утворенні нових соціальних груп. Статусна позиція за Т. Парсонсом – це очікувана модель поведінки людини, що займає даний статус. Цікавим виявилось те, що Т. Парсонс виділив три групи

диференціюючих ознак статусної позиції. Першу групу утворюють такі характеристики, якими люди володіють від народження (етнічна належність, статевікові особливості, родинні зв'язки, фізичні та інтелектуальні особливості). Друга група включає ознаки, пов'язані з виконанням ролей. Сюди відносяться різні види професійно-трудової діяльності. Третю групу утворюють елементи «володіння», сюди включаються власність, матеріальні і духовні цінності, привілеї [142].

Ф. Меріл, в свою чергу, під соціальним статусом розумів становище індивіда в системі соціально-економічної ієрархії. У такому розумінні поняття соціального статусу стало елементом рольової теорії і воно набуває структурне значення. Вживання поняття соціального статусу у зв'язку з «роллю» широко використовують Дж. Хоманс та інші американські соціологи, позначаючи місце індивіда, яке він займає в соціальній системі. На їхню думку, статус вказує місце у сплетінні соціальних відносин, з яким пов'язані певні суспільні рольові очікування [199].

Як вже було згадано раніше, М. Вебер [38] розглядав престиж, як основу соціального статусу. При цьому, під престижем розуміється суспільне визнання заслуг і достоїнств людини, а також висока оцінка його дій і вчинків, до яких інші члени суспільства можуть прагнути наслідувати. В. Карасик зазначає, що прямим відображенням престижу може виступати безпосередня повага, що надається суспільством індивіду, що виражається через символічну форму – нагороди, посади, почесні звання та інші [68].

Крім престижу, до компонентів соціального статусу відносять також освіту, владу і дохід, що визначають соціальний статус. При цьому престиж оцінюється через професійну приналежність і характеризує повагу, яку проявляє суспільство по відношенню до представника тієї або іншої професійної області. Далі, освіта виступає об'єктивним показником, який вимірюється в роках, витрачених на його отримання. Влада виступає чинником, який можна оцінити в кількості людей, на яких поширюється

прямий вплив індивіда. Дохід оцінюється через кількість грошей, що надходять з усіх джерел.

Взаємозв'язок соціального статусу і влади, в свою чергу, часто стає предметом дослідження у психології та соціології. Наприклад, Т. Кемпер і Р. Коллінс в ході свого дослідження, центральними моментами якого були аналіз літератури, інтерв'ю з експертами (в ролі яких виступили соціологи, економісти і політологи) та інтерв'ю зі студентами американських університетів, встановили, що соціальний статус і влада є незалежними категоріями. Дана теза підкріплювалась такими прикладами, як посол у відставці, який має високий статус і низький рівень влади, і охоронець у в'язниці, має владу і відносно невисокий соціальний статус [221].

М. Ловаглія слідом за Т. Кемпером і Р. Коллінсом вивчав співвідношення влади і статусу. На відміну від своїх попередників, він досліджував взаємозв'язок цих двох понять у взаємодії реальних груп. Відмінності у владі призвели до диференціації очікувань здібностей членів групи, але не до відмінностей у поведінці. Крім того, М. Ловаглія підкреслює, що соціальний статус залежить від престижу, честі і поваги [223; 221].

Дж. Френч і Б. Рейвен, у свою чергу, стверджують, що статус може виступати однією з підстав для отримання влади. При цьому, збільшення влади може приводити до підвищення соціального статусу. Крім того, дослідниками було встановлено, що, чим вище соціальний статус індивіда в групі, тим більше вона впливає на її членів, статус, у свою чергу, часто задається офіційною позицією індивіда в групі, наприклад, його посадою. У зв'язку з цим, поняття статусу пов'язується з професійною приналежністю людини і його матеріальною забезпеченістю. При такому рівні розгляду, соціальний статус характеризує становище і престиж однієї професії відносно інших [219].

Часто відзначається, що дані характеристики знаходяться в тісному зв'язку один з одним. Наприклад, чим вище у людини дохід, тим краще у неї

може бути освіта та професія, тим більше влади і пошани вона може отримати в суспільстві. У той же час, можуть виникати ситуації, в яких володіння високим доходом, ще не приводить людину до отримання поваги в суспільстві.

В якості іншого прикладу можна розглянути професійну групу «лікарів», які користуються повагою в суспільстві, але не завжди отримують високий дохід. Отже, перераховані фактори (престиж, влада, дохід, професія, освіта) мають тісні зв'язки один з одним, але при оцінці становища індивіда необхідно враховувати, що соціальний статус і критерії, що його визначають, не перебувають у лінійній залежності, а швидше відображають багатомірний та багаторівневий устрій суспільства і його верств. Соціальний статус – це показник, який може змінюватися залежно від зміни згаданих вище аспектів.

Поняття «статус» в аналізі стратифікації (як системи ознак і критеріїв соціального розшарування суспільства, що трансформується) набуває ключового значення. Воно вказує на те, що в існуванні страт велику роль відіграють оціночні фактори: лінія поведінки людини в тій чи іншій ситуації, його ставлення до чого-небудь, установки які базуються на певних критеріях, і допомагають йому ранжувати себе і оточуючих. Статус припускає, що всі, хто претендує бути включеним в ту чи іншу страту, повинні відповідати певним очікуванням і обмеженням на соціальні взаємодії, виконувати соціальні ролі. Різні форми споживання благ і відтворення статусного положення формують у представників різних верств неоднаковий спосіб життя, що відрізняє членів даної спільності від інших спільнот [199].

Цікаві роздуми щодо статусу представлено в праці А. Філіпова. Дослідник вважає, що неоднаковість статусів виступає наслідком нерівності і нерівномірності розвитку суспільства і конкретних індивідів. Чим вище цінується в суспільстві певний статус, тим сильніше ступінь ідентифікації особистості з ним, тим частіше володар високого статусу прагне за допомогою символічних атрибутів відрізнити його від інших статусів. Людина дивиться на світ і ставиться до інших людей у відповідності зі своїм

статусом, який визначає інтенсивність, тривалість, спрямованість і зміст соціальних відносин [199].

Таким чином, поняття статус включає в себе становище індивіда в соціальній системі, що має специфічні для даної системи ознаки. Кожен індивід має власне уявлення про місце в суспільстві, і відповідно до цього будує свою поведінку, що безсумнівно надає певний вплив на формування його особистості.

Проблема вивчення статусної поведінки на сьогоднішній момент залишається маловивченою, а розгляд такої універсальної риси як «статусність» і її прояви в поведінці як і раніше відсутні з боку представників різних напрямків сучасної психологічної науки [82].

Статусні відмінності відіграють величезну роль в соціальній поведінці в цілому і надають значний вплив на групові процеси. Організації та групи наділяють індивіда статусними атрибутами. Таким чином, серед членів групи існує досить явне уявлення про статусне положення кожного конкретного індивіда. В якості статусної характеристики може виступати будь-яка соціальна і індивідуальна характеристика: зовнішня привабливість, молодість або старість та ін. Різні вміння і навички індивіда також можуть виступати в якості статусної характеристики.

У роботі Т. Кочетової під статусною поведінкою розуміється набір певних поведінкових особливостей індивіда, що характеризує визначальну лінію поведінки індивіда в різних соціальних ситуаціях і спосіб його взаємодії з оточенням [84].

Важливо відзначити, що роль і значення універсальних проявів статусності оцінюються дослідниками по-різному. Наприклад, Л. Мілей стверджувала, що будь-які форми статусної поведінки спрямовані на досягнення певного місця в соціальній ієрархії, тоді як Р. Хоган відзначав, що прояв статусності є окремим патерном соціальної поведінки, типом соціальної поведінки.

Прості спостереження показують, що статусна поведінка властива всім без винятку людським культурам і проявляється в найширшому спектрі соціальних ситуацій. А. Маслоу [109] неодноразово звертав увагу на розподіл психологічних параметрів статусності в соціальному середовищі і пов'язував їх зі схильністю до лідерства і домінування, що дісталася людям від їх найближчих предків.

Статусна поведінка відображає просування індивіда в існуючій в суспільстві статусно-ієрархічній структурі, еволюційне значення якої полягає в тому, що вона забезпечує виживання виду в цілому і служить засобом пристосування членів спільноти до умов зовнішнього середовища з обмеженими ресурсами [83].

Таким чином, навіть найбільш загальні уявлення про статусну поведінку не є однозначними і по-різному трактуються різними фахівцями, які працюють в рамках даної проблематики. І ці відмінності в трактуванні визначаються, перш за все, відмінностями в методологічних підставах і підходах.

Узагальнюючи роботи, присвячені дослідженню стратегій статусної поведінки, необхідно підкреслити, що статусність традиційно розглядається через особливості поведінкових проявів, які демонструють високостатусні і низькостатусні члени різних соціальних груп, а також через різні психологічні характеристики.

1.1.3. Особливості статусу сучасної студентської молоді

Період студентства є значущим у сфері вивчення соціальних уявлень, так як саме на даному віковому етапі можна спостерігати фактори і закономірності формування соціальних уявлень в динаміці професійного і особистісного самовизначення. На момент закінчення закладу вищої освіти молоді люди вирішують ключове питання про місце, яке вони займуть в системі соціальних і насамперед статусних відносин.

Проблема статусу особистості в групах однолітків більшою мірою вивчалася дослідниками дитячого розвитку, підліткового та юнацького віку, в той час як такий важливий етап як «студентський вік» вивчений в цьому плані недостатньо. Особливості студентів як суб'єктів спілкування можуть бути проінтерпретовані з точки зору соціальної ситуації розвитку. Студентський період характеризується зміною провідної діяльності, зміною соціального статусу, входженням молодих людей у нову соціальну роль. Студентський вік – це особливий життєвий етап, який опосередковує перехід людини у доросле життя [55].

В даний час у соціальній психології виявляється великий інтерес до вивчення груп студентів у системі вищої професійної освіти. Кожна людина, будучи суб'єктом міжособистісних взаємовідносин, виявляється включеною в різні соціальні групи, в тому числі, малі соціальні групи.

Однією з важливих характеристик міжособистісної взаємодії є положення особистості в групі чи статус, що визначає положення людини в системі міжособистісних відносин і міру її «психологічної прийнятності» членами групи.

Я. Коломинський визначає статус як інтегральне поняття, що включає в себе об'єктивні параметри, положення особистості у внутрішньогруповій структурі та суб'єктивне відображення свого становища, відрефлексоване різною мірою. Таким чином, у сучасній соціальній психології статус розглядається як становище суб'єкта в системі міжособистісних відносин, яке визначає її права, обов'язки, визначені привілеї у групі [77].

Перебування в статусі студента закладу вищої освіти передбачає вироблення нових компетенцій, нових поведінкових стратегій. Найчастіше вони асоціюються з домінантною, незалежною поведінкою. Для студентів характерне прагнення в спілкуванні контролювати все, що відбувається навколо них, впливати на те, що роблять, відчують або думають про них оточуючі [94].

Даний період характеризується інтенсивністю міжособистісної взаємодії, розширення кола спілкування. Особливо значущим для студентів є неформальне спілкування, яке оптимізує емоційний стан особистості, дає підтримку у важких життєвих ситуаціях. Яскраво виражена потреба у визнанні, у самоповазі, самоприйнятті.

Головним завданням у період юності є визначення місця особистості в суспільстві, самовизначення. Проведене дослідження О. Ідобаєвої показало, що більшість респондентів у віці 20-21 року не мають сформованих новоутворень юнацького періоду (таких як рефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, сформованість життєвих планів, установка на свідому побудову власного життя, активний розвиток самосвідомості і власного світогляду). Це негативно позначається на самоактуалізації особистості та її психологічному благополуччі [169].

Слід вказати, що соціальна група студентів є статусною: її об'єднує спільний для всіх членів групи рід занять – навчання, спрямоване на отримання вищої освіти. Група забезпечує ідентифікаційну приналежність студентам. В середині неї формуються студентські цінності, ідеї, цілі, інтереси.

Студентство являє собою неоднорідну групу, диференційовану за соціально-демографічними ознаками, відповідно до типу закладу вищої освіти, в якому студенти навчаються (середня, вища); за формою навчання (денна, вечірня, заочна); за особливостями майбутньої професії, а також за позитивним або негативним соціальним оцінюванням.

Навчання у престижному університеті сьогодні може виступати однією з головних підстав групового статусу студентства. Студентська молодь державних вузів спочатку оцінюють престижність закладу вищої освіти вище, ніж студенти недержавних освітніх установ. Матеріальне становище сім'ї, робить вирішальний вплив на соціальний статус молоді: сім'ї з різним рівнем матеріального достатку дають неоднакові життєві старти молоді, суттєво коригують плани і очікування молодих людей [80].

В суспільстві простежується чітка залежність між освітою молоді та матеріальними умовами їх життя: вища освіта стає доступною матеріально забезпеченим людям. Особливу соціальну напруженість таке положення набуває в умовах постійного зростання платних послуг в освіті.

Різноманітні мотиваційні установки, певним чином диференціюють студентську молодь, залежно від мотивації отримання високого соціально-освітнього статусу можна розділити студентство на чотири групи:

«переможці» – бачать можливості у вищій освіті, роблять активні дії для отримання високого соціально-освітнього статусу;

«аутсайдери» – хочуть одержати більш високий статус, ніж у батьків, планують зробити це за допомогою вищої освіти, однак бажаного результату не отримують;

«песимісти» – є бажання отримати високий статус, однак занижуючи планку власних очікувань, відмовляються від активних дій;

«зневірені» – не бачать в собі сил досягти тих чи інших успіхів. Відсутня мета вибратися по соціальній драбині. Освіта для них не є засобом соціальної мобільності.

Теоретичний аналіз наукової літератури свідчить, що активно-діяльнісна, неформальна сторона соціального статусу студентства проявляється у виборі ціннісних орієнтацій, формування світоглядних позицій студентської молоді. Сучасне молоде покоління називають поколінням «незалежності»: воно відрізняється своїм прагненням до досягнення високого становища у суспільстві, професійної кар'єри, матеріального благополуччя.

Численними дослідженнями (М. Короткова [80], Т. Кочетова [81], К. Фурсов [203], С. Федотова [196; 197]) представників психологічної науки, доведено що, цінності, які займають високі позиції в орієнтирах молоді – здоров'я, любов, щасливе сімейне життя, цікава робота, фінансова забезпеченість. Сучасній молоді притаманні такі якості особистості як впевненість, активність, незалежність, підприємливість, рішучість,

цілеспрямованість, вміння ризикувати. Підвищується значущість інтелекту і комунікативних якостей особистості.

На першому місці виявляються цінності власного життя, слідом за ними позначені цінності-цілі, що наближають досягнення успіху. Разом з тим, трапляються випадки, коли молодь визначає кар'єру і високий статус як пріоритетні цінності, а морально-духовні складові залишаються на задньому плані. Любов до комфорту і різні задоволення стають певним стимулом життєвої активності.

Якщо економічні, територіальні, демографічні та освітні характеристики групового статусу студентської молоді формуються зусиллями самої молоді, то престиж студентства визначається через громадську думку.

Важливо зазначити, що студентська молодь, як соціальна група, включена в складну систему соціальних взаємовідносин і його становище всередині соціальної системи визначається соціальним статусом. Студенти самі визначають своє місце всередині вибраної спільноти, відносячи себе до певної категорії, приймаючи пов'язані з цією позицією обов'язки, певні права та поведінкові стратегії.

З огляду на вищесказане, ми зазначаємо, що статус може бути розглянутий як міжособистісний компонент, і як складова відносин всередині соціальної групи. Статус – це положення індивіда в структурі групових або соціальних стосунків, яке визначає його права і обов'язки. Він тісно пов'язаний з роллю, яку людина має виконувати у відповідності з очікуваннями групи. Таким чином, за статусом закріплюється певний комплекс дій, який надалі повинен бути реалізований в рольовій поведінці особистості.

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що, перебуваючи у статусі студента, передбачається вироблення нових поведінкових стратегій, розвиток професійно важливих якостей. Слід зауважити, що однією з важливих якостей на наш погляд, є асертивність. З метою успішної самореалізації,

професійного становлення та розвитку, сучасні студенти мають бути здатними до застосування асертивної поведінки, що передбачає вміння виявляти впевненість для досягнення поставленої мети та високого соціального статусу.

1.2. Соціально-психологічний зміст і структура асертивності та асертивної поведінки

1.2.1. Сутність та зміст поняття «асертивність» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців

Феномен асертивності є відносно новим поняттям в психології, яке використовується для характеристики особистісних властивостей людини. На сьогоднішній день в психологічній науці зміст цього поняття залишається нечітким. У зв'язку з цим, аналіз цього феномена на основі філософських і психологічних підходів і концепцій особистості є вельми актуальним. Аналіз психологічної літератури показав, що проблема асертивності привертала увагу вчених з кінця XIX століття. Її вивченням займалися А. Адлер, Р. Альберті, А. Бандура, Е. Берн, Дж. Вольпе, У. Джеймс, Ф. Зімбардо, А. Лазарус, А. Сальтер, Дж. Сміт, Е. Шостром, М. Еммонс та інші. У вітчизняній психології до цієї проблеми зверталися Б. Ананьев, Л. Божович, Ф. Василюк, В. Гарбузов, І. Дубровіна, С. Ковальов, С. Максименко, А. Прихожан, В. Ромек, О. Федосенко, В. Шамієва, В. Шейнов. Вивчення різних аспектів асертивної поведінки особистості здійснено у працях Н. Ануфрієвої, Г. Балла, Є. Головахи, О. Донченко, М. Савчина, В. Татенка, Т. Титаренко та інших [4; 9; 15; 16; 22; 27; 40; 44; 50; 56; 64; 92; 103; 153; 164; 179; 188; 189; 190; 206; 210; 215].

Концепція асертивності сформувалася в кінці 50-х на початку 60-х років XX століття американським психологом А. Солтером. Вона ввібрала в себе ключові положення гуманістичної психології, в тому числі,

протиставлення самореалізації маніпулюванню людьми. За твердженням А. Солтера [181], особистість із розвинутим почуттям самоповаги в будь якій ситуації спроможна діяти асертивно, тобто відкрито, упевнено й рішуче. Автор методу визначав його сутність умінням стверджувати щось в чіткій формі, відповідати за свої слова.

У психологічній енциклопедії асертивність визначається як «певна особистісна риса, яку можна визначити як автономію, незалежність від зовнішніх впливів і оцінок, здатність самостійно регулювати власну поведінку» [186, с. 58-59].

В іншому психологічному словнику асертивність визначається як «гармонійне поєднання властивостей особистості людини, прояв його знань про природу людини, умінь і навичок спілкування, етично допустимого в конкретній ситуації, прояв у формі конкретних дій світоглядної позиції позитивної спрямованості. Асертивність – це здатність людини організовувати свою поведінку, вміння формулювати свої бажання і вимоги, домагатися їх задоволення, «чути» те, чого хочуть оточуючі, з повагою і любов'ю ставитися до себе. Асертивно поводитися – це значить вирішувати певне питання або проблему, усвідомлюючи і розуміючи інших людей, залучених в неї, не обмежувати їх ділові інтереси, розумно і вміло захищати інтереси свого боку» [28, с. 36].

Вивчення проблеми асертивності в психології бере початок всередині сфери поведінкової терапії. Пізніше Дж. Вольпе, Р. Альберті, М. Еммонс і інші психологи біхевіорального напрямку заклали загальні основи розуміння феномену асертивності як впевненості в собі. При цьому асертивність визначалася як наслідок навчання, придбана реакція успіху на соціальний стимул.

У соціально-психологічних дослідженнях, проведених вітчизняними авторами радянського періоду, існувало декілька методологічних позицій, у межах яких вивчалася категорія асертивності. Так, соціально-психологічне трактування цього поняття в роботах вітчизняних представників концепції

спільної діяльності (В. Шадріков, Г. Суходольський, В. Волков та ін.) передбачає, що асертивність – це один із найважливіших і суттєвих моментів, необхідних для досягнення індивідуально поставленої мети в життєдіяльності колективу або малої групи [106].

У сучасній психологічній літературі термін «асертивність» означає висловлювати свою думку й безпосередньо показувати свої емоції та поведінку в межах, які не порушують прав і психічної території інших людей, а також власних. Цей термін означає відсутність агресивної поведінки, охорону власних прав у суспільних ситуаціях. Поняття «асертивність» набуває певної поведінкової значущості лише на рівні ідей і цінностей, які й зумовлюють вибір соціальної поведінки людини (Р. Алберті, М. Еммонс, Р. Лінденфілд, М. Мольц, Т. Харріс та ін.) [132].

У соціально-психологічному словнику асертивність розглядається як якість особистості, як її риса, що виявляється в самоствердженні, свідомому прийнятті вимог інших людей без власного страху, невпевненості, напруги та іронії. Таким особам властиві позитивне ставлення до людей і адекватна самооцінка [39].

«Важливим для розуміння феномену асертивності є підходи різних вчених до її визначення. А. Анцупов, А. Шипилов визначають асертивність як самопросування або просування своєї волі. С. Гинзер інтерпретує асертивність, як самоствердження без хвастоців або несправжньої скромності, як впевнений захист своїх інтересів. За Г. Крайгом, Д. Бокумом – це відстоювання і захист своїх прав. Д. Ньюстром, Ф. Девіс визначають асертивність як процес вираження індивідом почуттів, пропозицій про легітимні зміни. В. Шпалінський визначає асертивність як здатність особистості відкрито і вільно заявляти про свої бажання, вимоги та добиватися їх втілення. Це вміння оптимально реагувати на зауваження, справедливу та несправедливу критику і рішуче говорити собі та оточуючим «ні», коли цього потребують обставини. В педагогічній літературі асертивність визначають як соціальну якість особистості, що проявляється в

орієнтації на компроміс і співробітництво як провідні стратегії взаємодії» [193, с. 262-263].

З погляду В. Семиченко, асертивність є системоутворювальним ядром почуття поваги та власної гідності. Асертивність розглядається як індивідуально-ціннісна якість, яка проявляється в активних діях особистості, зокрема у вмінні зберігати власну «автономність», уникаючи тиску та маніпуляції з боку оточуючих [172].

На думку американського психолога М. Дойча, особистість, яка поважає і цінує себе, вирізняється високим рівнем асертивної поведінки. Автор сформулював «троїстий принцип», який полягає в тому, що в будь-якій ситуації асертивна особистість діє рішуче, чесно і дружелюбно. Психолог зазначає, що рішучість особистості не дозволить опонентові маніпулювати нею або залякати її, чесність не дозволить бути втягнутому в аморальну ситуацію, навіть коли її будуть провокувати на це, дружелюбність дасть зрозуміти опонентам, що така особистість поважає й цінує не тільки власну думку і тому готова до конструктивної взаємодії [51; 212].

Як зазначає І. Лебедева, існують три підходи, які досліджують асертивність з різних позицій. Відповідно до першого з них, асертивність проявляється в спонтанності поведінки. При цьому, людина досить легко, не регламентуючи, висловлює свої щирі почуття і бажання. Отже, прояв спонтанності може звільнити людину від ритуалів і умовностей, і дозволяє бути самим собою. Але, слід зазначити, що, на жаль, в цій концепції декларується індивідуалізм, який, будучи сприйнятий буквально, призводить до сумних наслідків: людина в своїй поведінці може почати орієнтуватися тільки на свої потреби, ігноруючи оточуючих [95; 185].

Деякі дослідники розглядають асертивність як наполегливість, при цьому вони перебільшують значимість завзятості. Ця концепція пропонує альтернативу пасивної й агресивної поведінки, властивої людям із заниженою і завищеною самооцінкою [141; 177; 178].

З третьої точки зору, асертивність розглядається як адекватність. У цьому контексті під асертивністю мається на увазі те, що людина в процесі взаємодії з оточуючими людьми, веде себе відповідно до обставин. Змінює свою поведінку в рамках прийнятих стандартів, норм і правил, реагуючи на конкретні обставини. Асертивні вміння, згідно із цією концепцією, серед інших умінь, передбачають можливість конструктивної поведінки, що не доставляє неприємностей іншим людям, але при цьому, очевидно наявність вміння тактовно і ввічливо наполягати на своїй думці, прийняття та надання зворотного зв'язку і, разом з тим, здатності діяти рішуче при досягненнях поставлених цілей [88; 95].

У рамках дослідження проблеми асертивності в зарубіжній психології можна виділити два основних напрямки. Перший напрямок досліджує зовнішню поведінкову модель успішної людини. Цьому присвячені роботи Г. Бейера, Д. Джонгвард, В. Каппоні, Т. Новака, Г. Фенстрейхейма, а другий напрямок – гуманістична психологія, досліджує внутрішній світ людини, її екзистенційний стан (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) [50; 54; 66; 109; 136; 159; 202].

Також важливо відзначити, що у роботах зарубіжних психологів асертивність здебільшого пов'язана з такими соціально-психологічними категоріями, як успішність, незалежність, самостійність, впевненість. У наукових працях вітчизняних психологів цей феномен частіше можна зустріти в контексті таких понять, як відповідальність, особистісна позиція, моральна переконаність, вміння протистояти груповому тиску. Поведінковий підхід до переліку необхідних соціально-психологічних навичок у структурі поняття асертивності включає низку параметрів, що мають конкретні зовнішні прояви (поведінкові конструкти): вміння відкрито говорити про свої бажання і вимоги, вміння встановлювати контакти. Невпевнену поведінку в цілому пов'язують з нечіткими формулюваннями цілей, нереалістичними домаганнями суб'єкта діяльності, неадекватною оцінкою результатів власних вчинків, невмінням використовувати наслідки минулого досвіду [135].

Джозеф Вольпе вважав, що істинно асертивна особистість володіє чотирма характеристиками:

- по-перше, людина вільно виражає свої думки і почуття;
- по-друге, вона може спілкуватися з людьми на всіх рівнях (з незнайомими людьми, з друзями, з сім'єю). Це спілкування завжди відкрите, чесне, пряме, і адекватне;
- по-третє, у людини є активна орієнтація до життя. Вона досягає того, чого бажає. На противагу пасивній особистості, яка очікує, що трапиться далі, вона намагається впливати на події;
- по-четверте, її дії характеризуються самоповагою. Розуміючи, що ситуація не завжди буває вигранною, така людина приймає обмеження. Але не дивлячись на це, намагається щось зробити, щоб не упустити шанс. Вона підтримує свою повагу. До невпевненості призводять відсутність позитивного соціального досвіду і навичок спілкування або невміння їх реалізовувати [37].

К. Рудестам, підкреслюючи аспект соціальних взаємодій в асертивності, також відзначає, що асертивна поведінка – це найбільш конструктивний спосіб міжособистісної взаємодії, що дозволяє протистояти агресії та маніпуляції. Вітчизняні вчені Є. Нікітін і Н. Харламенкова також визначають асертивність як «самоствердження через конструктивну діяльність» [168].

У своїй науковій роботі, Л. Ніколаєв розглядає асертивність як уміння людини адаптуватись до нової ситуації, її волю, переконливість, цінності, які вона відстоює. Важлива роль асертивності належить установкам особистості, які їй при входженні в нове соціальне середовище доводиться відстоювати. Під асертивністю розуміється властивість особистості, яка є впевненою у собі, уміє відстоювати свою думку, проявляє свою волю та водночас терпимість до протилежної точки зору [134, с. 11].

В дисертаційній роботі Ю. Шильцова на основі теоретичного аналізу робить висновок про відсутність чіткого поділу визначень «асертивність» і

«впевненість в собі». Зокрема, А. Ланж і П. Якубовський вважають ці поняття ідентичними, а А. Прихожан при визначенні змісту феномена асертивності акцентує увагу на впевненості, відокремлюючи це почуття від самоствердження [209].

Психологічні механізми впевненості та їх опис, а також аналіз їх функцій, ролі і значущості є відомими з робіт таких радянських методологів як А. Барабанщиков, В. Забродін та ін. Дослідженням ролі впевненості при прийнятті життєво-важливих рішень активно займалися такі автори як А. Завалішина, В. Козелецький, та ін. У дослідженнях учених Р. Ануфрієвої, Г. Балла, Є. Головахи, І. Кона, О. Кононенко, Н. Побірченко, М. Савчина, Л. Сохань, В. Татенка, Т. Титаренко асертивність розглядається в контексті проблем життєдіяльності особистості, життєвих сенсів особистісних виборів, власної відповідальності та суб'єктивності [15; 18; 44; 106; 188; 189; 190].

За твердженням К. Кінніна, впевненість в собі це складна, багатокомпонентна якість особистості, розвиток якої визначається здатністю до емпатії, вмінням взяти на себе відповідальність за позитивні чи негативні ситуації в своєму житті, увагу до оточуючих, їхніх інтересів, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін характеру.

К. Роджерс [159] виділяє впевненість як важливу умову конструктивної самоактуалізованої поведінки людини. В. Ромек [166] вказує на те, що впевненість - невпевненість є змінними та ситуаційно залежними проявами, що характеризуються: як страх бути знехтуваним, заниженою самооцінкою, нераціональними переконаннями, зайвим прагненням «дотримуватися пристойності», відсутністю навичок вираження почуттів – «невпевненості» і «впевненості в собі», що виявляється як загальне позитивне когнітивно-емоційне ставлення до власних навичок. На думку В. Ромека, когнітивний компонент, є близьким за змістом до концепту «віри в ефективність», емоційний компонент може бути визначений як сором'язливість та ініціативність у соціальних контактах. Отже, асертивність виступає як якість

особистості, завдяки якій долаються труднощі у спільній діяльності, і які визначають подальші її успішні кроки [106].

І. Зінов'єва і В. Ромек зазначають у своїх роботах, що, не маючи такої риси як впевненість у собі, суб'єкт, який приймає рішення, поступається зовнішньому психологічному впливу, тиску і здатний легко відмовлятися від деяких власних принципів, ідеалів, ціннісних орієнтацій і поглядів. Асертивність, на думку авторів, здебільшого супроводжує процес аналізу, осмислення, критичності, і, таким чином, це багато в чому вказує на когнітивний характер даного психологічного утворення [135, с. 15].

«На думку учених, згідно зі С. Стайном та Г. Буком, асертивність складається з трьох основних компонентів: здатності адекватно висловлювати почуття, здатності відкрито висловлювати переконання і думки, здатності захищати свої права» [183, цит. за 54].

О. Федоров визначає асертивну поведінку як поведінку, при якій ціль досягається активно, однак не порушуються права інших людей. Це поведінка, при якій досягається взаємний баланс інтересів, а використовувані засоби допомагають прийняттю вигідного рішення [193; 194].

У дослідженнях І. Григоревської, асертивність розуміється як багатокomпонентна якість особистості, що включає відкритість до отримання знань про себе та інших; здатність до розуміння своїх емоцій, вмотивованість на вирішення реальних завдань, відповідних реальному рівню домагань, і впевнену поведінку, а А. Петровського, М. Ярошевського – як здатність людини впевнено і з гідністю відстоювати свої права і реалізовувати свої цілі, без шкоди для себе і оточуючих людей [154].

У працях А. Бандури «ядром асертивності» є самоефективність, яка визначається як усвідомлена здатність особистості володіти собою в різних ситуаціях. Висока самоефективність, або усвідомлення себе як такого, що здатний домогтися успіху, призводить до очікуваного успіху, який ще більше підкріплює самоефективність. І навпаки – низька самоефективність, і

пов'язані з нею очікування неспіху, зайва критичність і «самоїдство», призводять до невдачі, яка ще більше знижує самоповагу [17; 106].

Дослідники по-різному характеризують структурні компоненти асертивності. Наприклад, В. Шамієва визначає структуру асертивності, яка складається з трьох компонентів: когнітивно-смислового, афективного та поведінкового. Когнітивно-смисловий компонент асертивності полягає в орієнтуванні і адекватній оцінці обставин ситуації, раціональному виборі способів дій і конструктивному перетворенні проблемних ситуацій, що забезпечується гнучкістю мислення. Асертивність також виражається в проектуванні власного розвитку і руху, визначенні свого Я в навколишньому світі на основі через усвідомлення смислів і цінностей свого життя [206].

Афективний компонент асертивності включає в себе: 1) прийняття іншого; 2) впевненість в собі; 3) довіру до себе. Ключовими параметрами афективного компонента В. Шамієва [206] визначає впевненість в собі і нормальну або низьку тривожність. Даний компонент в сукупності може відображатися у наступному: людина прагне до благополуччя і безпеки інших, спокою в мінливих умовах діяльності, позитивно оцінює власні можливості, довіряє собі в єдності з довірою до світу.

Поведінковий компонент асертивності проявляється в незалежності, відповідальності, наполегливості (напористості), готовності до ризику і конструктивної агресії. Ключовим параметром даного компонента Ю. Шильцова [209] розглядає конструктивну (низьку) агресивність, під якою розуміє активну, наполегливу, але не ворожу поведінку, спрямовану на досягнення мети.

Крім того, даний автор вказує на можливості формування асертивності через оптимальний вплив на кожен з трьох компонентів. Формування переконань, позиції, установок забезпечує когнітивна сфера. З одного боку відкрите вираження своїх почуттів, а з іншого – емоційна стабільність - зона компетентності емоційної сфери. На рівні поведінки асертивність

виражається в навичках і уміннях сприяють гнучкій і швидкій адаптації до нових умов ситуації.

За твердженням О. Леонтьєва, асертивність – це стабільна особистісна характеристика, що має наступні структурні компоненти: поведінковий, когнітивний, емоційно-ціннісний та особистісний. Прояв поведінкового компонента асертивності проявляється в незалежності, відповідальності, наполегливості (напористості), готовності до ризику і конструктивної агресії. Прояв когнітивного компонента відображає силу переконаності людини у власній ефективності, гнучкості мислення, адекватній оцінці ситуації. До емоційно-ціннісного компоненту асертивності відноситься сміливість в соціальних контактах, вміння управляти своїми реакціями, впевненість в собі, довіра до себе. Особистісний компонент представлений високим рівнем самооцінки і самоповаги людини [98].

За класифікацією дослідниці М. Манойлової, асертивність належить до міжособистісного аспекту структури емоційного інтелекту і, згідно з її експериментальними даними, є однією з визначальних рис низького рівня конфліктності. Адже особистість з навичками асертивної поведінки виявляє повагу та терпимість до позиції інших, а відтак запобігає розвитку проблемної ситуації. З поміж трьох основних складових емоційного інтелекту (емпатії, комунікативної толерантності, асертивності), що допомагають оптимізувати спілкування, М. Манойлова наголошує на першочерговому значенні саме асертивності [106].

Дж. Сміт [179] розглядав асертивність з точки зору прав особистості. Суб'єкт активності обізнаний про свої права, використовує їх і може відстояти. Варто зазначити, що така людина поважає права оточуючих і будує взаємини, не порушуючи ні чийх кордонів. Автором вводиться поняття «принципи асертивності», що позначає правила поведінки в суспільстві і побудови взаємин з іншими людьми, заперечення маніпуляцій, жорстокості та агресії по відношенню до іншої людини.

Аналіз наукової літератури свідчить, що більшість авторів одностайні в тому, що асертивність є «золотою серединою» між агресивною і пасивною поведінкою. В якості важливих характеристик асертивності відокремлюють адекватну самооцінку, самоповагу, напористість, ініціативність, відповідальність тощо [67; 147; 170; 184].

С. Медведєва у своїй роботі розглядає «асертивність як гармонійну комбінацію властивостей особистості, що виявляється у природній, чесній поведінці стосовно себе та оточуючих людей, уміннях і навичках етично допустимого спілкування в конкретній ситуації при поєднанні з упевненістю, позитивною самооцінкою та за обов'язкової поваги до прав інших людей» [110; цит. за 106].

А. Лазарус розглядав асертивність як соціальну компетенцію, як емоційну свободу, що проявляється у здатності висловлювати свої бажання, вимоги, запити, можливість сказати «ні». Зовні, це виражається в здатності відкрито виражати свої бажання, позитивні і негативні почуття, у можливості починати або припиняти розмову з власної ініціативи і не поступатися при цьому, власними інтересами [92; 148].

І. Скотникова під асертивністю розуміє природність і незалежність від зовнішніх впливів і оцінок, а також здатність людини самостійно регулювати власну поведінку і нести за неї відповідальність, наполягати на своїх правах, не зневажаючи при цьому прав інших. При цьому впевненість є однією з найбільш важливих базових властивостей особистості, яке починає формуватися ще в ранньому дитинстві, а в підлітковому віці набуває ще більшого значення для розкриття здібностей людини і подальшого визначення його місця в житті [175].

Огляд результатів сучасних зарубіжних і вітчизняних прикладних досліджень дозволив В. Шейнову прийти до висновку про те, що індивіди з високою асертивністю краще захищені від емоційних проблем, рідше скаржаться на ситуативно-обумовлену тривожність, рідше страждають від страхів, ніж особистості з низькою асертивністю. Крім того, існує тісний

взаємозв'язок між асертивністю і самооцінкою індивіда: індивіди з асертивною поведінкою мають більш адекватну самооцінку, можуть успішніше протистояти стресу, вони більш успішні в житті. Виявлений і значущий позитивний зв'язок між рівнем асертивності і почуттям власної гідності, самоповаги. Люди можуть розвивати самоповагу і внутрішню силу, освоюючи прийоми асертивної поведінки [208].

На думку А. Бандури, впевнені (асертивні) в собі люди творчо підходять до аналізу ситуацій. Асертивність можна виразити через поняття «самоефективність», введене в науковий обіг А. Бандурою. Самоефективність індивіда проявляється в здібностях і вміннях вирішувати проблеми, які дозволяють: контролювати свою поведінку, при необхідності змінюючи рішення і цілі; передбачити наслідки своїх дій; усвідомлювати і розуміти зміст проблеми; створювати альтернативні ситуації [17].

Прагнення до розширення, вдосконалення, розвитку та зрілості також є помітною особливістю асертивної позиції. Ця позиція допомагає людині здійснювати творчий підхід до життя, де йому будуть притаманні такі риси, як психологічна свобода і довіра до себе. М. Бердяєв так само підкреслював нерозривність творчості життя і свободи, відзначаючи, що лише вільна людина може бути суб'єктом справжньої творчості [21].

Асертивність характеризується вміннями вийти за межі свого «Я», соціальної та особистісної адаптації до існуючих умов, знаходити в несприятливій ситуації позитивні моменти. Асертивність сприяє досягненню успіху в діяльності, якщо людина при цьому є ерудованою, раціональною, розумною, мислячою, розвиненою в різних сферах діяльності. До того ж асертивність це вміння, яке можна набутися. Асертивна людина має окреслену мету дії і вміє контролювати свої емоції, не піддається швидко маніпуляціям та емоційному тиску інших людей, це вміння реалізувати визначені цілі попри негативні тиски з боку оточення, раціональну дбальність про власні інтереси при одночасному вираховуванні інтересів інших людей. Асертивність розвивається саме в соціумі, у контакті з оточенням, іншими

людьми. Включення особистості в різні умови соціалізації дозволяє їй виробляти власний стиль взаємодії [37].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з даної проблеми показав, що зміст поняття «асертивність» розкривається через такі особистісні риси як: конструктивність, цілеспрямованість, впевненість в собі, відповідальність, рішучість, самостійність, незалежність, самоефективності, суб'єктність, наполегливість, ініціативність, вимогливість, здатність до емпатії, рефлексії та ін.

1.2.2. Психологічні особливості формування асертивної поведінки у студентської молоді

На сучасному етапі розвитку вищої освіти підвищилися вимоги до здатності особистості протистояти стресовим станам під час навчальної діяльності, а також відчувати почуття задоволеності собою, почуття власної цінності та значущості. Становлення професіоналів, спроможних до проектування, реалізації, корекції, розвитку власної діяльності та діяльності інших залежить від оптимального рівня впевненості особистості.

У навчальній діяльності студента досить часто супроводжують сильні переживання, що проявляються в підвищеній тривожності, важкості виражати свої думки, відстоювати свою точку зору, що викликає відчуття безпорадності та розгубленості. Проте проблема виникає за умови зміни ситуативної невпевненості в особисту силу.

Студенти у навчальній діяльності часто проявляють скутість у своїх рухах, недостатню скоординованість, порушення мовлення та інше, що вказує на відсутність м'язової свободи, яка поглинає велику кількість внутрішньої енергії, тобто знижує впевненість у власних силах, розумової працездатності. Звичайно бувають моменти, коли впевнена людина проявляє свою невпевненість або агресивність, це говорить про ситуативність поведінки, кожній людині властиво помилятися. Впевнений стиль поведінки

виключає приниження інших або будь-які прояви неповаги по відношенню до інших. Якщо людина зможе виробити самостверджувальну поведінку, це допоможе досягнути бажаних результатів без того, щоб налаштувати проти себе оточуючих [78].

Асертивну поведінку являє собою поведінка студента, яка здійснюється при прояві таких особистісних рис, як цілеспрямованість, впевненість, наполегливість, самостійність, незалежність, ініціативність. Асертивна поведінка часто буває спонтанною відповідно до настрою, спонуканням, інтересам. Цей тип поведінки вважається найбільш конструктивним способом міжособистісного спілкування, що виключає і протистоїть маніпуляції і агресії. Під «асертивною особистістю» Г. Фенстерхейм має на увазі таку особистість, яка, спілкуючись з людьми на всіх рівнях, може вільно висловлювати свої думки і почуття, маючи при цьому активну орієнтацію в житті.

Характерним для асертивної поведінки є спокій, мовлення виразне і зрозуміле, погляд відкритий. Людина, що поводить себе асертивно, створює навколо себе приємну атмосферу, добре орієнтується в сформованій ситуації, уміє зустрічати гідно невдачу [75].

Таким чином, слід відмітити, що асертивність – це якість особистості, риса характеру, яка проявляється в самоствердженні особистості; свідомому прийнятті вимог інших без страху, невпевненості, напруги, іронії тощо. Асертивна людина не діє на шкоду іншим, поважає чужі права, при цьому з повагою відноситься і до самої себе. Вона може переконати інших надати їй допомогу, чи ставитися до неї люб'язно, домовитися і знайти компромісне рішення проблеми. Їй характерне позитивне ставлення до людей і адекватна самооцінка [155].

Зокрема Л. Марчук стверджує, що асертивність є необхідною умовою існування особистості як суб'єкта активності, здатного до самостійного вибору напрямку фахового розвитку, життєвих цілей. Здатність до асертивної поведінки особистості розвивається на підставі самоаналізу, виражається у:

потребі у самопізнанні, аналізі цілей, що ставить перед собою людина, прагненні зайняти бажане місце, потребі самоаналізу власного вибору, який здійснюється на основі тих чи інших особистісних домагань, потребі у самооцінці того, як оцінюють її інші люди, здатності до самоспостереження, самопізнання власних якостей, вчинків, дій і можливих суб'єктивних труднощів на шляху їх здійснення, здатності до обмірковування, аналізу своїх дій та вчинків, правильного розуміння себе, своїх нахилів і здібностей, рис характеру, аналізі правильно розроблених реальних цілей, планів діяльності (при врахуванні думок інших людей), здатності контролювати себе, свої думки, вчинки, дії, усвідомлюючи, що від цього залежить успіх у поведінці та діяльності (прислуховуватись до оцінки результатів власної діяльності іншими людьми), здатності будувати свої життєві цілі на основі власних особливостей, властивостей, можливостей, почутті власної гідності, поваги до себе, віри в себе [106].

Асертивна поведінка – це поведінка, заснована на почутті впевненості людини в собі і орієнтована на співпрацю і компроміс як провідні стратегії взаємодії. Впевненість – це установка, позиція людини по відношенню до себе. І цю установку можна змінити, кожній людині котрій властивий індивідуальний рівень впевненості [158].

Таким чином, формування асертивності як особистісної риси в першу чергу передбачає, щоб людина усвідомлювала, наскільки її поведінка визначається власними схильностями і спонуканнями, а на скільки – кимось нав'язаними установками [96].

У теорії А. Солтера асертивна поведінка розглядається як оптимальний, конструктивний спосіб міжособистісної взаємодії на противагу двом найпоширенішим деструктивним способам – маніпуляції й агресії. Традиційні механізми соціалізації формують уразливість людини перед усілякими маніпуляціями з боку інших людей. Людина виявляється занадто піддана зовнішнім впливам, а оточуючі часто зловживають цим, маніпулюючи нею у своїх корисливих цілях. Зустрічаючись із

неприйнятними вимогами, людина не знаходить сил їм суперечити й пересилуючи себе підкоряється всупереч своїм власним бажанням і установкам. А власні вимоги й домагання людина, навпаки, найчастіше не вирішується навіть висловити [193].

М. Брух визначає чинники, за яких здійснюється формування асертивної поведінки у студентської молоді: знання власних прав та обов'язків, адекватне оцінювання себе й оточуючих, усвідомлення особистих потреб та інтересів, розуміння власних цілей, намірів і шляхів подальших дій, поважне ставлення до прав та інтересів інших людей, здатність досягти поставлених цілей, не маніпулюючи іншими, уміння переконувати, завойовувати прихильність, звертатися за порадою чи допомогою до людей, спроможність укладати компромісні рішення, встановлювати ділові контакти та партнерські відносини [107; 217].

Керуючись думкою Л. Журавської, «основними положеннями асертивної поведінки є: позитивне формулювання своїх думок; позитивне сприйняття партнера; зберігання позитивного психологічного мікроклімату; розмовляти про проблему, а не про щось інше; рівний внутрішній стан, запобігання емоційних сплесків» [59, цит. за 174, с. 131].

Найбільш явно асертивність проявляється в мовній поведінці. До її основних ознак відносять: емоційність мови (відкритий, спонтанний і справжній вияв в мові всіх випробовуваних почуттів); експресивність і конгруентність поведінки та мови; вміння протистояти, що виявляється в прямому і чесному вираженні власної думки, без погляду на думки і реакції оточуючих; використання Я – висловлювання; здатність до спонтанного вираження бажань, потреб [45]. У своєму дослідженні К. Рудестам, доводить, що асертивна поведінка у молодих людей виявляється в умінні: будувати стосунки в бажаному напрямі з іншими; звернутися до інших людей з проханням; виявляти самоповагу і повагу до інших [168].

Асертивний стиль поведінки дозволить студентській молоді знаходити конструктивні рішення і не руйнувати відносини навіть в складних ситуаціях,

а, отже, добре підходить для багатьох робочих і виробничих ситуацій. До асертивних можна віднести особистість інтернального типу. Інтернали сприймають важку проблему в сукупності її позитивних і негативних сторін, в її зв'язках з іншими подіями. Внутрішній контроль забезпечується сприйняттям позитивних або негативних подій як наслідків власних дій, і, таким чином, потенційно перебувають під особистим контролем. Вони володіють більш ефективною когнітивною системою і витрачають значну частину своєї енергії на пошук інформації, необхідної для впливу на значущі події і вибір раціональних стратегій подолання труднощів [95].

На думку Л. Бутузової, феномен асертивності використовується у психологічній літературі як синонім впевненості. Асертивність особистості реалізується у когнітивно-смысловому, афективному і поведінковому компонентах. Асертивна поведінка полягає у тому, що людина захищає власні права, виражає власні думки і почуття прямо, чесно і відкрито засобами, що поважають права інших людей. Така людина діє без непотрібної тривоги або почуття провини. Асертивні люди поважають себе і інших людей і відповідають за свої дії і свій вибір. Вони розуміють свої потреби і просять відкрито і прямо про те, що вони хочуть [37].

А. Парафіян, визначаючи змістовну характеристику асертивності, акцентує увагу на впевненості, відокремлюючи це почуття від самоствердження [108]. Впевненість в собі також залежить від знань, ерудованості в різних областях життєдіяльності людини, науки; життєвого досвіду, проявляється в міжособистісній комунікації, в професійній діяльності. Впевненість в собі забезпечує високий рівень соціальної активності, помірний рівень особистісної та ситуативної тривожності, адекватність домагань, високу самооцінку, сприяє саморозвитку, самореалізації. Від впевненості особистості залежить її емоційна стійкість, стабільність поведінки в фруструючих ситуаціях. Упевнені в собі люди добре адаптуються в соціальному середовищі.

Впевнені в собі студенти відрізняються відповідальністю. Відповідальність означає здатність до самовираження: готовність самостійно діяти, здійснювати самостійний вибір і приймати обдумані, зважені рішення, спрямовані на активну взаємодію з навколишнім світом і розвиток моральних особистісних якостей, відповідати за наслідки своїх дій, вчинків не лише перед суспільством, а й перш за все, перед собою.

В цілому слід зазначити, що відмінна риса впевненої поведінки – адекватна самооцінка своєї відповідальності. В невпевненій поведінці сором'язливий студент відповідальність приймає на себе, агресивний – перекладає їх на оточуючих. Невпевненість в собі найяскравіше виявляється у ситуаціях, пов'язаних із спілкуванням. Так, В. Ромек [164] наголошує на таких проявах невпевненості: страх бути знехтуваним, занижена самооцінка, нераціональні переконання, надмірне прагнення «дотримуватись пристойності» [37].

Поведінка асертивної людини з адекватною самооцінкою здійснюється на основі продуманих і прийнятих рішень, а значить – усвідомлених дій. Напрямок, характер і інтенсивність дій залежить від розуміння ситуації і вже сформованих обставин. А це, в свою чергу, залежить від соціального досвіду, який є у людини і рівня її інтелектуального розвитку.

Асертивність це вміння, яке можна набути. Асертивна людина має окреслену мету дії і вміє контролювати свої емоції, не піддається швидко маніпуляціям та емоційному тиску інших людей. Це вміння реалізовувати визначені цілі попри негативні тиски з боку оточення, раціональну дбалість про власні інтереси при одночасному вираховуванні інтересів інших людей. Асертивність розвивається саме в соціумі, у контакті з оточенням, іншими людьми. Включення особистості в різні умови соціалізації дозволяє їй виробляти власний стиль взаємодії [37].

В. Галицький, О. Мельник та В. Синявський [182], наголошують на тому, що асертивна людина має здатність домовлятися і знаходити компромісне рішення проблеми, такій людині властиве позитивне ставлення

до оточуючих, позитивне сприймання проблемних ситуацій та адекватна самооцінка [106].

Ідея асертивності передбачає формування в особистості визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій, вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, здатна висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму в ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою; володіти тактиками задоволення справедливих вимог і відмови у відповідь на неприпустимі прагнення таким чином, аби при цьому не порушувалися права інших людей [37].

Асертивність, як якість зрілої особистості, характеризує здатність людини змінювати свою поведінку в спільній діяльності, спілкуванні і пізнанні в позитивному напрямку і виражається у відчутті внутрішньої сили, вміння особистісного самовираження, емоційної стабільності, відповідальності за свою поведінку і за виконання прийнятих рішень, позитивному ставленні до себе і іншим. Асертивність сприяє досягненню поставлених цілей, не завдаючи шкоди іншим.

Асертивна поведінка тісно пов'язана з емоційною компетентністю. Тільки усвідомлюючи свої емоції і вміючи ними керувати, людина може зберігати емоційний стиль, що і є неодмінною умовою асертивності. Довіра до себе вважається умовою існування особистості як суверенного суб'єкта активності, здатного до самостійного вибору цілей та їх досягнення. Людина прагне відповідати не тільки собі, а й світу, тому довіра до себе існує в єдності з довірою до світу [205].

Асертивна поведінка студентської молоді проявляється в умінні: вислухати співрозмовника і зрозуміти його почуття і потреби; оголосити про свої наміри і сприяти їх реалізації; приймати критику і гідно, аргументовано на неї реагувати, відкидати судження співрозмовника, якщо вони неприйнятні, але, не переходячи на оцінку його особистості.

Студентський вік сприяє формуванню асертивності в силу своєї сенситивності (є найсприятливішим для завершення формування як психофізичних, так і особистісних якостей). Асертивність, як риса особистості, допомагає молодій людині зайняти певну ціннісну позицію стосовно самої себе, інших і, виходячи з цієї позиції, досягти своїх цілей, – будувати життєву стратегію [54].

Підсумовуючи, слід зазначити, що асертивна поведінка розвивається на підставі самоаналізу, виражається у потребі, у самопізнанні, здатності до самоспостереження, здатності до самообмірковування, аналізу своїх дій та вчинків, здатності контролювати себе, свої думки. Формування асертивності передбачає знання власних прав та обов'язків, адекватне оцінювання себе й оточуючих, розуміння власних цілей та намірів, спроможність укладати компромісні рішення. Асертивність розвивається саме в соціумі, у контакті з оточенням, іншими людьми.

Таким чином, з огляду на вищесказане, ми зазначаємо, що «асертивна поведінка» передбачає такий спосіб дій, при якому людина здатна активно і послідовно відстоювати свої інтереси, відкрито заявляти про свої плани і наміри, поважаючи при цьому інтереси партнерів по взаємодії. Асертивна поведінка детермінується особистісними рисами, вплив яких визначається системою мотивації і ціннісними орієнтаціями особистості.

1.3. Структурно-функціональні складові асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки

Проаналізувавши вітчизняну та зарубіжну літературу, відповідно до концептуалізації понять «асертивність» та «статусна поведінка» можна запропонувати таке узагальнене визначення цим дефініціям. Під асертивністю розуміють інтегративну якість особистості, яка розкривається через такі особистісні риси як: конструктивність, цілеспрямованість, впевненість в собі, відповідальність, рішучість, самостійність, незалежність,

самоефективність, суб'єктність, наполегливість, ініціативність, вимогливість, здатність до емпатії, рефлексії та ін. Отже, розвиток асертивності дає можливість людині здобути впевненість у собі, навчитися відстоювати свої права, не порушуючи прав інших. Слід також зазначити, що асертивність дає можливість людині ставити перед собою завдання, цілі, реалізувати свої здібності, бажання та прагнення. Значний внесок у розробку уявлень про статусну поведінку внесла Т. Кочетова, на її думку, статусна поведінка – це набір певних поведінкових особливостей індивіда, що характеризує спосіб його взаємодії з оточенням та визначальну лінію поведінки індивіда в різних соціальних ситуаціях [84].

Багато досліджень здійснено в рамках вивчення представлених дефініцій, але мета нашого дослідження полягає у теоретичному визначенні та емпіричному дослідженні асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки. В основі нашого дослідження міститься припущення про те, що асертивність як механізм впливає на вибір стратегії. Для того, щоб дати чітку характеристику взаємозв'язку асертивності та статусної поведінки, необхідно звернутися до визначення поняття механізм.

У психології терміном «механізм» позначається «система різних факторів, засобів, що забезпечують той чи інший процес прояву психічних властивостей, різноманітні психологічні зміни тощо» [47, цит. за с. 35].

Аналіз літературних джерел показав, що відкритим залишається питання стосовно єдиного підходу до розуміння систематизації психологічних механізмів, простежується неузгодженість навіть у розумінні природи цього феномену та особливостей функціонування. Отже, керуючись думкою Б. Паригіна, під механізмами він розуміє соціально-психологічні явища та процеси, що виникають в результаті взаємовпливу людей один на одного та справляють безпосередній вплив на рівень їхньої колективної поведінки [143].

За твердженням Л. Анциферової, психологічні механізми – це «функціональні здібності реалізації особистістю її психічного життя, що закріпилися в психологічній організації» [13, с. 18].

У праці А. Налчаджяна презентовано психологічні механізми як структуру певним чином зв'язаних психічних дій, здійснення яких спричиняє специфічний результат [130].

Цікаві роздуми представлені в праці М. Боришевського. За твердженням автора, психологічний механізм – феномен, який означає наявність стану оптимальних взаємин і взаємодії між структурними підсистемами психологічної системи, що забезпечує її функціонування, становлення та розвиток. За твердженням вченого, характеристика психологічних механізмів може базуватися передусім на аналізі особливостей структурних компонентів [29].

У дослідженнях І. Губеладзе, під механізмом розуміється «певний спосіб перетворення того, що є в одному і потребується в іншому. На психологічному рівні це ті психічні процеси, що забезпечують перетворення того, що сприймається суб'єктом, у його внутрішній зміст. Якщо психологічний механізм – це психічний процес, то він діє в психологічному, суб'єктивному просторі» [47, с. 36].

Отже, у нашому дослідженні під психологічним механізмом розумітимемо функціональний спосіб зміни сутності та змісту когнітивного, емоційно-регулятивного, конативного компонентів асертивності, у результаті якого актуалізуються одні і деактуалізуються інші сфери асертивної поведінки.

Визначивши основні поняття даного розділу, ми спробуємо охарактеризувати взаємозв'язок асертивності зі стратегію статусної поведінки.

Результати теоретичного дослідження дозволили нам визначити, що студентський період характеризується зміною провідної діяльності, зміною соціального статусу, входженням молодих людей в нову соціальну роль.

«Студентська молодь, здійснюючи вибір головних життєвих цілей, визначається з життєвими планами та стратегіями реалізації життєвого шляху, починає реалізацію життєвої позиції (Г. Абрамова [2], А. Анциферова [13], Ш. Бюлер, Е. Кологривова [76], С. Кузікова [89], О. Лосієвська [101], Р. Павелків, Т. Щербак)» [91, с. 32].

Перебування в статусі студента закладу вищої освіти передбачає вироблення нових поведінкових стратегій та розвиток професійно важливих якостей. Необхідно наголосити, що однією з важливих якостей, на наш погляд, являється асертивність. З метою успішної самореалізації, професійного становлення та розвитку, сучасна студентська молодь має бути здатною до застосування асертивної поведінки, вміти виявляти впевненість для досягнення високого соціального статусу.

Констатовано, що обираючи між пріоритетами і напрямками реалізації поставленої мети, студентська молодь виробляє певну стратегію поведінки. На жаль, несамостійність в прийнятті рішень, розгубленість, безпорадність, претензійність, знижена критичність ставлення до себе, порушують процес вироблення стратегії.

«Стратегія поведінки, як і сама поведінка, має закінчений характер у вигляді деякого результату, який задається до початку руху у формі мети. Динаміка виникнення мети йде від потреби, отже, виникає ще до початку поведінки. Ціль – це найчастіше образ результату, існуючий в уявленнях людини, він може бути в схованому або активному стані. Для розуміння спрямованості поведінки, її стратегії важливо класифікувати цілі. Частіше у своєму житті особистість оперує цілями, які відбивають її соціальний стан у групі, що відповідає її статусу й ролі» [91, с. 36].

Узагальнюючи наукові погляди, зазначимо, що саме прояв асертивності як риси особистості, допомагає студентській молоді зайняти певну ціннісну позицію, і виходячи з цієї позиції, досягти своїх цілей; передбачає формування в особистості визначеної якості поведінки, завдяки якій вона може володіти спонтанними реакціями, розумним проявом емоцій,

вмінням прямо говорити про свої бажання і вимоги, висловлювати власну точку зору, не боїться заперечувати, використовуючи аргументацію, наполягати на своєму в ситуаціях, коли будь-яка аргументація виявляється зайвою, аби при цьому не порушувалися права інших людей. Таким чином, зростаюча асертивність підвищує статус особистості та допомагає визначити стратегію для досягнення мети.

Для обґрунтування власної моделі розглянемо асертивність як особистісну інтегральну якість у роботах сучасних дослідників.

У науковому дослідженні В. Лучків виділено основні структурні складові асертивності: світоглядний компонент (активна життєва позиція, творче ставлення до життя, прагнення до саморозвитку, досконалості, зрілості, самореалізація, самоактуалізація, філософія ненасилля, позитивна спрямованість на Світ); когнітивний компонент (здатність до рефлексії, адекватність самооцінки, взаєморозуміння, здатність до антиципації); емоційний компонент (співчуття, милосердя, стриманість, емоційність, емпатія, позитивність); конативні прояви (відстоювання своїх прав, конгруентність мовлення та поведінки, протистояти та атакувати, імпровізація, експресивність, спонтанність, поведінкова репрезентація самоповаги, встановлення контактів, уміння відмовляти, заявляти про власні потреби, бажання, почуття тощо) [102].

Представлена модель І. Попової, розкриває структуру асертивності у підлітковому віці в умовах сім'ї та часткової соціальної депривації та складається з таких блоків: когнітивний, емоційно-вольовий, поведінковий [150].

У дисертаційному дослідженні Л. Марчук визначено й обґрунтовано структурні компоненти формування асертивної поведінки у професійному становленні психолога: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, рефлексивно-оцінний та регулятивний, зміст яких дає змогу розкрити природу досліджуваної якості [107].

У своєму науковому дослідженні О. Хохлова виділила наступні компоненти асертивності: когнітивний (формування асертивної установки, життєвої позиції людини), емоційний (вираження своїх емоцій та почуттів, врівноваженість), поведінковий (закріплення нових форм поведінки) та моральний компонент (світоглядно-моральні переконання) [204].

З огляду на викладене вище, слід відзначити, що більшість дослідників виділяють структуру асертивності через такі компоненти як: когнітивний, емоційний та поведінковий.

Узагальнивши та систематизувавши теоретичні положення розуміння поняття асертивної поведінки, дотримуючись думки щодо компонентів асертивності В. Лучків, І. Попової, Л. Марчук, О. Хохлової, ми розробили авторську структурно-функціональну модель з метою її емпіричної перевірки та визначили такі ключові компоненти: когнітивний, емоційно-регулятивний, конативний (поведінковий). Далі ми надамо характеристику кожному компоненту (див. рис. 1.1).

Когнітивний компонент – визначає здатність до аналізу власних дій, саморозуміння, адекватного оцінювання ситуації, самоконтролю ситуації. Асертивна поведінка формує соціальну позицію особистості, забезпечує самопізнання і самоконструювання, орієнтацію на самовдосконалення та моральне самовизначення.

Отже, когнітивний компонент визначає здатність до конструктивного підходу вирішення проблем, правильне уявлення про соціальні норми, здатність аналізувати свою поведінку та поведінку інших людей, адекватність самооцінки, здатність до рефлексії, здатність до раціонального мислення, готовність приймати рішення в ситуаціях невизначеності.

Емоційно-регулятивний компонент – визначає сформованість емоційної сфери особистості, емоційної стабільності, здатності до співпереживання, емпатії та виражається через адекватність прояву емоційних реакцій, саморегуляцію емоцій, сміливість в соціальних контактах, вміння управляти своїми реакціями, здатність контролювати себе,

свої думки, вчинки, дії, усвідомлюючи, що від цього залежить успіх у поведінці та діяльності.

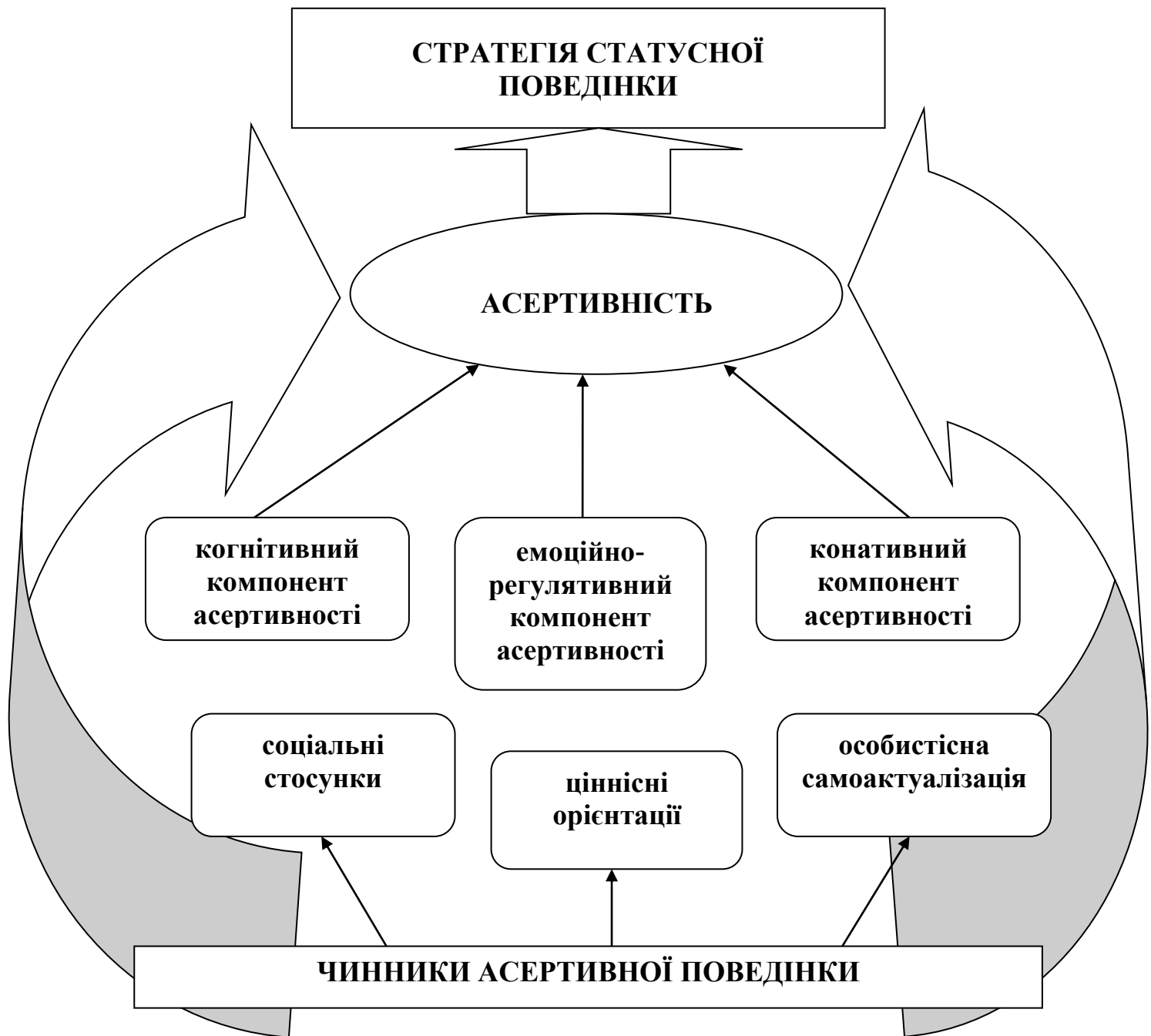

Рис. 1.1. Теоретична структурно-функціональна модель асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки

Конативний (поведінковий) компонент – відображає впевненість, здатність до прийняття рішень, спонтанність у поведінці, активність у спілкуванні. Визначає здатність вільно спілкуватися з людьми і виражати

свої думки і почуття, відстоювати свої інтереси, відкрито заявляти про свої цілі і наміри, вміння доводити розпочату справу до кінця адекватно реагувати в психологічно напружених ситуаціях.

Визначено *чинники формування асертивної поведінки*, до яких належать: соціальні стосунки (отримання інформації із соціального середовища стосовно бажаного соціального стану, сприймання самої особи в системі соціальних відносин), ціннісні орієнтації (ціннісні орієнтації визначають змістовну сторону спрямованості особистості і складають основу її ставлення до навколишнього світу до інших людей та себе, тому система ціннісних орієнтацій становить особливу сферу якісної характеристики асертивної особистості), особистісна самоактуалізація.

Стратегії статусної поведінки – визначають спрямованість поведінки, тактичні прийоми і способи, що характеризують статусну поведінку, виявляють ступінь прояву та переваги основної стратегії, універсальність та ймовірнісний характер статусності.

Таким чином, на основі структурно-функціонального аналізу, можна стверджувати, що структурні компоненти складають цілісну картину асертивної позиції та характеризують її як комплексну інтегровану якість особистості, що дозволяє сприяти вибору стратегії статусної поведінки.

Висновки до розділу

Аналіз розглянутої літератури вказує на те, що навіть найбільш загальні уявлення про статусну поведінку не є однозначними і по-різному трактуються різними фахівцями, які працюють в рамках даної проблематики. Узагальнюючи роботи, присвячені дослідженню стратегії статусної поведінки, необхідно підкреслити, що статусність традиційно розглядається через особливості поведінкових проявів, які демонструють високостатусні і низькостатусні члени різних соціальних груп, а також через різні психологічні характеристики. У більшості випадків стратегія поведінки розуміється як спрямованість поведінки та стійкий комплекс дій, побудованих в певній послідовності, що ведуть до досягнення певної мети і включають в себе розумові стратегії і способи емоційного реагування на ситуації міжособистісної взаємодії.

З'ясовано, що зміст поняття «асертивність» розкривається через такі особистісні риси як: конструктивність, цілеспрямованість, впевненість в собі, відповідальність, рішучість, самостійність, незалежність, самоефективності, суб'єктність, наполегливість, ініціативність, вимогливість, здатність до емпатії, рефлексії та ін. Систематизація наукових поглядів вивчення асертивності дає підставу стверджувати, що асертивна поведінка передбачає такий спосіб дій, при якому людина здатна активно і послідовно відстоювати свої інтереси, відкрито заявляти про свої плани і наміри, поважаючи при цьому інтереси партнерів по взаємодії. Асертивна поведінка детермінується особистісними рисами, вплив яких визначається системою мотивації і ціннісними орієнтаціями особистості.

Розроблено та апробовано структурно-функціональну модель асертивності як механізм вибору стратегії статусної поведінки, що включає такі компоненти: когнітивний (здатність до аналізу власних дій, саморозуміння, адекватне оцінювання ситуації, самоконтроль ситуації.), емоційно-регулятивний (адекватність прояву емоційних реакцій,

саморегуляцію емоцій, сміливість в соціальних контактах, вміння управляти своїми реакціями), конативний (впевненість, здатність до прийняття рішень, спонтанність у поведінці, активність у спілкуванні). Визначено чинники формування асертивної поведінки до яких відносяться: соціальні стосунки, ціннісно-мотиваційні чинники, особистісна самоактуалізація.

Основні наукові результати розділу опубліковані у таких публікаціях автора: [20; 23; 24; 25; 114; 115; 116; 117; 118; 119; 120; 122; 121; 124].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ЯК МЕХАНІЗМУ ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ

У цьому розділі висвітлюються питання організації емпіричного дослідження асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю. Описано етапи емпіричного дослідження, відображено обґрунтування комплексу застосованих методів і діагностичних методик дослідження. Охарактеризовано вибірку досліджуваних відповідно до теми дослідження.

2.1. Обґрунтування процедури дослідження та особливості вибірки

Дослідження асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки студентської молоді базувалося на методологічній основі системного та структурно-функціонального підходів.

Системний підхід є сукупністю загальнонаукових методологічних принципів, в основі яких лежить розгляд об'єктів як систем. Система — загальнонаукове поняття, що виражає сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і з середовищем, що утворюють певну цілісність, єдність. Типи систем досить різноманітні: матеріальні і духовні, неорганічні і органічні, біологічні і соціальні, статичні і динамічні, відкриті і замкнуті і таке інше. Будь-яка система є безліччю різноманітних елементів, які мають певну структуру і організацію. Структура – сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність; відносно стійкий спосіб (закон) зв'язку елементів того чи іншого складного цілого.

«До основних характеристик особливостей системи можна віднести

наступні:

- система є передусім сукупністю елементів. За певних умов елементи, відповідно, можуть розглядатись як системи;
- наявність суттєвих зв'язків між елементами та їх властивостями, що переважають над зв'язками цих елементів з тими, які не входять до даної системи. Під суттєвими зв'язками розуміють лише такі, що закономірно визначають інтегративні властивості системи, і це вирізняє систему з оточуючого середовища як цілісний об'єкт;
- наявність визначеної організації, що проявляється у зменшенні ступеня невизначеності системи порівняно з ентропією системо утворюючих факторів. До таких факторів належать кількість елементів системи, кількість суттєвих зв'язків, якими може володіти елемент, тощо;
- наявність інтегративних властивостей, тобто властивих системі загалом, але не властивих жодному елементу зокрема. Це відчить про те, що хоча властивості системи і залежать від властивостей елементів, вони не визначаються ними повністю. Отже, система не зводиться до простої сукупності елементів і, розчленовуючи її на окремі частини, неможливо пізнати всі властивості системи загалом» [90, с. 20].

«Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісної системи.

Сукупність пізнавальних принципів системного підходу не має жорстких обмежень і за своєю суттю орієнтує і спрямовує певну систему двояким чином відповідно до конкретних етапів дослідження. З одного боку, його змістовні принципи сприяють виявленню обмеженості традиційних об'єктів дослідження, визначенню та реалізації нового типу завдань при новому стилі мислення. З іншого – за допомогою категорій і принципів

системного підходу відзначаються перспективи побудови нових об'єктів і предметів дослідження шляхом планування та визначення їх структурних або типологічних параметрів властивостей» [90, с. 5-7].

Системний підхід виступає у двох видах: системного аналізу і системного синтезу, які взаємодіють, але досить автономні. Системний синтез передбачає рух думки, розумових і практичних операцій від визначення (ідентифікації) елементів системи, встановлення зв'язків між ними, виділення на цій основі підсистем і об'єднання їх і тих елементів, що не увійшли в окремі підсистеми, у переважно великі чи складні системи. Водночас синтез системи – це спосіб зафіксувати відносно простими засобами всю складність реальності. Системний підхід є засобом подолання складності хоч би тим, що самі по собі елементи можуть бути окремими системами, а у певному дослідженні вони таки не вважаються.

«Системний аналіз передбачає декомпозицію досліджуваної системи спочатку на підсистеми першого, далі другого та інших рівнів так аж до отримання елементів системи. Системний аналіз має низку дослідних етапів: а) формування проблеми; б) формування цілей функціонування системи; в) генерування альтернатив (метод мозкової атаки); г) вибір оптимальних альтернатив (використання оптимізаційних математичних методів, методів експертних оцінок, методів прогнозування тощо). У цьому значенні системний аналіз – це взаємопов'язана, визначена метою розв'язання великомасштабної проблеми, сукупність багатьох методів і засобів, об'єднаних певною послідовністю» [87, с. 92].

В монографії Ю. Пушкарьова зазначено, що відповідно до принципів системного підходу, на думку М. Роговіна, система має ознаку цілісності, яка властива кожній системі, що не зводиться до властивостей суми її частин, система детермінована системоутворюючою функцією та знаходиться в інформаційній та енергетичній взаємодії з середовищем [157].

«Специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, які забезпечують

її, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину. До основних вимог системного підходу належать такі:

- виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій в системі з урахуванням того, що властивості цілого не зводяться до суми властивостей його елементів;
- аналіз того, наскільки поведінка системи обумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури;
- дослідження механізму взаємозалежності, взаємодії системи і середовища;
- вивчення характеру ієрархічності, властивого даній системі;
- забезпечення множинності описів з метою багатоаспектного охоплення системи» [32, с. 62].

Наше дослідження здійснюється на основі системного підходу згідно з яким системоутворюючі фактори являють собою умови взаємопов'язаних частин у середині однієї системи.

Отже, виходячи з методології системного підходу, можемо говорити про те, що компонентну структуру асертивності слід розглядати як сукупність функціонально зв'язаних компонентів, що представляють собою цілісну систему. Таким чином, цілісна структура асертивності представлена трьома компонентами, а саме: когнітивним, емоційно-регулятивним, конативним. Кожен із зазначених компонентів вміщений у цілісну структуру асертивності та розкриває окремі аспекти моделі.

Особливе місце в дослідженні асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки посідає структурно-функціональний підхід. Структурно-функціональний аналіз є одним з найбільш важливих і складних напрямів сучасної соціально-філософської науки. При структурному підході об'єкт дослідження складається з одиниць чи елементів, які входять до його складу і утворюють певну структуру. Функціональний підхід у соціальній філософії з'ясовує зв'язки між елементами та цілими, співвідносячи певні

структурні одинці із способами їх функціонування. В результаті утворюється розгалужена типологія зв'язків частин одна з одною та з цілим, з'ясовуються можливі і неможливі стани системи, припустимі поєднання елементів у ній, визначаються набори функцій як засобів поведінки, що притаманні даному системному об'єкту за мови збереження його структурної цілісності [99].

Структурно-функціональний аналіз використовується тоді, коли дослідник прагне передавати уявлення про те, що явище, яке характеризується, розглядається як ціле, яке має притаманну йому організацію, і що ця організація – один із найбільш важливих його аспектів. Термін «організація» визначається як «сукупність процесів або дій, які приводять до утворення взаємозв'язків між частинами цілого», «внутрішня упорядкованість, взаємодія більш або менш диференційованих автономних частин цілого, що обумовлена її будовою» [137].

Таким чином, асертивність, що розглядається як система, характеризується структурно-функціональними характеристиками, що створюють організацію цієї системи.

Отже, з позиції системного та структурно-функціонального підходу було сформульовано програму емпіричного дослідження асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки.

Програма емпіричного дослідження проводилася в чотири етапи: теоретичний, діагностичний, статистичний, інтерпретаційний. Розглянемо більш детально кожен з етапів побудови програми емпіричного дослідження:

1. Теоретичний етап включав аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, що дозволило обґрунтувати мету, завдання дослідження, уточнити об'єкт та предмет, обґрунтувати вибірку. Також на даному етапі ми розробили структурно-функціональну модель асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки (див. п. 1.3., рис. 1.1).

2. Діагностичний етап дослідження передбачав визначення комплексу психодіагностичних методик та проведення емпіричного дослідження.

До складу методологічного інструментарію дослідження асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки, увійшли: авторська анкета, яка була спрямована на виявлення ступеня прояву та переваг основної стратегії; опитувальник «Події та факти, що впливають на статус та репутацію людини» Т. Кочетової, який дозволив вивчити особливості прояву статусної поведінки та визначити ймовірнісний характер статусної поведінки в різних соціальних ситуаціях; методика діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова, що дозволила проаналізувати рівень рефлексивності через показники саморозуміння, самоконтролю поведінки, адекватного оцінювання ситуації, аналізу власних дій; методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів В. Бойко, що дозволила продіагностувати адекватність прояву емоційних реакцій, вміння управляти своїми емоціями; тест впевненості в собі, розроблений В. Ромеком, який дозволив виявити здатність до прийняття рішення, спонтанність у поведінці, активність у спілкуванні та впевненість в собі; «Опитувальник параметрів суб'єктивного соціального благополуччя» Т. Данильченко, що дозволив проаналізувати провідні соціальні потреби: соціальне прийняття, соціальне схвалення, соціальну помітність; методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, що дозволила вивчити систему ціннісних орієнтацій студентів; методика «Діагностика самоактуалізації особистості» САМОАЛ (А. Лазукіна, адаптація Н. Каліної), яка дозволила дослідити прагнення досліджуваних до самоактуалізації.

3. Статистичний етап дослідження передбачав статистичне опрацювання зібраних емпіричних даних. Статистичне опрацювання стандартних матриць дослідження проводилося за допомогою комп'ютерної програми SPSS Statistics, версія 23.0. Були використані методи описової статистики, порівняльного аналізу, кореляційний аналіз (коефіцієнт r -Spearman), факторний аналіз.

4. Інтерпретаційний етап дослідження включав аналіз, синтез та систематизацію отриманих результатів дослідження.

Таким чином, завдяки поетапному дослідженню асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю ми отримаємо надійні результати, які нададуть можливість реалізувати завдання дисертаційного дослідження та окреслити перспективу подальших наукових розвідок даної проблематики.

Для дослідження асертивності, як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки, ми обрали студентську молодь з різних закладів вищої освіти. Оскільки студентський вік є періодом інтенсивного становлення особистості в цілому, характерна переоцінка цінностей, формування професійних якостей у зв'язку з освоєнням професії і прискорений розвиток соціальної компетентності. У новому для себе соціальному статусі розвитку, студенти прагнуть визначити найважливіші цілі, ідеали, сенс життя, відповідно формуючи певні стратегії поведінки щодо реалізації планів [53]. Це самостійна соціальна група, що є сукупністю індивідів, об'єднаних спільними інтересами, що знаходяться між собою у взаємодії. Надають допомогу один одному в досягненні особистих цілей. Характерним для студентської молоді є особистісна незалежність, цінність свободи в прийнятті рішень, престижність освіти, що здобувається.

Інтерес до студентства завжди привертав науковців дослідників, оскільки саме для даної соціальної групи характерні соціальна мобільність, неоднорідність етнічного і класового складника всіх основних характеристик і проблем молоді. Будучи специфічною соціальною спільнотою, - студентська молодь тісно пов'язана з іншими соціальними спільнотами, верствами населення і поділяє їх проблеми. Суспільство активно впливає на студентство, адже майбутнє суспільства, насамперед, залежить від молоді [156].

В активній діяльності та взаємодії індивіда з новим середовищем, іншими людьми відбувається виникнення принципово нових психологічних якостей, нових форм поведінки. Студентський вік сприяє формуванню асертивності в силу своєї чутливості, асертивність допомагає молодій

людині зайняти чітку моральну позицію по відношенню до самого себе, до інших і, виходячи з цієї позиції, певним чином досягти своїх життєвих цілей. На цьому тлі вивчення, прояв асертивності та стратегій поведінки для досягнення життєвих цілей стає особливо актуальним [53].

У вітчизняній психології студентство розглядається як особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних навчанням у закладі вищої освіти. Зріла юність або рання дорослість, яка, відповідно до вікової періодизації вітчизняних психологів [31; 34; 65; 74; 147; 187], охоплює вік від 17-18 до 23-25 років, - основний вік, який припадає на студентський період життя [58].

В цей час закінчуються фізичне дозрівання організму, набувається та ступінь духовної зрілості, яка дозволяє самостійно вирішувати питання вибору професії, участі у виробничій праці після закінчення школи чи закладу вищої освіти. В юності різко активізуються ціннісно-орієнтаційна діяльність. Чи йде мова про пізнання власних якостей, чи засвоєння нових знань, чи про відношення зі старшими та однолітками, юнак особливо занепокоєний їхньою оцінкою і намагається будувати свою поведінку на основі свідомо обраних та засвоєних критеріїв і норм.

Становлення та розвиток юнака сьогодні відбувається в дуже складних умовах, які часто є похідними від надіндивідуальних, над особистісних процесів – не тільки економічних і політичних, але і власне психологічних, чи точніше психосоціальних. І навчання у закладі вищої освіти також впливає, якщо навіть не є вирішальним на даному віковому етапі [42].

Статусна позиція дозволяє індивіду завдяки навчанням у закладі вищої освіти та отриманню згодом документа про успішне завершення навчання включитися в процес соціальної мобільності: переїзд із сільської місцевості у місто, набуття самостійності, можливість отримувати стипендію, можливість знайти високооплачувану роботу, побудова або продовження кар'єри.

Як зазначають А. Мельниченко та І. Пиголенко, є орієнтація на отримання якісної і престижної освіти як засобу для подальшого успіху в

економічній, політичній і громадській діяльності, фактору підвищення власної конкурентоспроможності в системі ринкових і демократичних відносин, кар'єрного росту, підвищення добробуту, утвердження свого статусу в колективі (і в суспільстві) та соціального престижу [156].

Соціальна ситуація розвитку студента реалізується через систему його переживань, установок, усвідомлення свого внутрішнього світу, своїх психологічних якостей і можливостей з погляду перспектив подальшого самостійного життя, що проявляється в спілкуванні і взаєминах зі старшими однолітками, сприйнятті референтної групи, у ставленні до навчання і окремих навчальних предметів. Основні тенденції спілкування сучасного юнацтва з однолітками виявляються у внутрішньогруповому спілкуванні стосовно навчання, спілкуванні за інтересами, інтимно-особистісних відносинах [58].

Як соціальна група, студентство є об'єднанням молодих людей з певними соціально значущими прагненнями та завданнями. Разом з тим студентство, представляючи собою специфічну групу студентської молоді, володіє властивими тільки їй особливостями. До числа специфічних особливостей студентства слід віднести соціальний престиж. Прагнучи завершити навчання у закладі вищої освіти і таким чином реалізувати свою мрію про здобуття вищої освіти, більшість студентів усвідомлюють, що заклад вищої освіти є одним із засобів соціального просування молоді. Більш важливим є ті статусні характеристики, які складаються в період навчання у закладі вищої освіти. Саме на цьому етапі відбувається диференціація студентів, пов'язана з власною активністю в навчальній, науково-пошуковій, суспільно-корисній, економічній діяльності.

Таким чином, вибірка студентської молоді найоптимальніше враховує вимоги дослідження асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки.

В емпіричному дослідженні взяли участь студенти I-III курсів навчання Херсонського державного університету та Херсонської державної морської

академії віком від 17 до 21 року. Репрезентативність вибірки, окрім загальної кількості задіяних у дослідженні студентів, забезпечувалась: по-перше, залученням до емпіричного дослідження студентської молоді за різним професійним спрямуванням. По-друге, обрані для дослідження різні заклади вищої освіти, що готують фахівців гуманітарного, природничого, технічного профілів. По третє, вибірка складалась із представників жіночої та чоловічої статі.

Дослідження проводилось поетапно впродовж 2016 – 2019 рр. Перший *підготовчий* етап (2016 – 2017 рр.) об'єднав розробку плану дисертації, що включала в себе визначення об'єкта, предмета дослідження, та здійснення теоретичного аналізу. Керуючись отриманими даними, конкретизувалась мета та завдання дослідження, була обґрунтована актуальність теми.

Другий *діагностико-констатувальний* етап (2017 – 2018 рр.) полягав у емпіричному дослідженні структурних компонентів асертивності та виявлені прояву стратегії статусної поведінки у студентів.

На заключному *інтерпретаційному* етапі (2018 – 2019 рр.) був здійснений кількісний та якісний аналіз отриманих результатів їх статистична обробка, інтерпретація та узагальнення.

Таким чином, завдяки поетапному дослідженню асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю ми отримаємо надійні результати, які нададуть можливість реалізувати завдання дисертаційного дослідження та окреслити перспективу подальших наукових розвідок згідно даної проблематики.

2.2. Організація та методи емпіричного дослідження асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю та засоби обробки результатів

З метою емпіричної перевірки розробленої нами структурно-функціональної моделі було проведено констатувальне дослідження.

Основною метою констатувального дослідження є виявлення проявів асертивності, вивчення особливостей стратегій статусної поведінки студентів та перевірка дослідницької моделі.

Для досягнення цієї мети розв'язувались наступні завдання:

- виявлено прояви стратегії статусної поведінки через такі показники як: дохід, влада, освіта, престиж;
- шляхом емпіричного дослідження вивчено структурні компоненти асертивності;
- досліджено та проаналізовано психологічні чинники асертивної поведінки.

Науково-дослідницька робота проводилась упродовж 2016-2019 років у декілька етапів. Проведене дослідження дозволило встановити необхідний обсяг вибірки, визначитись із принципами організації і психологічними методиками дослідження, способами статистичної обробки даних та їх інтерпретацією.

Загальна кількість досліджуваних склала 179 студентів I-III курсів. Вік досліджуваних студентів 17-21 років. Констатувальний етап дослідження здійснювався впродовж 2017-2018 навчального року. У ньому взяли участь студенти I-III курсів Херсонського державного університету та студенти I-II курсів Херсонської державної морської академії.

Констатувальний етап дослідження складався з наступних фаз:

- ✓ попередньо-організаційна фаза включала підготовку до проведення дослідження (відбір методів та методик, формування вибірки для участі в дослідженні з дотриманням вимог репрезентативності);
- ✓ основна фаза охоплювала діагностичну процедуру дослідження всієї вибірки за обраним психодіагностичним інструментарієм, діагностична робота проводилася через групову форму.
- ✓ завершальна фаза дослідження була спрямована на аналіз та узагальнення емпіричного матеріалу.

Обробка експериментальних даних здійснювалась з використанням методів математичної статистики. Оброблялися дані за допомогою статистичного пакету SPSS Statistics версія 23.0 та стандартного пакету програми MS Excel.

Порівняльний аналіз емпіричного матеріалу здійснювався між студентами Херсонського державного університету та студентами Херсонської державної морської академії.

Для проведення констатувального етапу дослідження нами було використано комплекс методик, спрямованих на вивчення асертивної поведінки та стратегії статусної поведінки відповідно до виокремлених нами компонентів. Застосовані методики були однакові для студентів Херсонського державного університету та студентів Херсонської державної морської академії.

Загальна схема аналізу емпіричного дослідження включає:

- описову статистику (для визначення середньогрупових, мінімальних, максимальних показників у групі, показників стандартного відхилення);
- коефіцієнт r -Пірсона (з метою виявлення взаємозв'язків рівня виразності компонентів асертивності з показниками стратегій статусної поведінки);
- факторний аналіз (аналіз головних компонентів та перевірки запропонованої моделі з Varimax обертанням);
- синтез, аналіз та систематизацію отриманих результатів дослідження.

Дослідження проводилося на професійно-етичних принципах конфіденційності, зворотного зв'язку і добровільної участі в ньому досліджуваних.

У результаті дослідження було визначено діагностичний комплекс методик, відображений у табл. 2.1. Детальніше зупинимось на аналізі психодіагностичного інструментарію, яким ми користувалися на констатувальному етапі дослідження.

Таблиця 2.1

Психодіагностичний інструментарій емпіричного дослідження

<i>Компоненти, показники та чинники асертивної поведінки</i>	<i>Методики дослідження</i>
<i>Стратегія статусної поведінки</i>	
- дохід; - влада; - освіта; - престиж	Анкета (авторська розробка); Опитувальник «Події та факти, що впливають на статус і репутацію людини» (Т. Кочетова)
<i>Когнітивний компонент</i>	
- здатність до аналізу власних дій; - саморозуміння; - адекватне оцінювання ситуації; - самоконтроль поведінки	Методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» (А. Карпова)
<i>Емоційно-регулятивний компонент</i>	
- адекватність прояву емоційних реакцій; - саморегуляція емоцій; - вміння управляти своїми реакціями; - сміливість в соціальних контактах	Методика «Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів» (В. Бойко) Шкала 1 «Невміння керувати власними емоціями, дозувати їх» Шкала 2 «Неадекватний прояв емоцій «Тест впевненості в собі» (В. Ромека) Шкала 2 «Соціальна сміливість – сором'язливість»
<i>Конативний (поведінковий) компонент</i>	
- впевненість; - здатність до прийняття рішень; - спонтанність у поведінці; - активність у спілкуванні	«Тест впевненості в собі» (В. Ромека) Шкала 1 «Впевненість в собі – невпевненість в собі» Шкала 3 «Ініціатива в соціальних контактах-пасивність»
<i>Чинники асертивної поведінки</i>	
соціальні стосунки	«Опитувальник параметрів суб'єктивного соціального благополуччя» (Т. Данильченко)
ціннісні орієнтації	Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич)
особистісна самоактуалізація	Тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості» (САМОАЛ)

Обираючи дослідницький інструментарій було враховано його надійність та валідність по відношенню до діагностичного завдання, а також здатність охопити область виділених показників компонентів асертивної поведінки та стратегії статусної поведінки.

Діагностика стратегії статусної поведінки

Дослідження стратегії статусної поведінки ґрунтувалося на результатах **авторської анкети**, питання якої були спрямовані на виявлення ступеня прояву та переваг основної стратегії. Будова анкети відповідала структурі методу опитування. Для забезпечення підготовки респондентів до опитування, формування у них мотивації правдиво відповідати на питання нами було підготовлено вступне звернення, що розкривало мету дослідження та правила заповнення анкети (див. додаток А).

Анкета складається з двох блоків. Перший блок представлений 16-ма напівзакритими питаннями, кожне з яких має по чотири варіанти відповіді (четвертий варіант включав власний варіант відповіді), питання № 1, 2, 3, 4, характеризували міру визначеності до престижності закладу вищої освіти, спеціальності та професії, питання № 5, 6, 7, 8, дозволили отримати результати, що характеризують міру визначеності до влади, питання № 9, 10, 11, 12, дозволили визначити спрямованість на освіту, питання № 13, 14, 15, 16, дозволили вивчити ступінь прояву до показника дохід. Отримані результати у ході анкети опрацьовувалися як дані, що представлені у номінативній шкалі.

Наведемо приклад номінативної шкали у процесі обробки результатів. Питання № 2: «Вкажіть найважливіший фактор який вплинув на вибір вашої спеціальності?». Для цього нами була застосована номінативна шкала: першому варіанту відповіді «престиж професії» була віднесена у відповідності літера «А», другому варіанту відповіді «бажання, власний інтерес до спеціальності» - літера «Б», варіанту «порада чи вказівка батьків або інших родичів» - літера «В», «власному варіанту відповіді» - літера «Г».

Вибір варіанту відповіді кодувався в 1, останнім літерам присвоювалося 0. Підрахована кількість спостережень за кожним запитанням та отримані натуральні одинці були переведені у відсоткове співвідношення.

Другий блок представлений завданням, в якому потрібно було розкрити поняття «престиж», «влада», «освіта», «дохід», «статус», «статусна поведінка».

Обробка другого блоку анкети проводилася за допомогою контент-аналізу. «Метод контент-аналізу дає змогу робити якісно-кількісний аналіз змісту повідомлень, що полягає у фіксації певних одиниць змісту, який вивчається. Його використання є доцільним у вивченні реальних соціально-психологічних явищ, які відображені в змісті повідомлень, а також для обробки й уточнення даних, отриманих іншими методами в соціально-психологічних дослідженнях» [47, с. 44].

«Внаслідок виділення певних елементів (одиниць змісту: слів, термінів, символів, суджень чи закінчених думок, тем, персонажів, авторів. Цілісних повідомлень) та підрахування частоти їх виникнення (квантифікації) стає можливою статистична обробка та формулювання психологічних висновків стосовно:

- ✓ психологічних особливостей авторів повідомлення (комунікаторів) соціально-психологічних явищ, відображених у тексті;
- ✓ психологічної специфіки засобів комунікації, а також особливостей форм і прийомів організації змісту повідомлення;
- ✓ психологічних особливостей реципієнтів;
- ✓ соціально-психологічних аспектів впливу автора на реципієнта, успішності спілкування» [127, с. 88].

У нашому дослідженні, на основі результатів контент-аналізу загалом було виділено 43 категорії, з них 6 – що характеризують поняття «престиж», 5 – що описують поняття «влада», 8 – що розкривають уявлення про поняття «освіта», 7 – що описують поняття «дохід», 8 – що характеризують поняття «статус» і 7 – що трактують поняття «статусна поведінка».

Реалізовано квантифікацію – переклад тексту у цифрове вираження, реєстрація частоти згадування категорій. Статистично опрацьовані кількісні дані, використовуючи відсотковий розподіл. Проаналізовано частоту, із якою зустрічаються категорії та проранжовано відповідно до частоти їхньої появи.

Опитувальник «Події та факти, що впливають на статус та репутацію людини» Т. Кочетової [82] дозволив вивчити особливості прояву статусної поведінки та визначити ймовірнісний характер статусної поведінки в різних соціальних ситуаціях.

Опитувальник включає в себе 216 тверджень, що містять уявлення (узагальнені конструкти) про різні події і факти в житті індивіда, що впливають на його становище в суспільстві. Це дозволяє досліджувати універсальність проявів статусності, і, тим самим, прогнозувати і визначати ймовірнісний характер статусної поведінки індивіда в різних ситуаціях соціальної взаємодії. Крім того, опитувальник дає можливість оцінювати ступінь впливу (диференційована система оцінки кожного пункту від «-4» до «+4») окремих психодинамічних властивостей (наприклад емоційної стійкості), властивостей особистості (наприклад, товариськості, соціального домінування), а також різних середовищних параметрів (наприклад рівня освіти, матеріального благополуччя) статусної поведінки чоловіків та жінок.

Даний опитувальник дозволяє вимірювати значення різних провів статусності, на підставі яких обчислюються показники (шкали) тактичних прийомів і способів, що характеризують статусну поведінку: «Уміння орієнтуватися у просторі»; «Вербальна активність»; «Щедрість і надання матеріальної допомоги іншим»; «Лідуюча позиція по відношенню до інших»; «Матеріальне благополуччя»; «Підтримка дружніх відносин»; «Професійне просування»; «Підтримка фізичної форми / фізичне домінування»; «Демонстрація соціальних негативних якостей»; «Лінощі»; «Агресивність»; «Матеріальна незахищеність»; «Використання провокацій для залучення уваги»; «Невихованість / погані манери поведінки»; «Неприйняття іншими»; «Невдачі в професійній сфері»; «Активне

просування по службі»; «Підтримка сімейних відносин»; «Використання особистих зв'язків для завоювання статусу»; «Зовнішня привабливість»; «Контактність / підтримка контактів з оточуючими»; «Автономія / відособленість від інших».

На основі пунктів опитувальника були підраховані бали за кожною зі шкал, які представляють собою індекси, що відображають рівень вираженості певних прийомів і способів статусної поведінки.

Діагностика когнітивного компоненту асертивності

Методика діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова [70] дозволила проаналізувати рівень розвитку когнітивного компоненту через такі показники, як здатність до аналізу власних дій, саморозуміння, адекватне оцінювання ситуації, самоконтроль поведінки.

Опитуваним було запропоновано 27 тверджень, на які треба дати такі варіанти відповідей: абсолютно невірно, невірно, швидше невірно, не знаю, швидше вірно, вірно, абсолютно вірно.

З даних 27-ми тверджень 15 є прямими (номери питань: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25), інші 12 – зворотні твердження, що необхідно враховувати при обробці результатів, коли для одержання підсумкового балу підсумовуються у прямих питаннях цифри, а у зворотних – значення, замінені на ті, що виходять при інверсії шкали відповідей. Після підрахунку балів визначається рівень рефлексивності за наступною градацією: високий, середній, низький.

Діагностика емоційно-регулятивного компоненту асертивності

Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (В. Бойко) [207, с. 96-98] дозволила діагностувати емоційно-регулятивний компонент асертивності за такими показниками: адекватність прояву емоційних реакцій, саморегуляція емоцій, вміння управляти своїми емоціями (шкали 1, 2).

Емпіричне дослідження дозволило отримати інформацію про характерні проблеми, які перешкоджають встановленню взаємостосунків з

іншими людьми. Опитувальник включає 25 запитань та 5 шкал, на які досліджуваний повинен відповісти «так» або «ні». У дослідженні було використано такі шкали: 1) невміння керувати власними емоціями, дозувати їх; 2) неадекватні прояви емоцій.

Загальна сума набраних балів за методикою дозволяє зробити висновки про проблеми в емоційній сфері особистості, що виникають у повсякденному спілкуванні (низький загальний бал свідчить про те, що емоції не перешкоджають спілкуватися з іншими, середній бал – про деякі емоційні проблеми, бали вище середнього – про те, що емоції «на кожен день» в деякій мірі ускладнюють взаємодію з оточуючими; високі бали є показником того, що людина перебуває під впливом дезорганізуючих реакцій чи станів, і такі емоції перешкоджають встановлювати контакти з іншими). Крім того, слід звернути увагу на ті шкали, за якими отримано найбільше балів. Аналіз результатів здійснювався відповідно до ключа методики, який дозволяє отримати інформацію за вищеперерахованими шкалами.

Діагностика конативного (поведінкового) компоненту асертивності

Тест впевненості в собі, розроблений В. Ромеком [165] дозволив проаналізувати конативний (поведінковий) компонент через такі показники як, впевненість в собі, здатність до прийняття рішень, спонтанність у поведінці, активність у спілкуванні та емоційно-регулятивний компонент, який передбачає діагностування сміливості в соціальних контактах за допомогою шкали «сміливість в соціальних контактах». Опитувальник складається із 30 тверджень, на кожне з яких досліджуваний повинен відповісти, вибравши одну з трьох запропонованих альтернатив.

Твердження згруповані в 3 шкали: шкала 1 – впевненість в собі – невпевненість в собі. Високі оцінки за шкалою – 8-10 стенів – свідчать про виражену здатність до прийняття рішень в складних ситуаціях, контроль власних дій і їх результатів; шкала 2 – соціальна сміливість – боязкість, сором'язливість. Твердження цієї шкали стосується переважно емоційних процесів, які супроводжують вибір тієї чи іншої альтернативи поведінки і

виникаючої при необхідності оцінки власних навичок і здібностей. Позитивні емоції, що супроводжують процес вибору певної альтернативи, представлені в показниках тесту як високі – 8-10 стенів – значення за цією шкалою; шкала 3 – ініціатива в соціальних контактах – пасивність. Високі значення за шкалою характеризують досліджуваного як ініціативного і заповзятого в соціальних взаємодіях, здатного запропонувати власний спосіб вирішення проблемної ситуації, зацікавленого в результативності взаємодії з людьми.

Отримані результати обробляються згідно з таблицею перерахунку значень по 3-х шкалах, суму кожної шкали (сирі значення) співставляють із нормативною таблицею тесту і переводять у стени (стандартні значення), відповідно до віку та статті досліджуваного.

Наступний етап роботи стосувався *дослідження психологічних чинників*, які обумовлюють прояв асертивної поведінки студентської молоді. Для вивчення соціальних стосунків як чинника асертивної поведінки застосовувався «Опитувальник параметрів суб'єктивного соціального благополуччя» Т. Данильченко [218, с. 145-162] який дозволив проаналізувати суб'єктивне соціальне благополуччя. Провідними соціальними потребами людини, являється соціальна зв'язність, соціальне прийняття, соціальне схвалення та соціальна помітність. Важливо, що всі потреби взаємопов'язані, а вступаючи в певні взаємодії, особистість задовольняє різною мірою всі з них. Так, прийняття найбільш важливе з боку сім'ї та друзів, соціальна помітність – з боку колег та малознайомих людей, соціальне схвалення – з боку як ближнього кола, так і незнайомих людей, соціальна зв'язність постає мірою інтеграції в суспільство на рівні будь-якої групи.

Опишемо коротко зміст кожної із шкал.

Шкала «*Соціальна помітність*» – характеризує роль людини як агента соціальних відносин різного рівня та відображає оцінку соціальної значущості особистості.

Шкала *«Соціальна дистантність»* – описує переживання особистістю відчуженості від соціальних відносин різного рівня та відображає наявність негативних емоційних станів, пов'язаних із незадовільними соціальними стосунками особистості.

Шкала *«Емоційне прийняття»* – вказує на задоволеність стосунками і наявність підтримки та визнання близькими людьми.

Шкала *«Соціальне схвалення»* – показує результати соціального порівняння, коли успіхи інших та реакція на власні досягнення правлять за своєрідний еталон, за яким звіряється ефективність соціального функціонування. Ця шкала містить такі параметри як інструментальне та афективне схвалення.

Шкала *«Соціальні переконання»* – фіксує наявність позитивних соціальних уявлень про інших людей (їхню довіру, доброту, чесність).

Індекс загального суб'єктивного соціального благополуччя обчислюється шляхом підсумовування балів, отриманих за всіма шкалами опитувальника.

Для вивчення системи ціннісних орієнтацій застосовувалася **методика** *«Ціннісні орієнтації»* М. Рокича [151] Методика заснована на прямому ранжуванні списку цінностей і є найпоширенішою в наш час. М. Рокич розрізняє два класи цінностей: термінальні та інструментальні. Термінальні цінності – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути. Інструментальні цінності – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації. Цей розподіл відповідає традиційному розподілу на цінності-цілі й цінності-засоби. Перевагою методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, а також гнучкість. Респондентові пред'являється два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу, або на картках (порядкові номери зазначаються на зворотному боці картки). У списках випробуваний привласнює кожній цінності ранговий номер. Спочатку

пред'являється набір термінальних (список А), а потім набір інструментальних (список Б) цінностей.

Після завершення ранжування обох списків для отримання групових результатів для кожної з цінностей підраховували середнє арифметичне значення рангу за даними всієї групи, а потім отримані усередині ранги всіх цінностей вдруге ранжувалися в порядку зростання. Результатом цієї процедури була групова ієрархія ціннісних орієнтацій, представлена в тій же формі, що й індивідуальні результати. Цінності, що потрапили у верхню частину ієрархії інтерпретувалися як бажані.

З метою дослідження прагнення досліджуваних до самоактуалізації була застосована методика «Діагностика самоактуалізації особистості» САМОАЛ (А. Лазукін, адаптація Н. Каліної) [198]. Дана методика була розроблена з врахуванням специфічних особливостей самоактуалізації в постіндустріальному суспільстві. Крім того, суттєві зміни відбулися в структурі опитувальника (типи шкал) і формуванні діагностичних суджень. Перший варіант САМОАЛ створювався в 1983-1994 рр., і в його стандартизації та валідазації взяв участь психолог А. Лазукін.

Методика містить 100 пунктів, побудований за принципом необхідності вибору одного із тверджень і утворює 11 шкал: «Орієнтованість в часі»; «Цінності»; «Погляд на природу людини»; «Потреба в пізнанні»; «Прагнення до творчості, або креативність»; «Автономність»; «Спонтанність»; «Саморозуміння»; «Аутосимпатія»; «Контактність»; «Гнучкість у спілкуванні». Використання САМОАЛ надає змогу виміряти інтегральну характеристику «рівень прагнень до самоактуалізації» - «загальний показник» і її складові, які відповідають вищезазначеним 11-м шкалам.

Респондентам пропонується 100 тверджень, побудованих за принципом необхідності вибору одного з них. Із двох варіантів тверджень («А» або «Б») необхідно вибрати що більше до вподоби або краще узгоджується з уявленням досліджуваного.

Обробка результатів відповідей здійснюється за «ключем», за кожен збіг із «ключем» отримуємо один бал. Результат 0-5 балів свідчить про низький рівень досягнень за даною шкалою, показник 5-10 балів – середній рівень розвитку, 10-15 балів – високий рівень самоактуалізації.

Опишемо коротко зміст кожної із шкал.

Шкала *«Орієнтація в часі»* показує, наскільки людина живе теперішнім, не відкладаючи життя на «потім» і не намагаючись сховатися у минулому. Високий результат характерний для осіб, які здатні насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з минулими радощами та не знецінюючи смакування майбутніх успіхів. Низький результат свідчить, що люди невротично занурені у минулі переживання, із завищеним прагненням до досягнення, недовірливі та невпевнені у собі.

Шкала *«Цінності»*. Високий бал за цією шкалою свідчить про те, що людина розділяє цінності само актуалізованої особистості, до яких А. Маслоу зарахував такі, як істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, життєтворчість, унікальність, досконалість, справедливість, порядок, простота, легкість зусиль, гра, самодостатність.

Перевага цих цінностей вказує на прагнення до гармонійного буття та здорових взаємин з людьми, які далекі від бажання маніпулювати ними у своїх інтересах.

Шкала *«Погляд людини на природу»*. Погляд людини на природу може бути позитивним (висока оцінка) або негативним (низька). Ця шкала описує віру в людей, у могутність людських можливостей. Високий показник може інтерпретуватись як стійка основа для щирих і гармонійних міжособистісних відносин, природна симпатія та довіра до людей, чесність, неупередженість, доброзичливість.

Шкала *«Потреба у життєвому пізнанні»*. Висока потреба у знаннях характерна для само актуалізованої особистості, яка завжди відкрита новим враженням. Ця шкала описує здатність до життєвих знань – безкорисливу жагу до нового, інтерес до об'єктів, які не прямо пов'язані із задоволенням

певних потреб. Таке пізнання А. Маслоу вважає більш точним та ефективним, оскільки його процес не спотворюється бажаннями та потягами, людина при цьому не схильна судити, оцінювати та порівнювати. Вона просто бачить те, що є, і цінує це.

Шкала *«Прагнення до творчості або креативності»* неодмінний атрибут самоактуалізації, який просто можна назвати творчим ставленням до життя.

Шкала *«Автономність»*. Більшість гуманістичних психологів вважає, що головними критеріями психічного здоров'я особистості є цілісність та повнота. Самоактуалізована особистість автономна, незалежна та вільна, однак це не означає відчуження та самотність. У термінах Е. Фромма автономність – це позитивна «свобода для» на відміну від негативної «свободи від».

Шкала *«Спонтанність»*. Ця якість впливає з упевненості в собі та довіри до навколишнього світу, що властиво самоактуалізованим людям. Високий показник за шкалою спонтанності свідчить про те, що самоактуалізація стала способом життя, а не мрією або прагненням. Здатність до спонтанної поведінки фруструється культурними нормами, у природному вигляді її можна спостерігати хіба що у маленьких дітей. Спонтанність співвідноситься з такими цінностями, як свобода, природність, гра, легкість без зусиль.

Шкала *«Саморозуміння»*. Високий показник за цією шкалою свідчить про чутливість сенситивності людини до власних бажань та потреб. Такі люди вільні від психологічного захисту, що відокремлює особливість від власної сутності, вони не схильні підміняти власні смаки та оцінки зовнішніми соціальними стандартами. Показники за шкалами саморозуміння, спонтанності та ауто симпатії, як правило, пов'язані між собою. Низький бал за шкалою само розуміння властивий людям невпевненим, які орієнтуються на думку оточуючих. Д. Рісман назвав таких людей «орієнтованими зовні» на відміну від «орієнтованих всередині».

Шкала *«Аутосимпатія»*. Аутосимпатія – природна основа психологічного здоров'я та цільності особистості. Низькі показники мають люди невротичні, тривожні, невпевнені в собі. Аутосимпатія не означає самозадоволеність або некритичне самосприйняття, це добре усвідомлена позиція «Я-концепція», що слугує джерелом стійкої адекватної самооцінки.

Шкала *«Контактність»* вимірює товарииськість особистості, її здатність до встановлення міцних і доброзичливих взаємин з оточуючими. В опитувальнику САМОАЛ контактність розуміється не як рівень комунікативних здібностей особистості або навички ефективного спілкування, а як загальна схильність до взаємокорисних і приємних контактів з іншими людьми, як необхідна основа синергетичної установки особистості.

Шкала *«Гнучкість у спілкуванні»* співвідноситься з наявністю або відсутністю соціальних стереотипів, здатності до адекватного самовираження у спілкуванні. Високі показники свідчать про аутентичну взаємодію з оточуючими, здатність до саморозкриття. Люди з високою оцінкою за цією шкалою орієнтовані на особистісне спілкування, не схильні вдаватися до фальші або маніпуляцій; не можна змішувати саморозкриття особистості з самоподанням – стратегією і тактикою управління створюваного враження. Низькі показники характерні для людей ригідних, невпевнених у власній принадності, у тому, що вони цікаві співбесідники, однак спілкування з ними може приносити задоволення.

Загальна оцінка *«рівня прагнення до самоактуалізації особистості»*. Самоактуалізація (у більш широкому змісті) означає тенденцію реалізації внутрішнього потенціалу, тобто самореалізацію, це бажання людини стати такою, якою вона здатна бути, прагнення повністю реалізувати потенційні можливості.

Таким чином, даний комплекс методів ми вважаємо найбільш вдалим для дослідження асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки студентською молоддю.

До статистичних методів ввійшли кореляційний та факторний аналіз. Кореляцію у науковій літературі розуміють як статистичну залежність між випадковими величинами, при якій зміна однієї з випадкових величин призводить до зміни математичного очікування іншої. На відміну від детермінованих, або функціональних зв'язків коли одному значенню ознаки завжди відповідає певне значення іншої, кореляційний зв'язок є ймовірнісним – кожному значенню однієї ознаки може відповідати певний розподіл значень іншої ознаки. В зв'язку з цим підкреслюється, що кореляційна залежність не є причиною, а відображає лише міру впливу значення однієї змінної на ймовірнісні появи різних значень іншої.

За формою кореляційний зв'язок може бути лінійним або нелінійним. Якщо статистичний зв'язок між ознаками може бути виражений рівнянням прямої лінії, то його називають лінійним. Якщо статистичний зв'язок виражається рівнянням будь-якої кривої лінії, то його називають нелінійним. Сила кореляційного зв'язку характеризує ступінь обумовленості змін X значеннями Y , або, навпаки, Y значеннями X . Вона визначається за числовим значенням коефіцієнту кореляції у діапазоні від 0 до 1. Заведено вважати, що при значенні коефіцієнту кореляції 0,3-0,5 зв'язок є помірним, 0,5-0,7 – значущим, 0,7-0,9 – сильним. При цьому будь-яке емпіричне значення коефіцієнту кореляції має бути перевірено на статистичну значущість. Якщо емпіричне значення більше або дорівнює табличному для $p \leq 0,05$, то кореляція є значущою. Якщо обчислене значення коефіцієнта відповідає рівню статистичної значущості $p \leq 0,01$, то кореляційний зв'язок вважається високим значущим. За напрямком кореляційний зв'язок може бути позитивним (прямим) та негативним (зворотнім). При позитивній кореляції із більш високою ймовірністю можна передбачити збільшення (зменшення) однієї ознаки в зв'язку зі збільшенням (зменшенням) іншої. При негативній кореляції високим значенням однієї ознаки відповідають низькі значення іншої, а низьким значенням – більш високі [127, с. 308-309].

Факторний аналіз є комплексом аналітичних методів, які дозволяють виявити приховані (латентні) ознаки, а також причини їхнього виникнення та внутрішні закономірності їхнього взаємозв'язку. Система таких латентних змінних, які характеризують певне психічне явище та обумовлюють певну поведінку індивіда в конкретних умовах, називається латентною структурою. В зв'язку з цим основним завданням факторного аналізу в психологічних дослідженнях є: 1) виявлення вираженості певної латентної структури, 2) опис її невеликою кількістю показників, 3) визначення ступеня придатності батареї тестів для виявлення такої латентної структури.

Мета факторного аналізу, як зазначає В. Климчук, сконцентрувати вихідну інформацію. Представлену у вигляді масиву даних і виразити якомога більшу кількість ознак через якомога меншу кількість характеристик. Вважається, що наймісткіші характеристики і будуть найсуттєвішими. Саме узагальнені місткі характеристики називаються факторами [71].

Процедура факторного аналізу передбачає здійснення трьох послідовних етапів:

1. Збір емпіричних даних та побудова матриці інтеркореляцій. У наслідок застосування батареї тестів на вибірці досліджуваних отримуємо низку показників (змінних) n по тестам N . Якщо отримані бальні оцінки репрезентовані в різних шкалах, здійснюється їхнє Z -перетворення із наступною трансформацією Z -показників у стандартну шкалу інтервалів. Надалі обчислюються парні кореляції Пірсона для всіх показників, а результати заносяться матрицю інтеркореляцій, яка має квадратну форму з одиницями по головній діагоналі та є симетричною відносно неї.

2. Факторизація матриці кореляцій. Унаслідок цього отримують певну кількість факторів, які характеризують внутрішню структуру досліджуваного простору ознак. Видобування факторів із матриці інтеркореляцій здійснюється за допомогою методу головної компоненти із наступним обертанням (ротацією) факторів до положення. В якому вони можуть бути

змістовно проінтерпретовані. Вибір моделі факторного аналізу визначається принципом «простої структури», котрий вимагає, щоб при різних умовах користувалися лише невеликим набором (4-6) інформативних факторів.

3. В основі змістовної інтерпретації результатів факторного аналізу лежить уявлення про фактор як загальну причину кореляцій між низкою емпіричних змінних. Вага відображає ступінь впливу фактору на зміни змінної, а за сукупністю ваг здійснюється його інтерпретація в якісних психологічних поняттях [127, с. 337-339].

Для аналізу важливими є такі показники:

- накопичений відсоток дисперсії факторів, який визначає, наскільки повно вдалося описати сукупність даних з допомогою виділених факторів. Чим вищий цей показник, тим більшу частину масиву даних вдалося факторизувати;
- відсоток загальної дисперсії для кожного фактора, який вказує на значимість цього фактора. Чим більший відсоток дисперсії пояснює фактор, тим він значиміший і тим більше змінних він в себе включає.

Рішення про кількість виділених факторів достатньо довільне. Зазвичай, спочатку виділяють максимально можливу кількість факторів. А потім на основі аналізу таблиці власних значень приймають рішення про найбільш збалансовану кількість виділених факторів і проводять знову аналіз вже для обраної кількості [71].

Статистична обробка даних здійснювалась за допомогою статистичного пакету SPSS Statistics версія 23.0 та стандартного пакету програми MS Excel.

Висновки до розділу

Відповідно до положень системного та структурно-функціонального аналізу було сформульовано та описано програму емпіричного дослідження асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегії статусної поведінки, яка включала такі етапи: теоретичний, діагностичний, статистичний, інтерпретаційний. На теоретичному етапі було здійснено аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, що дозволило обґрунтувати мету, завдання дослідження, уточнити об'єкт та предмет, обґрунтувати вибірку. Також на даному етапі нами розроблено структурно-функціональну модель асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки. На діагностичному етапі дослідження відповідно до визначеного комплексу методів та методик розроблено стратегію психодіагностичної процедури. Упродовж статистичного етапу було здійснене опрацювання зібраних емпіричних даних. На завершальному (інтерпретаційному) етапі дослідження передбачено здійснення аналізу, узагальнення та систематизації отриманих результатів дослідження.

Обґрунтовано комплекс застосованих методів діагностичних методик, можливість проведення діагностичних методик серед досліджуваних відповідного віку, відповідність показників обраних методик компонентам асертивності, а також стратегії статусної поведінки. Таким чином, обрана програма емпіричного дослідження та відповідний комплекс застосованих методів та методик найбільш вдалий для отримання надійних та достовірних результатів, які забезпечать реалізацію мети та завдань.

Основні наукові результати розділу опубліковані у таких публікаціях автора: [118; 123; 116].

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АСЕРТИВНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВИБОРУ СТРАТЕГІЙ СТАТУСНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ

У даному розділі представлені результати емпіричного дослідження асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегій статусної поведінки студентської молоді, відповідно до обраної програми дослідження та теоретичної моделі, яку покладено в основу дисертації. На основі результатів статистичного аналізу, досліджено особливості прояву стратегій статусної поведінки, визначено рівні та чинники асертивної поведінки. Проаналізовано результати дослідження за структурними компонентами та встановлено взаємозв'язки показника стратегій статусної поведінки з показниками когнітивного, емоційно-регулятивного, конативного компонентів структури асертивності.

3.1. Аналіз результатів дослідження структурних компонентів асертивності та стратегії статусної поведінки студентської молоді

Для перевірки висунутої теоретичної моделі асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки було проведено емпіричне дослідження, яке дозволило проаналізувати якісний склад структури асертивності та стратегії статусної поведінки, а саме – специфіку когнітивного, емоційно-регулятивного та конативного компонентів асертивності в їх єдності та взаємодії.

У даному розділі дослідження ми поставили перед собою наступні завдання:

1. Проаналізувати структурні компоненти асертивності.
2. Визначити особливості прояву стратегії статусної поведінки.

3. Проаналізувати чинники асертивної поведінки та встановити взаємозв'язки між асертивністю та чинниками.

4. Встановити взаємозв'язки між асертивністю та показниками стратегії статусної поведінки.

Першою підсистемою асертивності є когнітивний компонент. Особливості *когнітивного компонента* вивчалися за методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова. В нашому дослідженні ми розглядаємо рефлексивність як властивість особистості, завдяки якій здійснюється аналіз власних дій, адекватне оцінювання ситуації, самоконтроль поведінки. Розглянемо результати емпіричного дослідження (див. рис. 3.1), аналіз відповідей показав переважання низького рівня рефлексивності у 46,93% респондентів, це свідчить про те, що у досліджуваних студентів низький самоконтроль поведінки в актуальній ситуації, недостатнє осмислення її елементів, нездатність співвіднесення своїх дій з ситуацією і власним станом.

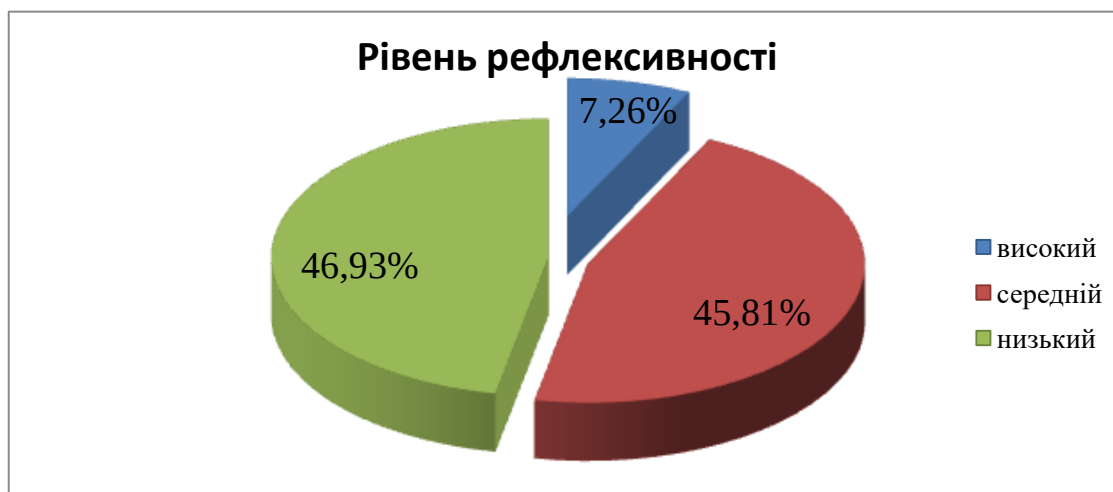

Рис. 3.1. Розподілу результатів досліджуваних за рівнем розвитку показників когнітивного компонента у % (N=179)

Характерною є імпульсивність в обдумуванні своєї поточної діяльності, невміння приймати рішення, відсутність схильності до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях, несформованість процесів самопізнання. Можна також припустити, що зазначений відсоток досліджуваної молоді не завжди планує свою діяльність й обмежується розглядом меншої кількості деталей при прийнятті рішення. До основних поведінкових характеристик відносяться несформованість рефлексивної самооцінки, невміння використовувати свій досвід, невпевненість в майбутньому.

45,81% студентів продемонстрували середній рівень рефлексивності, отже даний відсоток досліджуваних схильний звертатися до аналізу своєї діяльності, аналізувати минуле і себе в ньому, виявляти причини і наслідки своїх дій. До основних поведінкових характеристик відноситься нестійкість рефлексивного когнітивного стилю, планування деталей своєї поведінки, орієнтація на майбутнє.

7,26% студентської молоді відзначилися високим рівнем рефлексивності, таким чином зазначений відсоток респондентів забезпечує високий самоконтроль поведінки, аналіз і оцінювання подій, схильність до самоаналізу. Зазначеному відсотку респондентів, властива функція аналізу майбутньої діяльності, планування та прогнозування ймовірних результатів, ретельність планування деталей своєї поведінки.

Отже, узагальнені результати говорять про те, що більша кількість досліджуваних схильні до аналізу своїх дій, планування своєї поведінки, здатні усвідомлювати свої бажання і потреби, але характерною є нестійкість рефлексивного когнітивного стилю.

Показники розвитку *емоційно-регулятивного компоненту* асертивності були отримані за допомогою методики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (В.В. Бойко), зокрема, таких її шкал як «Невміння керувати емоціями, дозувати їх», «Неадекватні прояви емоцій».

Отримані результати досліджуваних, визначені за описовими характеристиками середнього арифметичного значення та середньоквадратичного відхилення (див. табл. 3.1)

Таблиця 3.1

**Описові статистики показників емоційно-регулятивного компоненту за методикою діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів
В.В. Бойка (N=179)**

Шкали	N	Мін.	Макс.	Середнє	Ст. відхил.
Невміння керувати власними емоціями, дозувати їх	179	0	5	2,93	1,076
Неадекватні прояви емоцій	179	0	5	2,75	1,346

Проаналізувавши дані, можна зробити висновок про те, що середнє арифметичне значення та середньоквадратичне відхилення немає значної диференціації показників за вказаними шкалами описових статистик. У таблиці 3.2 представлено відсотковий розподіл емпіричних даних.

Таблиця 3.2

Розподіл досліджуваних за рівнями розвитку показників емоційно-регулятивного компоненту асертивної поведінки (N=179)

Показники	Невміння керувати емоціями, дозувати їх		Неадекватні прояви емоцій	
<i>Рівні</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
Низький	16	8,9%	32	17,9%
Середній	107	59,8%	90	50,3%
Високий	56	31,3%	57	31,8%
Разом	179	100%	179	100%

Отже, за шкалою «Невміння керувати емоціями, дозувати їх» у 59,8% респондентів – середній рівень прояву показника, 31,3% досліджуваних студентів продемонстрували високий рівень, 8,9% молоді мають низький

рівень. Показники за шкалою «Неадекватні прояви емоцій» 50,3% – середній рівень, 31,8% – високий рівень, 17,9% низький рівень прояву.

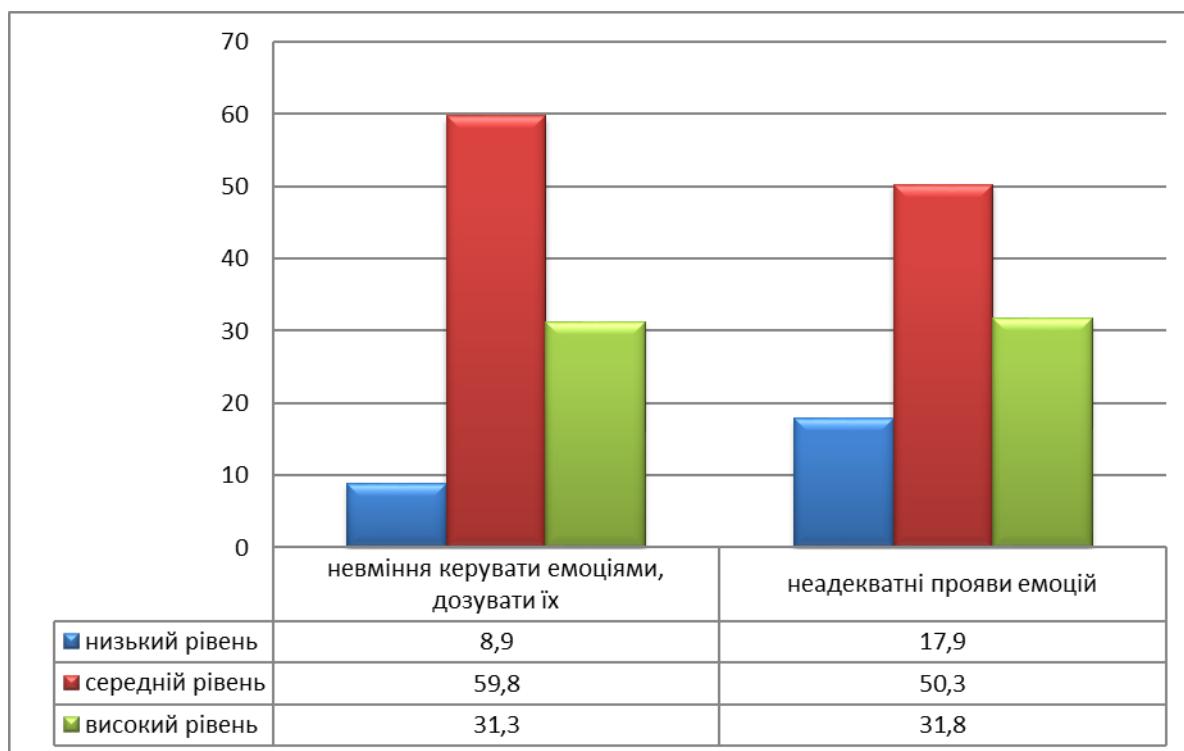

Рис. 3.2. Розподіл результатів досліджуваних за рівнями розвитку показників емоційно-регулятивного компоненту у % (N=179)

Таким чином, більшість респондентів продемонструвала середній рівень за шкалами (див. рис. 3.2), це свідчить про те, що досліджувані володіють недостатнім рівнем саморегуляції емоційних станів, що призводить до необміркованих вчинків. Тому, як зазначає у своїй роботі дослідниця І. Нагаєвська [129, с. 80] необхідно «розвивати ефективні механізми внутрішнього керування емоціями відповідно до ситуації зовнішнього впливу та доцільності їх прояву в конкретних умовах за допомогою соціально прийнятих способів. Оскільки емоції та почуття людини пов'язані з її діяльністю, сферою спілкування та взаємостосунків, вони збагачують життя людини та є стимулом до діяльності».

Конативний компонент асертивної поведінки студентів досліджували за шкалами «Впевненість в собі» та «Соціальна сміливість», емоційно-

регулятивний компонент досліджували за шкалою «Соціальна сміливість – сором’язливість» тесту впевненості у собі В.Г. Ромека. Розподіл результатів досліджуваних за рівнями розвитку показників асертивної поведінки представлено у таблиці 3.3 та на рисунку 3.3.

Таблиця 3.3

Описові статистики показників емоційно-регулятивного та конативного компонентів за тестом впевненості в собі В.Г. Ромека (N=179)

Шкали	N	Мін.	Макс.	Середнє	Ст. відхил.
Впевненість у собі	179	2	10	6,55	1,732
Соціальна сміливість	179	1	10	4,60	1,909
Ініціатива у соціальних контактах	179	1	9	4,88	1,641

Проаналізувавши отримані дані з таблиці 3.3, ми бачимо, що немає значної диференціації показників за вказаними шкалами описових статистик.

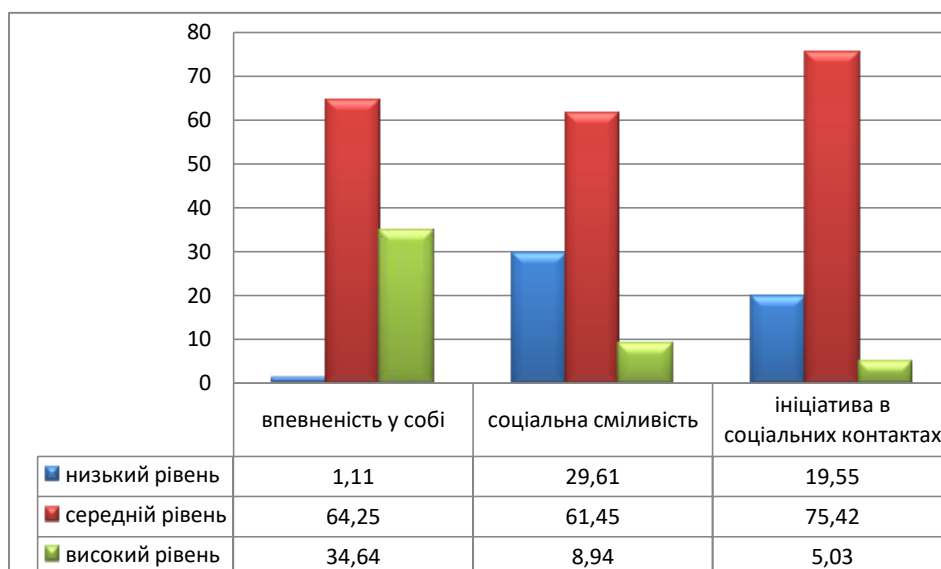

Рис. 3.3. Розподіл результатів досліджуваних за рівнями розвитку показників емоційно-регулятивного та конативного компонентів у % (N=179)

Аналізуючи відсотковий розподіл досліджуваних за рівнями кожного показника, слід відмітити, що більшість студентської молоді демонструють середньостатистичний розподіл результатів: впевненість у собі – 64,25%, соціальна сміливість – 61,45%, ініціативна в соціальних контактах – 75,42%.

Слід вказати, що проаналізовані дані свідчать про позитивну оцінку своїх навичок і здібностей для досягнення поставлених цілей, готовність до соціальних контактів, взаємодії з людьми, соціальними групами та колективами.

Отримані результати дослідження компонентів асертивності ми вирішили перевірити за допомогою кореляційного аналізу, який дозволяє визначити, яким саме чином взаємопов'язані визначені компоненти асертивності.

З метою визначення структури кореляцій на основі трьох компонентів асертивності ми використали процедуру Z-перетворення. Застосування сумарних оцінок показників, дозволило визначити загальний показник асертивності. Отримана структура кореляційних зв'язків виглядає наступним чином (рис. 3.4):

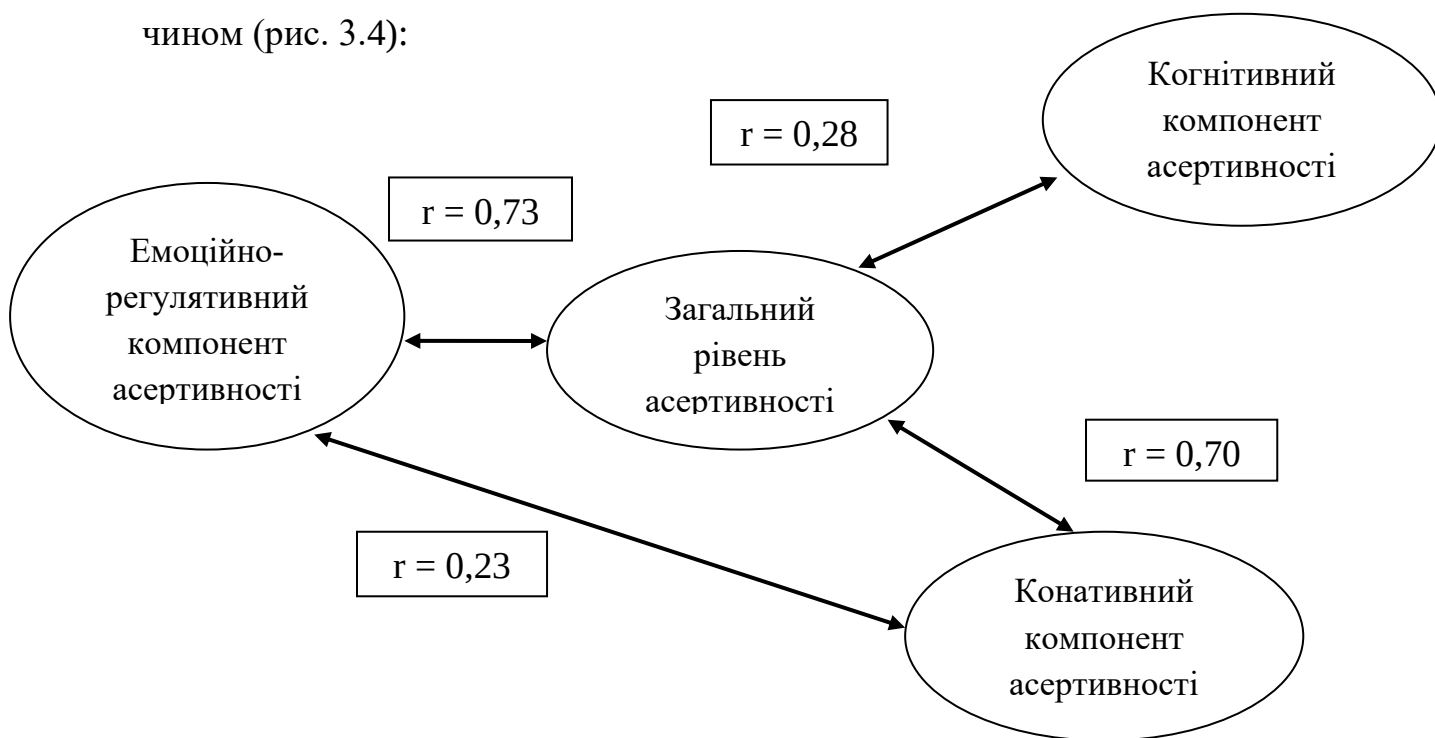

Рис. 3.4. Структура кореляційних зв'язків виразності загального рівня асертивності з компонентами асертивності (N = 179):

Основний показник – загальний рівень асертивності – має статистично достовірні, позитивні зв'язки з показниками когнітивного ($r = 0,28$; при $p \leq 0,05$), емоційно-регулятивного ($r = 0,73$; при $p \leq 0,01$), та конативного ($r = 0,70$ при $p \leq 0,01$) компонентів структури асертивності.

Отримана структура кореляційних зв'язків вказує на те, що підвищення загального показника асертивності досліджуваних сприяє підвищенню усіх показників структури асертивності.

Також слід зазначити, що емоційно-регулятивний компонент пов'язаний з конативним компонентом ($r = 0,23$; при $p \leq 0,05$), отже емоційно-регулятивний компонент забезпечує функціонування конативного компоненту, що в цілому формує загальний рівень асертивності. Тобто вміння управляти своїми емоціями та дозувати їх формує певні поведінкові дії.

Проведений кореляційний аналіз дозволив визначити позитивний зв'язок загального рівня асертивності з усіма компонентами структури асертивності.

Наступний етап емпіричного дослідження було присвячено вивченню особливостей прояву стратегічної поведінки у студентської молоді, визначення домінуючої стратегії та виділення стратегій статусної поведінки, які застосовує сучасна молодь.

Запропонована нами анкета представлена 16-ма напівзакритими питаннями кожне з яких має по чотири варіанти відповіді (четвертий варіант включав в себе «власний варіант відповіді»), дала змогу продіагностувати складові компоненти, які входять до стратегії статусної поведінки, а саме: престиж, влада, освіта та дохід. Питання № 1, 2, 3, 4, характеризували міру визначеності до престижності закладу вищої освіти, спеціальності та професії, питання № 5, 6, 7, 8, дозволили отримати результати, що характеризують міру визначеності до влади, питання № 9, 10, 11, 12, дозволили визначити спрямованість на освіту, питання № 13, 14, 15, 16, дозволили вивчити ступінь прояву до показника дохід. Отримані результати

у ході анкети опрацьовувалися як дані, що представлені у номінативній шкалі.

На запитання: «Чому Ви обрали заклад вищої освіти в якому навчаєтесь?» респонденти відповіли наступним чином: тому, що він престижний – 26,8%, за рекомендацією близьких та рідних – 32,4%, пройшов(ла) за вступними балами – 19%, запропонували власний варіант відповіді – 21,8%.

Аналізуючи отримані результати, ми бачимо, що більшість досліджуваної молоді (32,4%) вступили до закладу вищої освіти саме за рекомендацією близьких та рідних. Батьки, на думку досліджуваних студентів, мають важливий вплив на вибір вищої школи. Такі результати можуть бути обумовлені тим, що роблячи свій вибір на користь будь-якого закладу вищої освіти, батьки зазвичай керуються вартістю навчання (що є одним із головних факторів), кількістю бюджетних місць, наявністю гуртожитку або рейтингом закладу.

Відповіді на питання: «Вкажіть найважливіший фактор який вплинув на вибір Вашої спеціальності?» (див. рис. 3.5), засвідчують, що для більшості студентської молоді 78,2% найважливішим із факторів при виборі спеціальності є бажання та власний інтерес до спеціальності. Отже, можемо констатувати, що вибір професії для досліджуваної студентської молоді був усвідомленим і ґрунтувався на вивченні своїх інтересів та здібностей.

Для 11,2% досліджуваних респондентів вибір спеціальності залежав від вказівок батьків та порад родичів. Неможливо не погодитись, що вибір майбутньої професії – справа сімейна, і хто, як не батьки, допоможуть впоратися з цим нелегким завданням. Крім того, багатьом абітурієнтам важко через боязкість і відсутність необхідних навичок зробити якісь конкретні дії, і в цьому допомога батьків може бути незамінна. Вплив батьків на професійний вибір дитини дуже великий. Він може виражатися не тільки в якості вказівки або якоїсь поради, це може бути висловлена при нагоді

думка, чи взаємини з людьми як представниками певних професій або особистий професійний приклад.

Рис. 3.5. Результати дослідження факторів вибору спеціальності у % (N=179)

Слід також наголосити, що зазначений відсоток студентів може зіткнутися з певними труднощами такими як: вчитися не цікаво, нудно, важко, і тоді може виникнути почуття розчарування і нерозуміння, для чого вони взагалі навчаються. 6,1% студентів зазначили, що головним фактором при виборі спеціальності виявився престиж професії.

Відповідаючи на запитання, «Що приваблює Вас у професії?», більшість а саме 69,8 % досліджуваних відповіли, що реалізація своїх інтересів, нахилів та здібностей, 18% приваблює важливість досягнути високу посаду, набути ваги у суспільстві, 8,3% студентів приваблює у професії саме престижність і 3,9% молоді запропонували власний варіант відповіді.

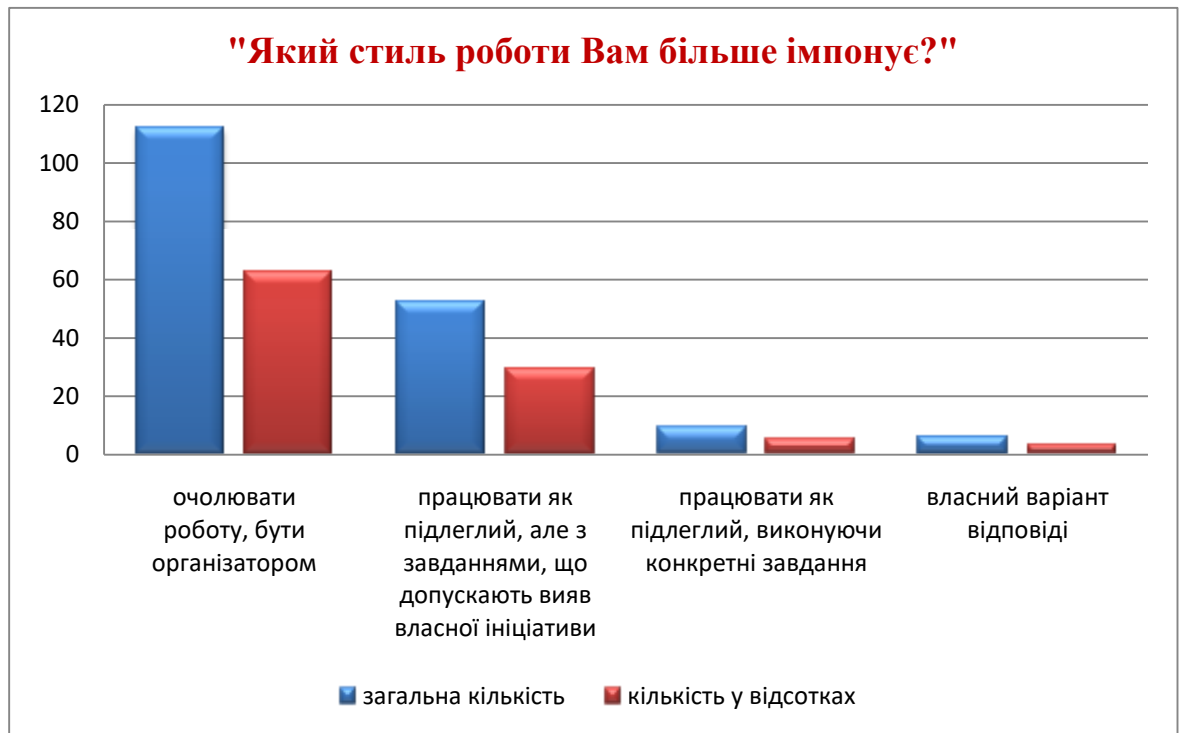
Як бачимо, студентську молодь найбільше приваблює реалізація своїх інтересів, нахилів та здібностей. Отже, можемо говорити про готовність свідомого вибору професії студентами, усвідомлення суспільного й особистісного значення праці, прагнення максимально проявити свої сили, усвідомлення своїх потреб, поставлених цілей, прогнозування своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних процесів, про оцінку співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату.

Аналізуючи відповіді на запитання: «Чи хотіли б Ви бути видатною людиною?», слід констатувати, що у більшості 48,6% досліджуваних студентів переважає бажання стати видатною людиною, 44,7% респондентів зазначили, що можливо хотіли б бути видатним і 6,7% студентської молоді не воліють бути видатною особою.

Отже, що стосується компоненту престижу як складової стратегії поведінки, можемо говорити про те, що більшість студентів не керується вибором професії чи закладу вищої освіти через престиж, а орієнтовані на бажаннях та власний інтерес до спеціальності та реалізацію своїх інтересів, нахилів та здібностей, також більшість досліджуваних зазначили, що хотіли б бути видатною людиною.

Відповідаючи на запитання: «Який стиль роботи Вам більше імпонує?» (див. рис. 3.6) респонденти в більшості 62,5% зазначили, очолювати роботу та бути організатором.

29,5% досліджуваних студентів обрали варіант, працювати як підлеглий, але з завданнями, що допускають вияв власної ініціативи, 5% молоді більше імпонує працювати як підлеглому, виконуючи конкретні завдання і 3% досліджуваних запропонували власний варіант відповіді.

**Рис. 3.6. Результати дослідження домінуючого стилю роботи у %
(N=179)**

Аналізуючи наступне запитання: «Чи намагаєтесь Ви у своїй групі бути лідером?» більшість респондентів 50,3% відповіли, що інколи намагаються, 31,3% досліджуваної молоді зазначили, що не мають наміру бути лідером в групі і 17,3% студентів проявляють себе як лідери.

Відповіді на питання: «Чи вважаєте Ви, що маєте право керувати іншими людьми і приймати за них рішення?» свідчать про наступне, 41,9% респондентів вважають, що інколи мають право керувати іншими людьми, 39,1% студентів не погоджуються з даним твердженням і 17,9% досліджуваної молоді зазначили, що мають право керувати іншими людьми та приймати за них рішення.

Відповідаючи на запитання «Вам подобається переконувати всіх у Вашій правоті, і Ви прагнете щоб всі поважали і побоювались Вас» більшість 36,3% респондентів відповіли, що інколи погоджуються з даним твердженням, 35,2% опитаних студентів категорично проти даного

ствердження, 27,4% студентської молоді зазначили, що їм подобається переконувати інших у своїй правоті та вони прагнуть щоб їх поважали, 1,1% запропонували власний варіант відповіді.

Отже, що стосується компоненту влади як складової стратегії поведінки, можемо говорити про те, що більшість студентської молоді не орієнтовані на владу як певну стратегію поведінки, тому, що час від часу намагаються бути лідерами, але не проявляють себе, не завжди вміють переконувати інших у своїй правоті та не вважають, що мають право керувати іншими людьми. Але слід вказати, що більшість досліджуваних студентів зазначили готовність очолювати роботу та бути організатором.

Як бачимо з наступного ствердження «Ви навчаєтесь для того щоб...» респонденти відповіли наступним чином: отримати знання – 72,6%, отримати диплом – 15,7%, не розчарувати батьків – 6,7%, запропонований власний варіант відповіді – 1,1%.

Аналізуючи наступне запитання: «Зазвичай Ви складаєте сесію на...?» більшість студентів 66,5% відповіли, що добре, 19% задовільно, 14% відмінно.

На підтвердження зазначеного звернемося до відповідей на запитання «Щоб стати гарним спеціалістом, що, на Вашу думку, потрібно?» (див. рис. 3.7). Більшість опитаних 43,6% зазначили, що необхідно отримати професійну підготовку у закладі вищої освіти, 41,3% відповіли, що необхідно спробувати себе у обраній професії, 12,3% студентської молоді зазначили, що необхідно відмінно навчатись.

Відповіді на питання «Чи готові Ви навчатись та розвиватись по спеціальності після закінчення закладу вищої освіти?» свідчать про те, що найбільший відсоток досліджуваної молоді 83,2% готові розвиватись навіть після завершення навчання у вищій школі. 11,7% готові тільки в крайній мірі і 1,1% студентів не готові надалі навчатись та розвиватись після завершення закладу вищої освіти.

Рис. 3.7. Результати дослідження готовності розвитку після завершення ЗВО у % (N=179)

Отже, що стосується компоненту освіти як складової визначення стратегії поведінки, можемо говорити про те, що найбільший відсоток молоді орієнтовані на освіту як певну стратегію статусної поведінки.

Спираючись на дані, зазначені вище, можемо констатувати, що студенти навчаються задля отримання знань та професійної підготовки у закладі вищої освіти, успішно складають сесію та готові навчатись і розвиватись по спеціальності навіть після закінчення вищої школи.

Аналізуючи отримані результати на запитання «Чи приносять Вам задоволення заняття по спеціальності» можемо констатувати наступне: переважної більшості досліджуваних студентів (81%) подобаються заняття, 13,4% молоді зазначили, що навчаються виключно для майбутнього заробітку, 1,1% респондентів відповіли, що навчаються, аби не відставати від групи.

Відповіді на питання «Що для Вас найголовніше в майбутній професії» (див. рис. 3.8) засвідчують, що для більшості молоді 57% домінує

самореалізація, 33,5% досліджуваних респондентів зазначили заробіток і 7,3% студентів наголосили на умовах праці.

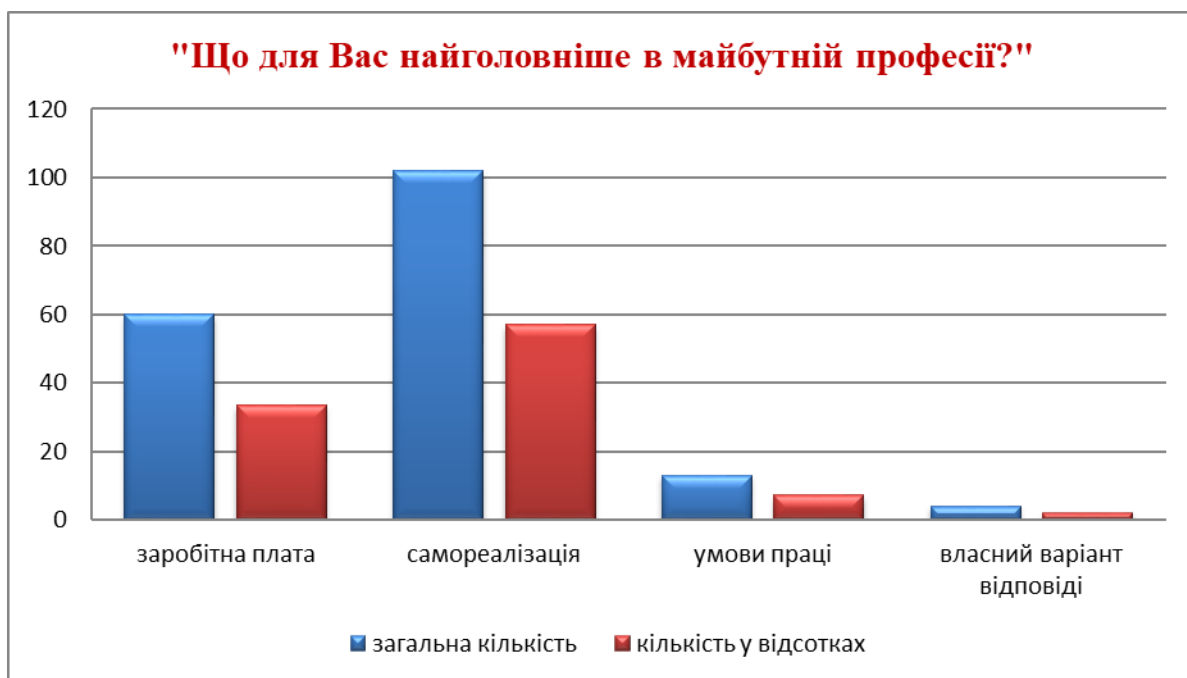

Рис. 3.8. Результати дослідження домінуючого пріоритету при виборі професії у % (N=179)

Відповідаючи на запитання «Яку б Ви хотіли мати заробітну плату», більшість опитаних 92,2% зазначили, що бажано, щоб вистачало на всі потреби (включаючи відпочинок та подорожі), 6,7% молоді згодні, щоб їм вистачало тільки на побутові потреби (житло, їжа, одяг), працювати на мінімальну заробітну платню жоден зі студентів не погоджуються.

Заключне питання звучало наступним чином «Що Ви вважаєте головним при виборі роботи?», досліджувані студенти відповіли наступне: 49,2% зазначили цікаву роботу, 33,5% виокремили заробітну плату, 10,6% молоді вважають, що головним при виборі роботи є злагоджений колектив. Отже, що стосується компоненту дохід як складової стратегії поведінки, можемо говорити про те, що студентська молодь більшою мірою орієнтована на самореалізацію та цікаву роботу, але не на заробітну платню.

Підводячи підсумки першого блоку авторської анкети, нами було встановлено, що найбільший відсоток студентської молоді орієнтовані на престиж та освіту як певну стратегію статусної поведінки. Отримані дані свідчать про те, що студенти навчаються для того, щоб отримати знання та професійну підготовку у закладі вищої освіти, щоб стати гарним спеціалістом. Більшість з респондентів гарно складають сесію та готові розвиватись навіть після завершення навчання у вищій школі. Також слід зазначити, що досліджувані орієнтовані на бажання та власний інтерес до спеціальності та реалізацію своїх інтересів, нахилів та здібностей.

Наступним етапом аналізу за другим блоком авторської анкети було визначення розуміння респондентами наступних понять, які розкривають сутність стратегії статусної поведінки: «престиж», «влада», «освіта», «дохід», «статус», «статусна поведінка». Респондентам ставилися відкриті запитання, відповіді на які оброблялися за допомогою контент-аналізу.

Метод контент-аналізу дає змогу робити якісно-кількісний аналіз змісту повідомлень, що полягає у фіксації певних одиниць змісту, який вивчається. Його використання є доцільним у вивченні реальних соціально-психологічних явищ, які відображені в змісті повідомлень, а також для обробки й уточнення даних, отриманих іншими методами в соціально-психологічних дослідженнях [47]. Респондентам було запропоновано відкриті питання: 1. Як Ви розумієте поняття «престиж»? 2. Як Ви розумієте поняття «влада»? 3. Як Ви розумієте поняття «освіта»? 4. Як Ви розумієте поняття «дохід»? 5. Як Ви розумієте поняття «статус»? 6. Як Ви розумієте поняття «статусна поведінка»?

На основі результатів контент-аналізу загалом було виділено 43 категорії, з них 6 – що характеризують поняття «престиж», 5 – що описують поняття «влада», 8 – що розкривають уявлення про поняття «освіта», 7 – що описують поняття «дохід», 8 – що характеризують поняття «статус» і 7 – що трактують поняття «статусна поведінка».

Реалізовано квантифікацію – переклад тексту у цифрове вираження, реєстрація частоти згадування категорій. Статистично опрацьовані кількісні дані, використовуючи відсотковий розподіл.

Проаналізовано частоту, із якою зустрічаються категорії та проранжовано відповідно до частоти їхньої появи. Узагальнюючи отримані дані, можемо зробити наступні висновки:

Розуміння поняття «престиж» (див. таб. 3.4) у більшості досліджуваних пов'язано з владою (авторитет, повага в суспільстві, високий статус, добра репутація); абстрактним розумінням; задоволенням потреб (це базові та матеріальні потреби); розвитком (спеціальність, успіх у професії); громадською оцінкою (оцінка людини, групи, професії, діяльності, суспільна вагомість індивіда) та зовнішністю (зовнішній вигляд). Це свідчить, що 27,9% досліджуваних розуміють поняття у рамках влади, яке вони трактують як повагу, значимість, авторитет, значний вплив на мотиви поведінки, суспільну вагомість індивіда, велику пошану та популярність серед інших, високий рівень, становище, положення тієї чи іншої людини в соціумі, статусність, привілеї серед інших.

19,6% молоді визначають поняття через категорію абстрактне розуміння, яке охарактеризували як: те, що зараз модне, гарне, цікаве, популярне у якійсь галузі, що займає добру репутацію, солідне та «круте», що користується попитом, та визнано багатьма людьми у всьому світі як найкраще, вищий щавель, популярний та інколи не досяжний, рівень когось або чогось у порівнянні з іншими, щось більше, ніж стандарти, те, що можна отримати, коли виглядаєш «круто» і тобою захоплюються.

15% студентів трактують поняття «престиж» через категорію «задоволення потреб», до якої відносять роботу з високою заробітною платою, реалізацію себе у тій сфері, яку обрав, задовільне життя, захват зі сторони оточуючих, престижну роботу, матеріальну перевага над іншими, рівень блага, гарні умови життя, дорогий автомобіль, високе посадове місце, матеріально забезпечувану діяльність.

Таблиця 3.4

Результати контент-аналізу поняття «престиж» (N=179)

№/п	Категорії, що описують дефініцію «престиж»	частота згадування абсолютна, раз	частота згадування відносна, %
1	Влада	50	27,9
2	Абстрактне розуміння	35	19,6
3	Задоволення потреб	27	15
4	Розвиток	23	12,9
5	Громадська оцінка	20	11,2
6	Зовнішність	1	0,5

12,9% опитаних розкривають поняття через категорію «розвиток», яке розуміють як: досягнутий успіх у професії; можливість індивіда самореалізувати себе; бути лідером групи; можливість майбутнього розвитку; життя в якому людина робить успіхи та розвивається; робота з подальшим розвитком.

11,2% досліджуваних розуміють поняття у призмі «громадської оцінки», а саме: заняття, що високо цінується в суспільстві; оціночне ставлення до чогось, що посідає певну позицію в суспільстві; щось, що має позитивну суспільну оцінку з гарними перспективами; вищий ступінь оцінки якогось становища людини або місця; певна оцінка людини, групи, професії; громадська оцінка діяльності людини; загальна оцінка соціальної групи; загальна оцінка суспільної вагомості індивіда.

І тільки один студент (0,5%) визначив поняття через категорію зовнішність, тобто зовнішній вигляд, як себе представляє людина.

12,9% опитаних нами респондентів, на жаль, виявили недостатню обізнаність щодо сутності дефініції «престиж». У відповідях про досліджуване поняття переважна кількість студентів відповідали «не знаю», «не можу сказати».

Поняття «влада» більшість студентської молоді визначають такими категоріями: керівництво (авторитетність, привілеї, відповідальність, воля в діях), вплив (підпорядкованість, примус, сила), абстрактне розуміння, повноваження, лідерство (див. табл. 3.5).

Найбільша кількість досліджуваних, а саме 61,5% трактує владу через категорію «керівництво», яке описують як: авторитетність, силу, за допомогою якої індивід може впливати; право керувати кимось або чимось, мати певні привілеї, відповідальність; можливість керувати всім і всіма; можливість підчиняти собі людей; бути організатором роботи; вміння керувати групою людей; займати певне місце в роботі, керувати колективом; можливість керувати людьми та обставинами з єдиною метою – покращення або здобуття якогось становища; явище, що вимагає керувати та організовувати діяльність групи людей; очолюваність людини високої посади й можливість мати у своєму керуванні підлеглих.

15,6% молоді розуміють поняття «влада» у рамках впливу. Зазначену категорію молодь описує як: здатність певного суб'єкта, підпорядковувати собі волю і поведінку інших людей; здатність зі своєї волі завдяки примусу впливати на інших; значний вплив на людей та їх рішення; вплив на суспільство на різних рівнях і підставах: економічних, політичних, емоційних; вміння впливати на людей з користю для себе; силу та можливість, за допомогою якої можна впливати на інших; здатність людини нав'язувати свою волю іншим.

Таблиця 3.5

Результати контент-аналізу поняття «влада» (N=179)

№/п	Категорії, що описують поняття «влада»	частота	%
1	Керівництво	110	61,5
2	Вплив	28	15,6
3	Абстрактне розуміння	14	7,8
4	Повноваження	5	2,8
5	Лідерство	3	1,7

7,8% студентів розкривають дефініцію через «абстрактне розуміння», яке характеризують як: можливість реалізації всіх своїх бажань без труднощів; здатність щось змінити своїми силами; володіння чим-небудь; щось вище іншого; важливий орган влади, який приймає закон.

2,8% опитуваних описують поняття через категорію «повноваження». За результатами досліджуваних, це певна людина, наділена повноваженням або певні повноваження, які дозволяють досягти більшої реалізації.

Найменша кількість респондентів (1,7%) зазначила поняття через категорію «лідерство», тобто це людина, яка має більші здібності, ніж інші, приймає рішення, веде всіх за собою та при цьому являється лідером.

10,6% опитаних нами респондентів продемонстрували недостатню обізнаність щодо сутності поняття «влада». Зазначений відсоток студентів відповідали «не знаю».

Аналізуючи поняття «освіта», було виділено вісім категорій: знання (уміння, навички, наuczіння, нова інформація), абстрактне розуміння, розвиток, самореалізація, навчання (процес та ступінь у різних закладах), диплом (офіційний документ), професія, задоволення потреб (матеріальні потреби) (див. табл. 3.6).

Більшість опитуваних, а саме 62,5% транслують поняття «освіта» через категорію знання. За результатами студентів, це отримання знань, нової інформації, умінь, навичок; отримання якісних і глибоких знань; структура заходів для надання знань, навиків і їх подальшого розвитку; рівень знань; набір знань та навичок, які ми засвоюємо в ході учбового процесу; здобуття знань для подальшого життя; отримання знань з подальшим їх використанням у професійній діяльності; цілеспрямована діяльність людей з отримання знань; опрацювання пізнавальної діяльності людей з отримання знань; здобутті знання, які будуть потрібними у майбутньому; отримані знання протягом навчання в університеті та школі.

5,5% студентів розкривають дефініцію через «абстрактне розуміння», яке характеризують як: світло, що покликано допомагати нам; просвітлення

раніше не відомого; процес формування розуму, характеру та фізичних здібностей особистості; те, що ми отримуємо в університеті та вивчаємо самостійно, наш життєвий досвід, від якого залежить рівень нашої освіти; те, що допоможе людині досягти світле майбутнє в житті; те, що знадобиться в майбутньому.

Таблиця 3.6

Результати контент-аналізу поняття «освіта» (N=179)

№/п	Категорії, що описують поняття «освіта»	частота	%
1	Знання	112	62,5
2	Абстрактне розуміння	10	5,5
3	Розвиток	7	3,9
4	Самореалізація	6	3,3
5	Навчання	6	3,3
6	Диплом	6	3,3
7	Професія	5	2,7
8	Задоволення потреб	1	0,5

3,9% респондентів розуміють поняття у рамках «розвитку». Зазначену категорію молодь описує як: всебічний розвиток та можливість розвиватися, зростати; виконання певних навчальних планів з метою усестороннього розвитку; шанс у найкраще майбутнє, та шанс розвиватися; розвиток та постійний процес здобування досвіду; розвиток людини як члена суспільства, для досягнення успіху та професійного зростання.

3,3% молоді описують поняття «освіта» через категорію самореалізація. Досліджувані зазначають, що це становлення людини як особистості, для формування самостійності; багаж знань для самореалізації; шанс на самореалізацію та престижне майбутнє; певні теоретичні та практичні навички, що допомагають реалізуватися в конкретній спеціальності; те, що допомагає реалізувати свої можливості, розширити кругозір.

3,3% досліджуваних трактують поняття через категорію навчання, та визначають як: навички та професійну підготовку за визначеною спеціальністю; процес навчання; різний ступінь навчання людини у різних закладах.

3,3% опитуваної студентської молоді визначають через категорію диплом, а саме отримання офіційного документу.

2,7% респондентів зазначили поняття через категорію професія – тобто спеціальність, за якою вони навчаються, а в майбутньому професія, за якою планують працювати.

0,5% виокремили поняття через задоволення потреб, тобто студентська молодь зазначає, що освіта, це головне, що потрібно людині для «хорошого» життя у соціумі і суспільстві.

15% опитаних нами респондентів виявили недостатню обізнаність щодо сутності дефініції «освіта». У відповідях про досліджуване поняття переважна кількість студентів відповідали «не знаю».

Розуміння поняття «дохід» у більшості студентської молоді пов'язано із заробітною платою, матеріальними цінностями, коштами, прибутком, реалізацією потреб, абстрактним розумінням, винагородою (див. табл. 3.7). Це свідчить, що переважна більшість досліджуваних (40,2%) розуміють поняття у рамках заробітної плати, яке вони трактують як, плату за зроблену роботу; «куча» грошей, які отримують як винагороду за працю; певну кількість грошових одиниць, які надходять людині регулярно через певний час за виконану роботу; матеріальні форми доходу, яку отримує людина, виконуючи соціальну діяльність; гроші, отримані особою за певну роботу за певний період; рівень заробітної платні, яку отримує особа за виконану роботу в певний проміжок часу; щомісячний заробіток; грошову виплату за зроблену роботу; постійну заробітну плату, на яку можна розраховувати; плату за виконану роботу; заробітну плату, яку можна отримати за якісь корисні дії; певна сума грошей, котрі людина отримує за добросовісне виконання власної діяльності.

21,2% молоді визначають поняття через категорію матеріальні цінності. Досліджувані трактують поняття як збільшення тих чи інших матеріальних цінностей; матеріальне забезпечення; матеріальні цінності людини (гроші); матеріальна винагорода за виконані дії; матеріальні цінності, одержувані внаслідок якої-небудь діяльності; матеріальні блага, які отримує людина;

Таблиця 3.7

Результати контент-аналізу поняття «дохід» (N=179)

№/п	Категорії, що описують поняття «дохід»	частота	%
1	Заробітна плата	72	40,2
2	Матеріальні цінності	38	21,2
3	Кошти	23	12,9
4	Прибуток	12	6,7
5	Реалізація потреб	5	2,8
6	Абстрактне розуміння	4	2,2
7	Винагорода	1	0,5

12,9% студентів транслують поняття через категорію кошти, а саме: надходження коштів за певну діяльність; кошти, котрі отримують за працю; грошові кошти, отримані за певний період часу; отримані кошти в результаті певних дій.

6,7% опитаних розкривають поняття «дохід» через категорію прибуток. Досліджувані описують категорію як прибуток, яким людина може розпоряджатися; прибуток від професійної праці; прибуток з певної діяльності.

2,8% досліджуваних розуміють поняття через призму «реалізація потреб», а саме: матеріальний прибуток, який впливає на благо побуту; матеріальне благо людини; гроші, які можна використати на свої потреби; коли можна витратити кошти не лише на комунальні послуги а й на себе, тобто відпочинок та подорожі; коли вистачає на їжу, дім та одяг.

2,2% респондентів визначають «дохід» через абстрактне розуміння яке транслують як: щомісячний «подарунок» за старання та повну віддачу своїй

роботі; плата за викладені сили; примноження чого-небудь; сума реалізованих торгівельних надбавок; те, що можна отримати, виконуючи різні дії; коли після повної освіти рахуєш гроші; те що дозволяє отримати матеріальну віддачу від того, чим займаєшся.

0,5% досліджуваних студентів, визначили поняття через категорію винагорода та 13,5% опитаних нами респондентів виявили недостатню обізнаність щодо сутності дефініції «дохід». У відповідях про досліджуване поняття студенти відповідали «не можу сказати».

Поняття «статус» більшість студентської молоді визначають такими категоріями як: місце у суспільстві, ієрархія, абстрактне розуміння, репутація, самореалізація, ціль (див. табл. 3.8). 44,7% досліджуваних розкривають дефініцію через категорію місце у суспільстві, яке описують як – положення людини у певній галузі; положення, яке займає людина в суспільстві; уявне положення людини на суспільній «драбині» стосовно її праці, доходу, зв'язків; місце у суспільстві, яке формується за різними ознаками (стать, вік, освіта, професія); певне місце в колективі, яке ми займаємо; певна посада, місце людини в соціумі, зважаючи на її досягнення; місце, котре індивід займає в соціальній системі.

Таблиця 3.8

Результати контент-аналізу поняття «статус» (N=179)

№/п	Категорії, що описують поняття «статус»	частота	%
1	Місце у суспільстві	80	44,7
2	Ієрархія	21	11,7
3	Влада	12	6,7
4	Посада	10	5,6
5	Абстрактне розуміння	10	5,6
6	Репутація	3	1,7
7	Самореалізація	2	1,1
8	Ціль	2	1,1

11,7% опитуваних транслюють поняття через «ієрархію», яку трактують як рангову систему; присвоєння певного рівня; певну ієрархію існування; певний ранг людини відносно інших людей; ранг людини в суспільстві.

6,7% молоді розуміють поняття у рамках влади. Зазначену категорію молодь описує як впливовість, певний авторитет, повага, відповідальність, та рішучість.

5,6% опитуваних зазначають поняття через категорію посада. За результатами досліджуваних, це посада чи досягнення, завдяки яким цінують, поважають; посада, людини яку займає в (соціальному середовищі) соціумі.

5,6% респондентів розкривають дефініцію через абстрактне розуміння, яке характеризують як: кількісні та якісні характеристики розглянутого явища або предмета в певний момент; поняття, що наголошує на індивідуальності; те, що людина досягає за своє життя; становище того чи іншого суб'єкта в правовій реальності; показник, який визначає наскільки людина важлива; показник досягнень соціальних і професійних відношень до чого-небудь; певний шаблон, за котрим можна ідентифікувати приналежність людини до якогось соціального класу тощо; висока планка, якої домігся і заслужив своїми діями; регуляція людини, чим вище, тим краще.

Найменший відсоток серед досліджуваних розкривають поняття «дохід» через такі категорії, як репутація (1,7%), самореалізація (1,1%) та ціль (1,1%).

21,8% опитаних нами респондентів виявили недостатню обізнаність щодо сутності дефініції «статус». У відповідях про досліджуване поняття респонденти відповідали «не можу сказати», або залишали поле для відповіді пустим.

Аналізуючи поняття «статусна поведінка», було виділено 7 категорій: поведінка, відповідна статусу, абстрактне розуміння, індивідуальні характеристики, повага, рівень, привілеї, репутація (див. табл. 3.9).

Результати свідчать про те, що студентської молоді 64,8% розуміють поняття через категорію «поведінка, відповідна статусу». Зазначену категорію досліджувані описують як певну модель поведінки, що відповідає певному статусу; поведінку, що відповідає нормі, етикету, статусу; поведінка, яка відповідає положенням визначених норм і стандартів для певного рангу; відповідна поведінка до відповідного соціального статусу; поведінка, що вимагає статус людини для його підтримання та відповідності; поведінка, що притаманна людині з високим положенням в суспільстві; поведінка, котра відповідає певним еталонам; поведінка людей, індивідів певного отриманого статусу; гарна поведінка людини з гарними манерами; поведінкові дії, спрямовані на результат; поведінка, яка відповідає нормам та правилам; поведінка, яка притаманна людині в певній спеціальності; патерни поведінки, якими людина показує своє певне положення в суспільстві, свою значущість серед оточення і т.д.

Таблиця 3.9

Результати контент-аналізу поняття «статусна поведінка» (N=179)

№/п	Категорії, що описують поняття «статусна поведінка»	частота	вен%
1	Поведінка відповідна статусу	116	64,8
2	Абстрактне розуміння	6	3,3
3	Індивідуальні характеристики	4	2,2
4	Повага	2	1,1
5	Рівень	1	0,5
6	Привілеї	1	0,5
7	Репутація	1	0,5

3,3% молоді визначають поняття через категорію «абстрактне розуміння» яке охарактеризували як форму вставлення до підлеглих людей, які мають нижчий статус та перспективи комунікативного впливу на людей; користування своїм статусом, те, що відповідає умовам того чи іншого закладу.

2,2% досліджуваних респондентів описали «статусну поведінку» через індивідуальні характеристики, до яких віднесли гордість, впевненість, високу самооцінку, врівноваженість та стриманість.

Найменшу кількість за відсотковим співвідношенням мають категорії повага (1,1%) – дії, які викликають повагу; рівень (0,5%) – відповідати своєму рівню; привілеї (0,5%) – користування людиною певними привілеями, які склалися через життєву поведінку; репутація (0,5%) – те, як людина тримає свою репутацію, яку отримала (якщо це добра репутація);

27,1% опитаних нами респондентів виявили недостатню обізнаність щодо сутності дефініції «статусна поведінка».

Отже, узагальнюючи висновки за контент-аналізуванням можна зазначити, що більшість студентської молоді розглядає поняття «престиж» через категорію влада та трактують поняття як повагу, значимість, авторитет, значний вплив на мотиви поведінки, суспільну вагомість індивіда, велику пошану та популярність серед інших, високий рівень, становище, положення тієї чи іншої людини в соціумі, статусність, привілеї серед інших. Варто зазначити, що у студентів дещо хибне уявлення стосовно дефініції, тому як досліджуванні не розмежовують два поняття окремо, а розуміють «престиж» та «владу» як єдине ціле визначення.

Аналізуючи поняття «освіта», більшість опитуваних, транслують поняття через категорію знання. За результатами студентів, це отримання знань, нової інформації, умінь, навичок; отримання якісних і глибоких знань; структура заходів для надання знань, навиків і їх подальшого розвитку; рівень знань; набір знань та навичок, які ми засвоюємо в ході учбового процесу; здобуття знань для подальшого життя; отримання знань з подальшим їх використанням у професійній діяльності; цілеспрямована діяльність людей з отримання знань; опрацювання пізнавальної діяльності людей з отримання знань; здобуті знання, які будуть потрібними у майбутньому; отримані знання протягом навчання в університеті та школі.

Поняття «влада» більшість студентської молоді визначають через категорію керівництво, яке досліджувані описують як: авторитетність, силу, за допомогою якої індивід може впливати; право керувати кимось або чимось, мати певні привілеї, відповідальність; можливість керувати всім і всіма; можливість підкорювати собі людей; бути організатором роботи; вміння керувати групою людей; займати певне місце в роботі, керувати колективом; можливість керувати людьми та обставинами з єдиною метою – покращення або здобуття якогось становища; явище, що вимагає керувати та організовувати діяльність групи людей; очолюваність людини високої посади й можливість мати у своєму керуванні підлеглих;

Розуміння поняття «дохід» у більшості студентської молоді пов'язано із заробітною платою, яке вони трактують як, плату за зроблену роботу; «куча» грошей, які отримують як винагороду за працю; певну кількість грошових одиниць, які надходять людині регулярно через певний час за виконану роботу; матеріальні форми доходу, яку отримує людина виконуючи соціальну діяльність; гроші, отримані особою за певну роботу за певний період; рівень заробітної платні, яку отримує особа за виконану роботу в певний проміжок часу; щомісячний заробіток; грошову виплату за зроблену роботу; постійну заробітну плату, на яку можна розраховувати; плату за виконану роботу; заробітну плату, яку можна отримати за якісь корисні дії; певна сума грошей, котрі людина отримує за добросовісне виконання власної діяльності.

Поняття «статус» більшість студентської молоді визначають за категорією «місце у суспільстві», яке описують як – положення людини у певній галузі; положення, яке займає людина в суспільстві; уявне положення людини на суспільній «драбині» стосовно її праці, доходу, зв'язків; місце у суспільстві, яке формується за різними ознаками (стать, вік, освіта, професія); певне місце в колективі, яке ми займаємо; певна посада, місце людини в соціумі, зважаючи на її досягнення; місце, котре індивід займає в соціальній системі.

Результати поняття «статусна поведінка» свідчать про те, що більшість студентської молоді розуміють поняття через категорію «поведінка, відповідна статусу». Зазначену категорію досліджувані описують як певну модель поведінки, що відповідає певному статусу; поведінка, що відповідає нормі, етикету, статусу; поведінка, яка відповідає положенням визначених норм і стандартів для певного рангу; відповідна поведінка до відповідного соціального статусу; поведінка, що вимагає статус людини для його підтримання та відповідності; поведінка, що притаманна людині з високим положенням в суспільстві; поведінка, котра відповідає певним еталонам; поведінка людей, індивідів певного отриманого статусу; гарна поведінка людини з гарними манерами; поведінкові дії, спрямовані на результат; поведінка, яка відповідає нормам та правилам; поведінка, яка притаманна людині в певній спеціальності; патерни поведінки, якими людина показує своє певне положення в суспільстві, свою значущість серед оточення і т.д.

Таким чином, контент-аналізування дозволило проаналізувати розуміння студентами таких понять як «престиж», «дохід», «освіта», «влада», «статус» та «статусна поведінка».

Результати дослідження за методикою «Події та факти, що впливають на статус та репутацію» (Т. Кочетова) дозволили проаналізувати та визначити тактичні прийоми і способи, спрямовані на підтримку статусу і репутації. У результаті обробки та узагальнення отриманих даних ми встановили розподіл подій та фактів, що впливають на статус, який представлено в таблиці 3.10.

За ранговою позицією, найбільш впливовим чинником є «підтримка фізичної форми» ($X_{\text{сеп.1}} = 103,9$), що свідчить про значущість зовнішнього вигляду, а саме відповідність стандартам сучасної моди. Наступну позицію займає «підтримка соціальних зв'язків» ($X_{\text{сеп.1}} = 84,3$), яка характеризує здатність досліджуваних до швидкого встановлення глибоких та тісних емоційно-насичених контактів з людьми, здібностей до ефективного спілкування, тобто встановлення сприятливих відносин у різних сферах

соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізацію своєї соціальної ролі. Показник «професійне просування» ($X_{\text{сер.1}} = 77,7$), свідчить про бажання та можливості кар'єрного просування. Наступну позицію займає «матеріальне благополуччя» ($X_{\text{сер.1}} = 76,5$), що характеризує здатність ділитися з іншими людьми своїми знаннями, часом, енергією або матеріальними цінностями безкорисливо.

Здивував чиник «демонстрація соціальних негативних якостей», який займає п'яту рангову позицію. Отже характерною є схильність демонстрації свого матеріального багатства або жадібність, прагнення розпоряджатися грошима, виходячи тільки зі своїх інтересів. Демонстрація негативних якостей також може проявлятися в поганому ставленні з членами сім'ї і сусідами.

Не менш важливого значення посіли рангові позиції за показниками: «лідуюча позиція по відношенню до інших» ($X_{\text{сер.1}} = 64,0$); «невдачі в професійній сфері» ($X_{\text{сер.1}} = 63,2$); «зовнішня привабливість» ($X_{\text{сер.1}} = 54,0$); «підтримка сімейних відносин» ($X_{\text{сер.1}} = 52,5$); «підтримка дружніх відносин» ($X_{\text{сер.1}} = 47,0$), що свідчить про наполегливість, терплячість, критичність, надійність, стресостійкість, рішучість, ініціативність, самокритичність, здатність змінювати стиль поведінки в залежності від умов, наявність ресурсу зовнішньої і внутрішньої мережі соціальної підтримки членів сім'ї та друзів.

Таблиця 3.10

Результати дослідження за методикою «Події та факти, що впливають на статус та репутацію» (Т. Кочетова) (N=179)

Показники	Середнє значення
Підтримка фізичної форми / фізичне домінування	103,9
Контактність / підтримка соціальних зв'язків	84,3
Професійне просування	77,7
Матеріальне благополуччя	76,5

Демонстрація соціальних негативних якостей	73,8
Лідуюча позиція по відношенню до інших	64,0
Невдачі в професійній сфері	63,2
Зовнішня привабливість	54,0
Підтримка сімейних відносин	52,5
Підтримка дружніх відносин	47,0
Активне відкидання іншими	45,3
Агресивність	43,2
Інтелектуальні здібності	41,4
Неприйняття іншими	41,1
Щедрість і надання матеріальної допомоги іншим	35,3
Лінощі	33,5
Використання провокацій для залучення уваги	33,1
Невихованість / погані манери поведінки	30,2
Невпевненість	29,0
Вербальна активність	27,8
Використання зв'язків для підвищення статусу	23,9
Матеріальна незахищеність	22,5

Таким чином, за результатами студентів було виявлено, що на підтримку та підвищення статусу впливають: підтримка фізичної форми, підтримка соціальних зв'язків, професійне просування, матеріальне благополуччя. Отже, можемо говорити про те, що зазначені прояви статусності розглядаються в якості факторів, що роблять позитивний вплив на статус і репутацію людини в ієрархічно організованій структурі суспільства.

Отримані результати дослідження структурних компонентів асертивності та стратегій статусної поведінки студентської молоді дозволяють узагальнити висновки. Визначено рівні прояву асертивності у студентської молоді. Дослідження когнітивного компонента асертивності

ґрунтувалося на результатах діагностики рівня розвитку рефлексивності, де рефлексивність ми розглядаємо як властивість особистості, завдяки якій здійснюється аналіз власних дій, адекватне оцінювання ситуації, самоконтроль поведінки. За результатами дослідження у студентської молоді констатовано переважання низького рівня сформованості когнітивного компонента асертивності (47%), про що свідчить низький самоконтроль поведінки та невміння співвідносити свої дії з ситуацією і власним станом. Проведені нами емпіричні зрізи за емоційно-регулятивним і конативним компонентами свідчать про те, що в досліджуваній вибірці переважає середній рівень розвитку зазначених компонентів.

Таким чином, отримані результати можуть говорити про те, що у вибірці, яка досліджувалась, недостатньо розвинена здатність до сформованості асертивної поведінки у опитаних нами студентів, що відповідно підтверджує актуальність зазначеної проблеми. Водночас достатній, тобто середній рівень розвитку решти компонентів, які опосередковують рівень розвитку асертивності створюють позитивні умови для подальшого розвитку асертивної поведінки у студентської молоді.

Отримані результати дослідження компонентів асертивності було перевірено за допомогою кореляційного аналізу, що дало змогу виявити позитивний зв'язок загального рівня асертивності з усіма компонентами структури асертивності. Отримана структура кореляційних зв'язків вказує на те, що підвищення загального показника асертивності досліджуваних сприяє підвищенню усіх показників структури асертивності, а емоційно-регулятивний компонент який пов'язаний з конативним компонентом забезпечує функціонування конативного компоненту, що в цілому формує загальний рівень асертивності. Тобто вміння управляти своїми емоціями та дозувати їх, формує певні поведінкові дії.

Для цілісного уявлення про особливості прояву стратегічної поведінки студентської молоді було проведено опитування за допомогою авторської анкети та опитувальника «Події та факти, що впливають на статус та

репутацію людини» який надав змогу визначити тактичні прийоми і способи спрямовані на підтримку статусу. Узагальнені результати свідчать про те, що найбільший відсоток студентської молоді орієнтовані на освіту, як певну стратегію статусної поведінки. Отже, студенти навчаються для того щоб отримати знання та професійну підготовку у закладі вищої освіти, щоб стати гарним спеціалістом. Більшість з респондентів гарно складають сесію та готові розвиватись навіть після завершення навчання у вищій школі. Також слід зазначити, що досліджувані орієнтовані на бажання та власний інтерес до спеціальності та реалізацію своїх інтересів, нахилів і здібностей. Було виявлено, що на підтримку та підвищення статусу впливають: фізичне домінування, підтримка соціальних зв'язків, професійне просування, матеріальне благополуччя. Отже, можемо говорити про те, що зазначені прояви статусності розглядаються в якості факторів, що роблять позитивний вплив на статус і репутацію людини в ієрархічно організованій структурі суспільства.

3.2. Характер взаємозв'язків асертивності з показниками структури стратегії статусної поведінки

Для вимірювання ступеня лінійної залежності між рівнями виразності структурних компонентів асертивності та показниками стратегії статусної поведінки ми використовували коефіцієнт кореляції r -Пірсона. Лінійний коефіцієнт кореляції Пірсона дозволяє визначити залежність між двома змінними, які є випадковими величинами. Якщо отримані кореляційні зв'язки позитивні, наявний прямий зв'язок, то це свідчить, що підвищення рівня однієї змінної супроводжується підвищенням рівня іншої. Зворотна кореляція характеризується зростанням однієї змінної і зниженням значень іншої. Нульова кореляція констатує відсутність будь-якого статистичного зв'язку між отриманими значеннями змінних [127]. Зважаючи на достатню

кількість, ми проаналізували тільки найбільш значущі, які корелюють при похибці 5% ($p \leq 0,05$) та 1% ($p \leq 0,01$).

З метою з'ясування взаємозв'язку рівня виразності когнітивного компоненту з показниками стратегій статусної поведінки студентів ми здійснили кореляційний аналіз, в діапазон якого увійшла вся вибірка досліджуваних (див. табл. 3.11):

Таблиця 3.11

Структура кореляційних зв'язків рівня виразності когнітивного компоненту асертивності з показниками стратегій статусної поведінки студентів (N=179)

Показники стратегій статусної поведінки	Когнітивний компонент	Рівень значущості
Рекомендація близьких у виборі ЗВО	-0,16*	0,05
Престижність професії	-0,16*	0,05
Бажання переконувати всіх у своїй правоті та прагнення поваги	-0,16*	0,05
Відмінне складання сесії	0,18*	0,05
Матеріальна незахищеність	-0,24**	0,01
Автономія	-0,27**	0,01
Використання провокацій	-0,16*	0,05
Демонстрація соціально-негативних якостей	-0,20**	0,01
Лінощі	-0,25**	0,01
Невихованість	-0,20**	0,01
Неприйняття іншими	-0,21**	0,01
Агресивність	-0,32**	0,01
Невдача в професійній сфері	-0,20**	0,01

** Кореляція значуща на рівні 0,01; * Кореляція значуща на рівні 0,05

За результатами, відображеними у таблиці, рівень виразності когнітивного компоненту має негативний статистично значущий зв'язок з показниками «рекомендація близьких у виборі ЗВО» ($r = -0,16^*$); «престижність професії» ($r = -0,16^*$); «бажання переконувати всіх у своїй правоті та прагнення поваги» ($r = -0,16^*$); «матеріальна незахищеність» ($r = -0,24^{**}$); «автономія» ($r = -0,27^{**}$); «використання провокацій» ($r = -0,16^*$);

«демонстрація соціально-негативних якостей» ($r=-0,20^{**}$); «лінощі» ($r=-0,25^{**}$); «невихованість» ($r=-0,20^{**}$); «неприйняття іншими» ($r=-0,21^{**}$); «агресивність» ($r=-0,32^{**}$); «невдача в професійній сфері» ($r=-0,20^{**}$). Рівень виразності когнітивного компоненту має позитивний зв'язок з показником «Відмінне складання сесії» ($r=0,18^*$), що свідчить про направленість отримати знання та професійну підготовку у закладі вищої освіти, щоб стати гарним спеціалістом.

Результати взаємозв'язків емоційно-регулятивного компоненту з показниками стратегій статусної поведінки виглядають таким чином (див. табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Структура кореляційних зв'язків рівня виразності емоційно-регулятивного компоненту асертивності з показниками стратегій статусної поведінки студентів (N=179)

Показники стратегій статусної поведінки	Емоційно-регулятивний компонент	Рівень значущості
Бажання бути лідером у групі	0,21 ^{**}	0,01
Заробіток від майбутньої професії	0,16 [*]	0,05
Самореалізація в професії	-0,19 [*]	0,05
Висока заробітна плата при виборі роботи	0,15 [*]	0,05
Невдача в професійній сфері	-0,17 [*]	0,05
Використання провокацій	-0,14 [*]	0,05

**** Кореляція значуща на рівні 0,01; * Кореляція значуща на рівні 0,05**

Отримані дані дозволяють відзначити наступне: у досліджуваних спостерігається завищене прагнення до самореалізації в професії ($r=-0,19^*$), такі респонденти виявляють невдачі в професійній сфері ($r=-0,17^*$) та не використовують провокацій ($r=-0,14^*$).

Попри це, у досліджуваних спостерігається бажання бути лідером в групі ($r=0,21^{**}$), що вказує на готовність очолювати роботу та бути

організатором. Також підвищується показник, орієнтований на заробіток в майбутній професії ($r=0,16^*$), що свідчить про спрямованість досліджуваних не на професію, а на заробіток від майбутньої професії, що підтверджує наступний показник, спрямований на високу заробітну плату при виборі роботи. Отже, можемо припустити, що збільшення даного показника говорить про налаштованість студентської молоді саме на дохід.

Взаємозв'язок конативного компоненту з показниками стратегій статусної поведінки представлені в таблиці 3.13. За результатами, відображеними у таблиці, рівень виразності конативного компоненту має негативний статистично значущий зв'язок з показниками: бажання очолювати роботу, бути організатором ($r=-0,22^{**}$), матеріальна незахищеність ($r=-0,15^*$), демонстрація соціально-негативних якостей ($r = -0,18^*$), лінощі ($r=-0,19^*$), погані манери ($r = -0,16^*$), неприйняття іншими ($r = -0,16^*$), агресивність ($r = -0,16^*$), невдачі в професійній сфері ($r = -0,25^{**}$).

Таблиця 3.13

Структура кореляційних зв'язків рівня виразності конативного компоненту асертивності з показниками стратегій статусної поведінки студентів (N=179)

Показники стратегій статусної поведінки	Конативний компонент	Рівень значущості
Бажання бути видатною людиною	0,18*	0,05
Бажання очолювати роботу, бути організатором	-0,22**	0,01
Бажання бути лідером у групі	0,24**	0,01
Бажання керувати іншими людьми та приймати за них рішення	0,17*	0,05
Бажання переконувати всіх у своїй правоті та прагнення поваги	0,15*	0,05
Бажання мати високу заробітну плату	0,14*	0,05

Уміння орієнтуватися в просторі	0,21**	0,01
Вербальна активність	0,25**	0,01
Матеріальна незахищеність	-0,15*	0,05
Щедрість	0,20*	0,01
Лідуюча позиція	0,25**	0,01
Контактність	0,19*	0,05
Демонстрація соціально-негативних якостей	-0,18*	0,05
Матеріальне благополуччя	0,15*	0,05
Лінощі	-0,19**	0,01
Невихованість / погані манери	-0,16*	0,05
Неприйняття іншими	-0,16*	0,05
Агресивність	-0,16*	0,05
Невдачі в професійній сфері	-0,25**	0,01
Підтримка контактів з оточуючими	0,16*	0,05
Фізичне домінування	0,19**	0,01

**** Кореляція значуща на рівні 0,01; * Кореляція значуща на рівні 0,05**

Попри це, у досліджуваних спостерігається підвищення бажання бути видатною людиною ($r=0,18^*$), що вказує на потребу визнання іншими та відчуття своєї цінності. Підвищується бажання бути лідером у групі ($r=0,24^{**}$), керувати іншими людьми ($r=0,17^*$), що свідчить про зацікавленість в ідеях і думках інших, ефективність вираження власних думок, уміння знаходити потрібну мотивацію, здатність швидко мислити та зберігати спокій, бажання діяти. Також підвищується показник прагнення поваги ($r=0,15^*$), бажання мати високу заробітну плату ($r=0,14^*$), уміння орієнтувати в просторі ($r=0,21^{**}$), вербальної активності ($r=0,25^{**}$).

Підвищення показника щедрість ($r=0,20^*$), лідуюча позиція ($r=0,25^{**}$), контактність ($r=0,19^*$), матеріальне благополуччя ($r=0,15^*$), підтримка контактів з оточуючими ($r=0,16^*$) та фізичне домінування ($r=0,19^*$) свідчить про наполегливість, терплячість, критичність, надійність, рішучість, ініціативність, самокритичність, здатність змінювати стиль

поведінки в залежності від умов, здатність ділитися з іншими людьми своїми знаннями, часом, енергією та матеріальними цінностями, здібність до ефективного спілкування, спроможність до встановлення тривалих і доброзичливих стосунків з оточуючими, схильність до взаємодіючих і приємних контактів з іншими людьми.

Розглядаючи взаємозв'язки компонентів асертивності з показниками стратегій статусної поведінки студентської молоді, нами були встановлені наступні закономірності:

- когнітивний компонент асертивності позитивно пов'язаний з показником «відмінне складання сесії»; негативно пов'язаний з показниками «рекомендація близьких у виборі ЗВО», «престижність професії», «невдача в професійній сфері», «матеріальна незахищеність», «автономія», «використання провокацій», «демонстрація соціально-негативних якостей», «лінощі», «невихованість», «неприйняття іншими», «агресивність», «прагнення поваги»;

- емоційно-регулятивний компонент асертивності позитивно пов'язаний з показниками «бажання бути лідером у групі», «заробіток від майбутньої професії», «висока заробітна плата при виборі роботи»; негативно пов'язаний з показниками «самореалізація в професії», «невдача в професійній сфері», «використання провокацій»;

- конативний компонент асертивності позитивно пов'язаний з показниками «бажання бути видатною людиною», «бажання бути лідером у групі», «бажання керувати іншими людьми», «прагнення поваги», «бажання мати високу заробітну плату», «уміння орієнтуватися в просторі», «вербальна активність», «щедрість», «лідуюча позиція», «контактність», «матеріальне благополуччя», «фізичне домінування»; негативно пов'язаний з показниками «бажання очолювати роботу», «бути організатором», «матеріальна незахищеність», «демонстрація соціально-негативних якостей», «лінощі», «погані манери», «неприйняття іншими», «агресивність».

Таким чином, на основі кореляційного аналізу можна стверджувати, що асертивність має взаємозв'язок зі стратегіями статусної поведінки, і, як наслідок, може впливати на подальший вибір стратегії.

У наступному підрозділі представимо аналіз результатів психологічних чинників, які опосередковують або суттєво визначають рівень асертивності.

3.3. Чинники асертивної поведінки студентської молоді

Формування асертивності передбачає усвідомлення людиною, наскільки її поведінка визначається власними схильностями і спонуканнями, а наскільки кимось нав'язаними установками [107]. Як зазначає Л. Марчук, це зумовлено соціально-психологічними чинниками, які викликані самими студентами, бо саме студент як особистість формує сукупність впливів, яким він піддається. Будучи взаємопов'язаними і взаємозалежними, всі вони формуються в органічній єдності.

Як свідчить дослідження В. Лучків, асертивність, як і будь-яке психологічне явище відповідно до принципу детермінізму має власні умови та чинники розвитку [102, с. 32]. Авторкою зазначено, що зарубіжні дослідники частіш звертаються до вивчення чинників асертивної поведінки (Р. Алберті, Ф. Зімбардо, Е. Рюан), а українські – до передумов та детермінації асертивності як особистісної риси (Л. Глушко, Т. Дріга, І. Лебедева, О. Лосієвська, В. Лучків). Дослідниця зазначає, що українські дослідники (Т. Дріга, О. Лосієвська), вивчаючи асертивність в процесі самоактуалізації особистості, доводять, що сформованість в неї саме незалежності (автономії) й відповідальності є необхідними передумовами для саморозвитку асертивності [43; 54; 64; 95; 101; 215; 224; 226].

Слід вказати, що в дисертаційній роботі О. Федосенко [195] доводить, що провідним чинником зростання впевненості у собі є розвиток особистісної системи управління, як вищої форми саморегуляції.

Праця І. Нагаєвської вказує на те, що розвиток особистості відбувається за активної позиції самої людини, що проявляється в ініціативі спілкування, відповідній поведінці та прагненні до самопізнання. Певну вагомість відіграє саморозвиток, самовдосконалення, самоздійснення особистості, в результаті чого відбувається її духовний розвиток, формуються морально-ціннісні позиції та відповідна стратегія поведінки [129, с. 43].

Дослідивши наукові праці Л. Марчук, В. Лучків, О. Федосенко, І. Нагаєвської, до психологічних чинників формування асертивності у студентської молоді ми віднесли соціальні стосунки, ціннісні орієнтації та самоактуалізацію особистості. Здійснено ряд діагностичних процедур, спрямованих на виокремлення чинників, які опосередковують або суттєво визначають рівень розвитку асертивності у студентської молоді [102; 107; 129; 195].

Ціннісні орієнтації визначають змістовну сторону спрямованості особистості і складають основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до себе. Тому система ціннісних орієнтацій становить особливу сферу якісної характеристики асертивної особистості. Ціннісні орієнтації були досліджені нами за допомогою методики М. Рокича. Результати діагностики термінальних цінностей представлені в таблиці 3.14.

В системі термінальних цінностей у досліджуваних, перші рангові місця займають такі цінності, як: здоров'я, активне діяльне життя, любов, життєва мудрість, цікава робота, щасливе сімейне життя. Далі йдуть (в порядку зниження переваг) цінності: матеріально забезпечене життя, наявність хороших і вірних друзів, розвиток, свобода, краса природи і мистецтва, продуктивне життя, пізнання, розвага, суспільне визнання, впевненість в собі, творчість, щастя інших.

Отже, більш високі ранги займають термінальні цінності, пов'язані із здоров'ям, яке передбачає гарне самопочуття та відсутність патології; активним діяльним життям, куди входять подорожі, заняття спортом,

емоційна насиченість; любов'ю, як духовною так і фізичною; життєвою мудрістю; цікавою роботою, яка викликає позитивні емоції, інтерес та прагнення до особистісного зростання, щасливим сімейним життям. Такі життєві термінальні цінності мають дуже важливе значення для досліджуваних та можуть вказувати на активне життя студентської молоді, яке наповнене продуктивними цілями.

Таблиця 3.14

Результати дослідження ціннісних орієнтацій (N=179)

Термінальні цінності	Ранг
Активне діяльне життя	2
Життєва мудрість	4
Здоров'я	1
Цікава робота	5
Краса природи і мистецтва	11
Любов	3
Матеріально забезпечене життя	7
Наявність хороших і вірних друзів	8
Суспільне визнання	15
Пізнання	13
Продуктивне життя	12
Розвиток	9
Розвага	14
Свобода	10
Щасливе сімейне життя	6
Щастя інших	18
Творчість	17
Впевненість у собі	16

Вивчення інструментальних цінностей показало наступне (див. табл. 3.15). У досліджуваних студентів при ранжуванні інструментальних цінностей на перших позиціях представлені: вихованість, акуратність, життєрадісність, освіченість, чесність, незалежність. Далі по мірі зменшення значущості – старанність, відповідальність, самоконтроль, чуйність, терпимість, сміливість, тверда воля, раціоналізм, високі запити, широта поглядів, ефективність у справах, нетерпимість до недоліків.

Отже, більш високі ранги займають інструментальні цінності, пов'язані з етичними цінностями (вихованість, акуратність), цінності, пов'язані з світовідчуттям (життєрадісність), моральні цінності (чесність), інтелектуальні цінності (освіченість).

Таблиця 3.15

Результати дослідження ціннісних орієнтацій (N=179)

Інструментальні цінності	Ранг
Акуратність	2
Вихованість	1
Високі запити	15
Життєрадісність	3
Старанність	7
Незалежність	6
Нетерпимість до недоліків	18
Освіченість	4
Відповідальність	8
Раціоналізм	14
Самоконтроль	9
Сміливість	12
Тверда воля	13
Терпимість	11
Чесність	5
Чуйність	10
Широта поглядів	16
Ефективність у справах	17

Таким чином, ціннісні орієнтації, впливаючи на спрямованість активності людини, визначають поведінку людини і є особистісними детермінантами прояву асертивної поведінки і асертивності.

Також чинник асертивної поведінки характеризується показником самоактуалізації. Отримані результати виглядають наступним чином. Дані респондентів (див. рис. 3.9), свідчать про те, що більшість досліджуваних студентів демонструють високий рівень прагнення до самоактуалізації ($X_{\text{сер.}} = 85,1$) та середні показники за всіма шкалами.

Аналізуючи розподіл досліджуваних за рівнями кожного показника, слід відмітити, що студентська молодь схильна переживати справжній момент свого життя у всій його повноті, не відкладаючи свого життя «на потім», респонденти здатні насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з минулим і не знецінюючи передчуттям майбутніх успіхів. Середній рівень за шкалою цінності вказує на прагнення до гармонійного буття і здорових відносин з людьми, далеке від бажання маніпулювати ними в своїх інтересах.

**Рис. 3.9 Результати дослідження показників самоактуалізації
(N=179)**

Також помірно виражена схильність особистості сприймати природу людини в цілому як позитивну. Позитивні аспекти такого сприйняття можуть служити певною підставою для побудови щирих і гармонійних міжособистісних стосунків, вияву симпатії і довіри до людей, чесності, доброзичливості. За шкалою потреба в пізнанні, помірно виражена здатність до пізнання нового, інтерес до об'єктів, не пов'язаних прямо із задоволенням

будь-яких потреб. Досліджувані студенти здатні отримувати задоволення від пізнання істини, породжувати ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення.

Середній рівень автономності свідчить про прагнення керувати в житті не тільки власними цілями, переконаннями, установками і принципами, а й враховувати загальноприйняті норми і цінності. Рівень спонтанності поведінки впливає з впевненості в собі і довіри до навколишнього світу, результати свідчать про те, що респонденти не бояться вести себе природно та демонструвати оточуючим свої емоції.

Середній рівень саморозуміння вказує на помірно виражену здатність усвідомлювати свої бажання, потреби і відчуття, добре відчувати їх й рефлексувати. Рівень аутосимпатії свідчить про помірно виражену здатність особистості цінувати свої переваги, позитивні властивості характеру, поважати себе, приймати себе таким як є. Виявлений рівень гнучкості у спілкуванні вказує на помірно виражену здатність до адекватного самовираження в спілкуванні, автентичну взаємодію з оточуючими і саморозкриттю.

У цілому можемо говорити про те, що більшість респондентів проявляють виразне бажання реалізувати свій внутрішній потенціал, тобто самореалізуватися, безперервне прагнення до якомога більш повного виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей, оскільки й показники, що відображають бажання до самоактуалізації, мають середню виразність.

Результати аналізу за «Опитувальником параметрів суб'єктивного соціального благополуччя» (Т. Данильченко) дозволяють проаналізувати провідні соціальні потреби досліджуваних (див. табл. 3.16).

Нами було встановлено, що за всіма показниками, а саме: загальний рівень суб'єктивного соціального благополуччя (53,6%), соціальна помітність (68,2%), соціальна дистантність (67%), емоційне прийняття (52,5%),

соціальне схвалення (58,1%), позитивні соціальні судження (74%), досліджуванні демонструють середній рівень.

Отримані дані прокоментуємо наступним чином:

- шкала «соціальна помітність» відображає оцінку соціальної значущості особистості, тобто соціальний статус досліджуваного. Більшість респондентів зазначили, що часто беруть участь в громадській діяльності, активно залучені в життя інших людей та вважають себе важливою частиною тих груп, членами яких вони є. Отже, результати говорять про те, що респонденти беруть активну участь в життєдіяльності групи, спільноти та суспільстві в цілому та мають можливість впливу на групи різного рівня;

Таблиця 3.16

**Результати дослідження показників за методикою Т. Данильченко
«Опитувальник параметрів суб'єктивного соціального благополуччя»
(N=179)**

<i>Рівні</i> <i>Показники</i>	низький рівень		середній рівень		високий рівень	
	N	%	N	%	N	%
Соціальна помітність	26	14,5	122	68,2	31	17,3
Соціальна дистантність	29	16,2	120	67	30	16,8
Емоційне прийняття	50	28	94	52,5	35	19,5
Соціальне схвалення	38	21,2	104	58,1	37	20,7
Позитивні соціальні судження	19	11	132	74	28	15
Загальний показник	39	21,8	96	53,6	44	24,6

- шкала «соціальна дистантність» відображає наявність в свідомості людини негативних емоційних станів, пов'язаних із незадовільними соціальними стосунками, в якості головного джерела стресу розглядається неможливість змінити своє соціальне становище через відсутність ресурсів. Більшість досліджуваної молоді зазначили, що інколи відчують себе самотніми та відмежованими від світу, і час від часу переживають відчуття безнадійності через неможливість змінити своє становище в суспільстві. Таким чином, середній рівень вираженості соціальної дистантності підвищує

рівень соціального неблагополуччя особистості та встановлює ступінь віри у контроль наявної ситуації;

- шкала «емоційне прийняття» вказує на задоволеність стосунками і наявність підтримки та визнання близькими людьми. Більшість студентів зазначили, що задоволені тим положенням, яке вони займають в сім'ї та групі, отримують підтримку від близьких та друзів та завжди можуть розраховувати на допомогу близьких. Дані результати свідчать про те, що респонденти мають позитивне уявлення про людську природу та відчуття комфорту поряд з іншими людьми, таким чином, особистість, прийнята іншими в емоційному плані буде дотримуватися позитивних поглядів щодо людей взагалі та відчувати себе більш комфортно;

- шкала «соціальне схвалення» описує повагу як зовнішнє визнання статусу. Отже, більшість опитуваних зазначили, що відчують, як оточуючі схвалюють дії та цінують їх як особистість, ставляться з повагою, цінують роль в групі в дома та під час дозвілля. Таким чином, зазначена шкала вказує на прагнення досліджуваних до поваги, що є ключовим моментом соціального функціонування особистості;

- шкала «позитивні соціальні судження» фіксує наявність позитивних соціальних уявлень про інших людей. Більшість досліджуваних зазначили, що здебільшого можуть бути впевненими, що інші бажають добра та більшості людям можна довіряти. Отже можна говорити, що студентська молодь має позитивні соціальні уявлення про інших людей, а саме їхню довіру, доброту та чесність.

У цілому можемо говорити про те, що не зважаючи на середній рівень вираженості соціальної дистантності, який підвищує рівень соціального неблагополуччя особистості, більшість респондентів беруть активну участь в життєдіяльності групи, мають можливість впливу на групи різного рівня, позитивне уявлення про людську природу та відчуття комфорту поряд з іншими людьми, прагнення до поваги, що є ключовим моментом соціального

функціонування особистості та мають позитивні соціальні уявлення про інших людей.

Отримані нами результати дають можливість зробити узагальнюючі висновки:

- дослідивши ціннісні орієнтації, які визначають змістовну сторону спрямованості особистості можемо говорити про те, що в системі термінальних цінностей у досліджуваних, перші рангові місця займають цінності, пов'язані із здоров'ям, активним діяльним життям, любов'ю, життєвою мудрістю, цікавою роботою, щасливим сімейним життям. Вивчення інструментальних цінностей показало високі ранги пов'язані з етичними цінностями (вихованість, акуратність), цінності пов'язані з світовідчуттям (життєрадісність), моральні цінності (чесність), інтелектуальні цінності (освіченість). Таким чином, ціннісні орієнтації, впливаючи на спрямованість активності людини, визначають поведінку людини і є особистісними детермінантами прояву асертивної поведінки і асертивності.

- чинник асертивної поведінки, який характеризується показником самоактуалізації, свідчить про те, що більшість досліджуваних студентів демонструють високий рівень прагнення до самоактуалізації та середні показники за всіма шкалами.

- за чинником соціальні стосунки з'ясовано, що більшість респондентів беруть активну участь в життєдіяльності групи, мають можливість впливу на групи різного рівня, позитивне уявлення про людську природу та відчуття комфорту поряд з іншими людьми, прагнення до поваги, що є ключовим моментом соціального функціонування особистості та мають позитивні соціальні уявлення про інших людей.

3.4. Характер взаємозв'язків психологічних чинників з асертивною поведінкою студентської молоді

З метою визначення чинників розвитку асертивності на наступному етапі дослідження знаходились кореляційні взаємозв'язки між загальним рівнем асертивності та психологічними чинниками, які гіпотетично мають корелювати з асертивністю. Перш за все, це різні властивості самоактуалізованої особистості, оскільки вони містять характеристики, що притаманні асертивній особистості: погляд на природу людини, аутосимпатія, гнучкість в спілкуванні. По-друге, це ціннісні орієнтації, які визначають змістовну сторону спрямованості особистості і складають основу її ставлення до навколишнього світу до інших людей та себе, тому система ціннісних орієнтацій становить особливу сферу якісної характеристики асертивної особистості (див. рис. 1.1).

Також вважаємо за доцільне знайти взаємозв'язки між загальним рівнем асертивності та соціальними стосунками, які надають інформацію про соціальну помітність, соціальну дистантність, емоційне прийняття, соціальне схвалення та суб'єктивне соціальне благополуччя.

Кожний чинник, який взаємопов'язаний з загальним рівнем асертивності, має відповідну кореляційну плеяду (див. рис. 3.10). Загальний рівень асертивності позитивно взаємопов'язаний з аутосимпатією ($r=0,16^*$ при $p \leq 0,05$) та гнучкістю в спілкуванні ($r=0,19^*$ при $p \leq 0,05$). Таким чином, чим вищим є самосприйняття власного «Я», що служить джерелом сталої адекватної поведінки, тим більша гнучкість проявляється в реалізації власних цінностей, спроможності до адекватного самовираження в спілкуванні, спроможності до саморозкриття.

Також виявлено взаємозв'язок загального рівня асертивності з показником погляд на природу людини ($r=-0,21^{**}$ при $p \leq 0,01$). Іншими словами, зростання загального рівня асертивності обумовлює критичне ставлення до позитивного оцінювання природи людини, яке проявляється в

деякій жорсткості або черствості до інших людей, можливо, завдяки тому, що власну агресію, злість та гнів вважають природним проявом особистості.

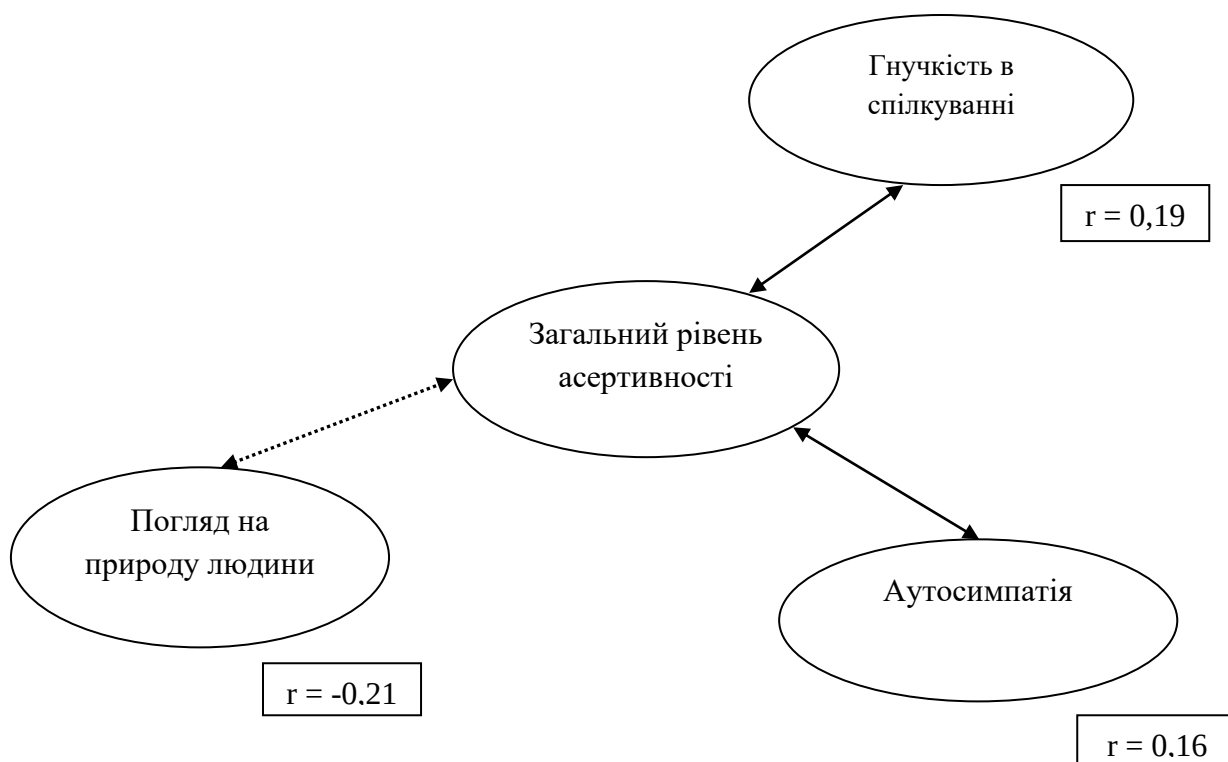

Рис. 3.10. Структура кореляційних зв'язків виразності загального рівня асертивності з показниками особистісної самоактуалізації (N = 179):

пунктирна тонка лінія – негативні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,05$; тонка лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,05$; напівжирна лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,01$;

Підтвердженням достовірності взаємозв'язків є низка кореляційних показників соціальних стосунків із загальним рівнем асертивності (див. рис. 3.11). Отже, загальний рівень асертивності має позитивний зв'язок з показниками: соціальне схвалення ($r = 0,41^{**}$), суб'єктивне соціальне благополуччя ($r = 0,39^{**}$), емоційне прийняття ($r = 0,32^{**}$) та соціальна помітність ($r = 0,42^{**}$).

Таким чином, прояв асертивної поведінки взаємопов'язаний, з результатами соціального порівняння, коли успіхи інших та реакція на власні досягнення правлять за своєрідний еталон, за яким звіряється ефективність

соціального функціонування. Водночас, асертивна особистість задоволена стосунками, підтримкою та визнанням близьких людей, соціальним впливом, соціальним внеском та успішністю.

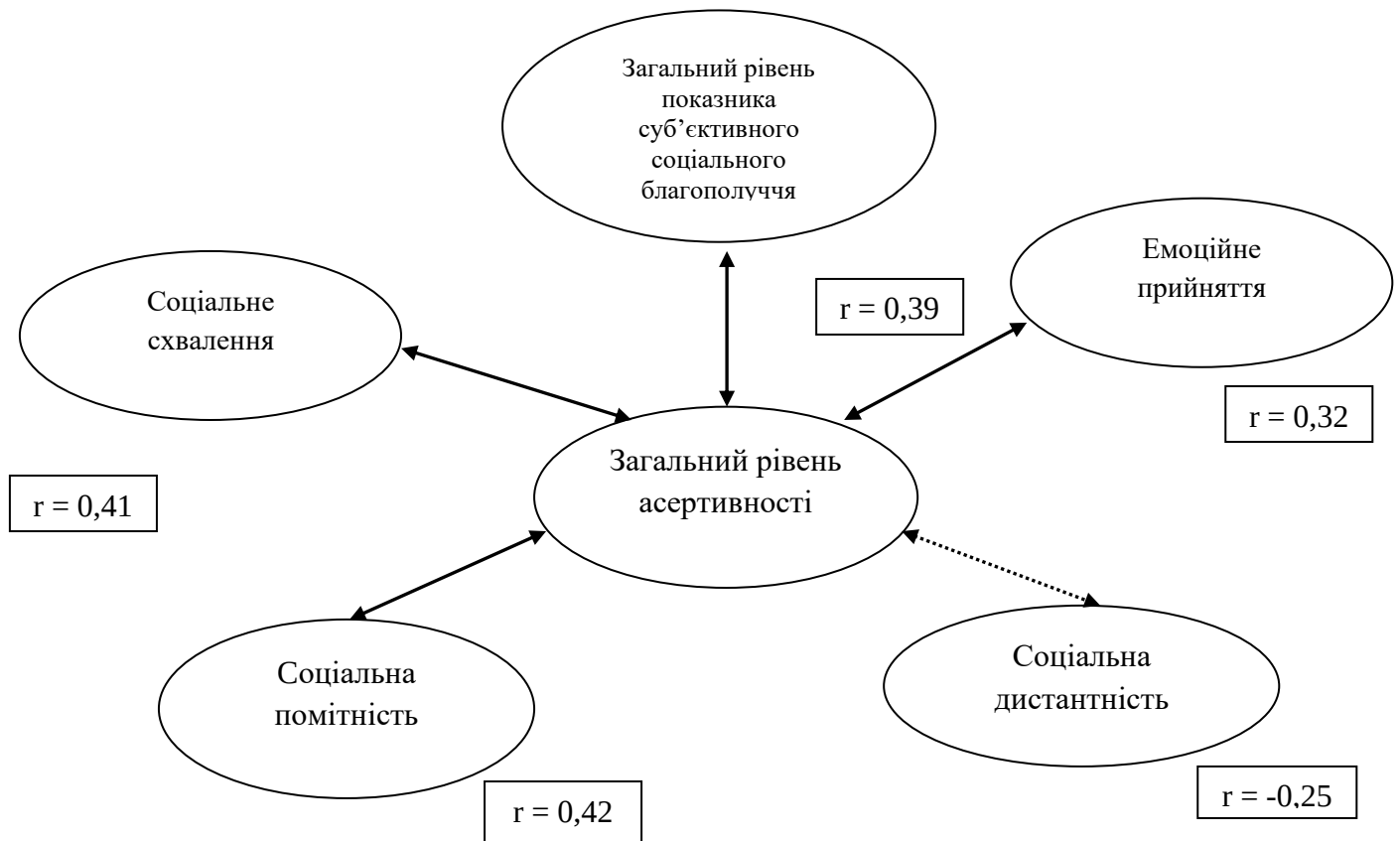

Рис. 3.11. Структура кореляційних зв'язків рівня виразності загального рівня асертивності з показниками соціальні стосунки (N = 179):

пунктирна тонка лінія – негативні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,05$; пунктирна напівжирна лінія – негативні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,01$; тонка лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,05$; напівжирна лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,01$;

Негативний зв'язок з показником соціальна дистантність ($r = -0,25^{**}$; при $p \leq 0,01$), говорить про те, що досліджувані не мають переживання відчуженості від соціальних стосунків.

Остання структура кореляційних зв'язків (див. рис. 3.12) свідчить про наступне: показник «загальний рівень асертивності» корелює з такими як, «активне діяльне життя» ($r = +0,12$), «суспільне визнання» ($r = +0,12$),

«життєрадісність» ($r = +0,12$), «непримиренність до недоліків у собі та інших» ($r = +0,15$).

Хоча ми не отримали значущих показників, але можна говорити про те, що на рівні певної тенденції все ж є зв'язок асертивності, що обумовлює домінування таких показників як, активне діяльне життя ($r = +0,12$, при $p \leq 0,05$), суспільне визнання ($r = +0,12$, при $p \leq 0,05$), життєрадісність ($r = +0,12$, при $p \leq 0,05$) та непримиренність до недоліків у собі та інших ($r = +0,12$, при $p \leq 0,05$).

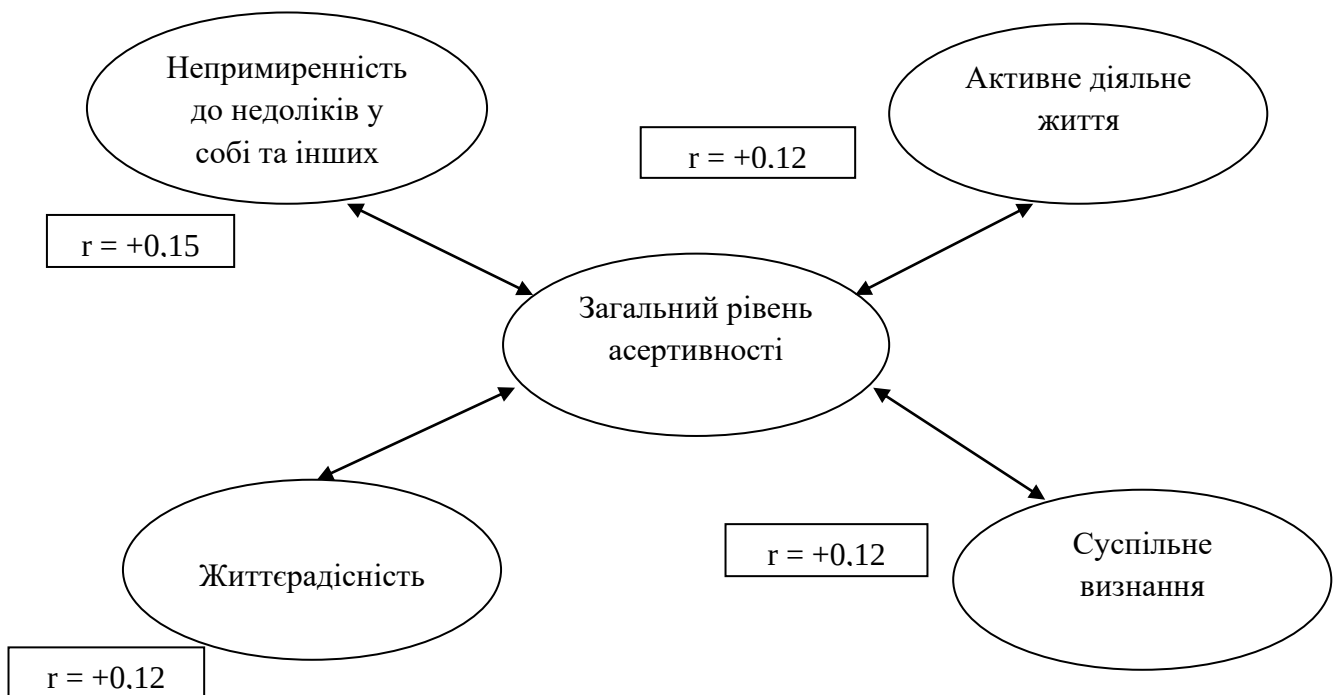

Рис. 3.12. Структура кореляційних зв'язків рівня виразності загального рівня асертивності з показниками ціннісних орієнтацій (N = 179):

тонка лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha = 0,05$;

Тобто рівень асертивності сприяє бажанню студентської молоді активно приймати участь у власному житті, формуванню значимості цінності активного діяльного життя. Такі студенти мають повагу оточуючих, колективу та товаришів. Досліджуванам характерна життєрадісність тобто

оптимістичне і радісне ставлення до життя, яке проявляється в бадьорості від повноти життєвих відчуттів.

Дослідження взаємозв'язку між загальним рівнем асертивності та психологічними чинниками дозволяє зробити наступні висновки:

- загальний рівень асертивності позитивно пов'язаний з показниками особистісної самоактуалізації, а саме з аутосимпатією та гнучкістю в спілкуванні, та негативно пов'язаний з показником «погляд на природу людини»;

- загальний рівень асертивності позитивно пов'язаний з показниками ціннісних орієнтацій: активне діяльне життя, суспільне визнання, життєрадісність та непримиренність до недоліків у собі та інших;

- загальний рівень асертивності позитивно пов'язаний з показниками соціальних стосунків: соціальна помітність, емоційне прийняття, соціальне схвалення, суб'єктивне соціальне благополуччя, та негативно пов'язаний з показником «соціальна дистантність».

Таким чином, на основі кореляційного аналізу можна стверджувати, що асертивність має взаємозв'язок з психологічними чинниками, які обумовлюють її загальний рівень.

3.5. Факторна структура стратегій статусної поведінки студентської молоді

Після емпіричного дослідження ми намагалися виділити стратегії статусної поведінки. Дослідивши літературні джерела та спираючись на виклад теоретичного матеріалу, зазначимо, що під стратегією статусної поведінки ми розуміємо спрямованість поведінки та стійкий комплекс дій, що ведуть до досягнення певної мети і включають в себе стратегії і способи емоційного реагування на ситуації міжособистісної взаємодії.

Як показав попередній аналіз, перебування в статусі студента закладу вищої освіти передбачає вироблення нових компетенцій, нових поведінкових

стратегій та розвиток професійних якостей, серед яких важливою є якість асертивності. Тому головним питанням є взаємозв'язок асертивної поведінки та стратегій статусної поведінки, коли з метою успішної самореалізації, професійного становлення та розвитку, сучасні студенти мають бути здатними до застосування асертивної поведінки, що передбачає вміння виявляти впевненість для досягнення поставленої мети. В цьому процесі можуть закріпитися як ефективні способи поведінки, так і дисгармонійні, що може призвести до деструктивних стратегій.

Таким чином, наявні емпіричні дані пройшли подальшу обробку за факторним аналізом, в результаті якого отримано 4 придатних для подальшого інтерпретування фактори. Така процедура дозволяє визначити ступінь придатності обраної батареї методик для виявлення прихованої латентної структури. Також факторний аналіз нами використовувався з метою виявлення структури взаємозв'язків асертивності з показниками стратегій статусної поведінки.

Факторно-аналітичний підхід ґрунтується на уявленні про комплексний характер досліджуваного явища, що виявляється, зокрема, у взаємозв'язках між окремими його ознаками. Мета факторного аналізу – сконцентрувати вихідну інформацію, представлену у вигляді масиву даних і виразити якомога більшу кількість ознак через якомога меншу кількість характеристик. Вважається, що наймісткіші характеристики і будуть найсуттєвішими [71, с. 44].

Сутність кожного з методів факторного аналізу складається у перетворенні, крок за кроком, вихідної структури матриці коефіцієнтів кореляцій змінних, що задіяні в дослідженні. Процедура факторизації припиняється лише тоді, коли перевірка показує, що більше факторів визначити неможливо. У результаті ми одержуємо скорочену матрицю факторів, що містить навантаження кожної перемінної за кожним фактором. Скорочена матриця є однією з можливих реалізацій латентної структури.

Створену в ході факторизації латентну структуру можна спростити використанням процедури обертання (ротації) системи координат відносно конфігурації векторів. Метою здійснення обертання є одержання такої матриці навантажень, у якій високі навантаження для певних змінних будуть сполучатися з дуже низькими навантаженнями для інших змінних. Типовим методом обертання є Varimax, ціль якого – обрати такий кут повороту системи координат, що забезпечує максимальну дисперсію навантажень за кожним фактором. У ході проведення процедури створюється нова матриця факторних навантажень (шляхом множення факторної матриці на матрицю повороту), в якій навантаження характеризується максимальною величиною розмаху [113].

Застосування факторного аналізу у нашому дослідженні дало змогу верифікувати структурно-функціональну модель асертивності як механізму вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю (див. рис. 1.1.).

Факторизація методом головних компонент (Principal Components) з подальшим варімакс-обертанням (Varimax with Kaiser Normalization) матриці діагностичних показників, виміряних за допомогою вище вказаних методик, дала змогу отримати кількісно та якісно інтерпретовану факторну структуру стратегій статусної поведінки студентською молоддю (див. таб. 3.17).

Таблиця 3.17

Первинні результати факторного аналізу та повна пояснена дисперсія

Компоненти (фактори)	Навантаження фактора після обертання		
	Всього (Total) факторна вага	% Дисперсії (% of Variance)	Загальний показник навантаження (Cumulative %)
1	8,672	6,022	6,022
2	8,211	5,702	11,724
3	6,763	4,697	16,421
4	6,184	4,294	20,715

Таким чином, після процедури ротації Varimax ми отримали структуру показників, котрі розташувалися в межах чотирьох факторів, що у сукупності пояснюють 20,7% дисперсії (див. табл. 3.18). При описанні та поясненні результатів необхідно зазначити, що нижня межа включення до аналізу шкал встановлена на рівні 0,5. В інтерпретації вказуються шкали від найбільш впливових з поступовим спадом впливу шкали на формування фактору.

Таблиця 3.18

Факторна структура особливостей взаємозв'язку асертивності та стратегій статусної поведінки

Емпіричні показники	Компоненти			
	1	2	3	4
Контактність / підтримка соціальних контактів	0,869			
Щедрість	0,820			
Лідуюча позиція по відношенню до інших	0,811			
Вміння орієнтуватися в просторі	0,785			
Зовнішня привабливість	0,784			
Підтримка сімейних відносин	0,756			
Підтримка дружніх відносин	0,750			
Фізичне домінування	0,718			
Матеріальне благополуччя	0,710			
Вербальна активність	0,692			
Використання зв'язків для статусного просування	0,580			
Демонстрація соціально-негативних якостей		0,803		
Невдача в професійній сфері		0,795		
Агресивність		0,770		
Лінощі		0,769		
Неприйняття іншими		0,740		
Невихованість		0,715		
Відособленість		0,681		
Матеріальна незахищеність		0,654		
Використання провокацій для залучення уваги		0,641		
Суб'єктивне соціальне благополуччя			0,725	
Соціальна помітність			0,699	

Соціальне схвалення			0,650	
Соціальна дистантність			-0,618	
Емоційне прийняття			0,577	
Впевненість в собі			0,554	
Соціальна сміливість			0,519	
Самоактуалізація				0,857
Креативність				0,550
Орієнтація в часі				0,538
Потреба в пізнанні				0,533
Саморозуміння				0,530
Аутосимпатія				0,514
Цінності				0,507

Для простоти представлення результатів і загального аналізу ми залишили за кожним фактором найбільш значимі показники та зобразили кожен фактор з перемінними окремо. В результаті виділяємо наступні фактори.

Перший фактор, (див. табл. 3.19) до складу якого увійшли 11 показників, (пояснює 6,022% дисперсії) отримав назву «стратегія активної самореалізації». Даному фактору відповідають такі змінні, як контактність (0,869), щедрість (0,820), лідируюча позиція (0,811), вміння орієнтуватися в просторі (0,785), зовнішня привабливість (0,784), підтримка сімейних відносин (0,756), підтримка дружніх відносин (0,750), фізичне домінування (0,718), матеріальне благополуччя (0,710), вербальна активність (0,692), використання зв'язків для статусного просування (0,580).

Цей фактор характеризує здатність досліджуваних до швидкого встановлення глибоких та тісних емоційно-насичених контактів з людьми, здібностей до ефективного спілкування, тобто встановлення сприятливих відносин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізацію своєї соціальної ролі. Здатність ділитися з іншими людьми своїми знаннями, часом, енергією або матеріальними цінностями безкорисливо. Виражають високі факторні навантаження показники за змінними лідируюча позиція, вміння

орієнтуватися в просторі, зовнішня привабливість, підтримка сімейних та дружніх відносин, що свідчить про наполегливість, терплячість, критичність, надійність, стресостійкість, рішучість, ініціативність, самокритичність, здатність змінювати стиль поведінки в залежності від умов, значущість зовнішнього вигляду, а саме відповідність стандартам сучасної моди, наявність ресурсу зовнішньої і внутрішньої мережі соціальної підтримки членів сім'ї та друзів, прояв фізичного домінування, вербальної активності та використання зв'язків для статусного просування.

Таблиця 3.19

Фактор «стратегія активної самореалізації» (N=179)

Показники	Фактор 1
Контактність / підтримка соціальних контактів	0,869
Щедрість	0,820
Лідуюча позиція по відношенню до інших	0,811
Вміння орієнтуватися в просторі	0,785
Зовнішня привабливість	0,784
Підтримка сімейних відносин	0,756
Підтримка дружніх відносин	0,750
Фізичне домінування	0,718
Матеріальне благополуччя	0,710
Вербальна активність	0,692
Використання зв'язків для статусного просування	0,580
% загальної дисперсії	6,022

Таким чином, результати аналізу за першим фактором вирізняються встановленням глибоких та тісних контактів, безкорисливістю, лідуючою позицією, наявністю соціальної підтримки членів сім'ї та друзів, вербальною активністю та фізичним домінуванням. Зазначена поведінкова стратегія стає можливою внаслідок таких особистісних рис наполегливість, надійність, ініціативність, рішучість, стресостійкість.

Зміст другого фактору (інформативність 5,702%) задається наступними змінними: демонстрація соціально-негативних якостей (0,803), невдача в професійній сфері (0,795), агресивність (0,770), лінощі (0,769), неприйняття іншими (0,740), невихованість (0,715), автономія (0,681), матеріальна незахищеність (0,654), використання провокацій (0,641), (див. табл. 3.20).

Найбільше навантаження за даним фактором мають такі показники, як демонстрація соціально-негативних якостей, невдача в професійній сфері, агресивність по відношенню до інших, соціальні лінощі, активне неприйняття іншими, невихованість (погані манери), а отже, дані змінні в більшій мірі обумовлені дією даного фактору.

Таблиця 3.20

Фактор «деструктивна стратегія» (N=179)

Показники	Фактор 2
Демонстрація соціально-негативних якостей	0,803
Невдача в професійній сфері	0,795
Агресивність	0,770
Лінощі	0,769
Неприйняття іншими	0,740
Невихованість	0,715
Відособленість	0,681
Матеріальна незахищеність	0,654
Використання провокацій для залучення уваги	0,641
% загальної дисперсії	5,702

Таким чином, досліджувані з високими значеннями за цим профілем схильні до демонстрації свого матеріального багатства, жадібності, агресивності, примусу, неорганізованості. Демонстрація соціально-негативних якостей може свідчити про сферу життя, одна з яких, це ставлення до грошей, а саме, демонстрація своїх статків, прояв жадібності, прагнення розпоряджатися грошима, виходячи тільки зі своїх інтересів. Демонстрація негативних якостей також може проявлятися у поганому

ставленні до членів своєї сім'ї, близьких, сусідів та знайомих. Цей фактор демонструє відношення до негативних подій, а саме невдачу в професійній сфері, що свідчить про схильність приписувати відповідальність іншим або вважати результатом невезіння. Використання провокацій для залучення уваги виражає обставини або негативні наслідки для тих, кого провокують. Високі факторні навантаження за шкалою агресивності по відношенню до інших, передбачають готовність до насильства та використання примусу у своїй поведінці. Якщо ж значення агресивності виходить за межі інтервалу, то можна стверджувати, що даний індивідуум орієнтований на статус, силу, владу. Показник лінощів та невихованості характеризує таку поведінку як неорганізованість, залежність від інших людей, залежність від референтної групи та свідчить про, безвідповідальність та незрілі вчинки, а відособленість передбачає схильність до самоізоляції та бажання відгородитися від усіх, в тому числі від рідних, близьких і друзів.

Показники, що увійшли до другого фактору, відображають дії досліджуваних у результаті прояву негативних якостей, поганому ставленні до своїх близьких і рідних, агресії, використанні примусу, безвідповідальних вчинків.

Третій фактор (пояснює 4,697%) містить такі показники, як суб'єктивне соціальне благополуччя (0,725), соціальна помітність (0,699), соціальне схвалення (0,650), соціальна дистантність (-0,618), емоційне прийняття (0,577), впевненість в собі (0,554), соціальна сміливість (0,519). Фрагмент фактору «асертивна стратегія» наведено в таблиці 3.21, де зазначено факторні навантаження основних параметрів, які утворили стратегію та відсоток сумарної дисперсії. У даному факторі низький рівень показника виразності соціальної дистантності зіставляється з високими рівнями значень за всіма іншими показниками.

Таким чином, досліджувані з високими значеннями за даним профілем, мають високий рівень суб'єктивного соціального благополуччя, що свідчить про індивідуальне сприймання та оцінку позитивного соціального

функціонування, що відображає ступінь задоволення соціальних потреб та реалізації очікувань. Як відмічає Т. Данильченко, [49] «прагнення до соціального благополуччя багато в чому задається культурними цінностями. В сучасному суспільстві є нормою ситуація, коли людина водночас залучена до великої кількості груп. Вона не може відчувати емоційний зв'язок, задовольняти свої соціальні потреби, сприймати стосунки як позитивні в усіх без винятку групах. Окремі стосунки мають більшу цінність і більший вплив на її переживання соціального буття, ніж інші. Якщо потреби в ближньому колі не задовольняються, більш усвідомленими стають реакції на більш дистантний рівень: незнайомі люди й члени громади, анонімні члени соціальних мереж стають значущими суб'єктами соціальних відносин».

Високі показники, що входять до даної стратегії, зокрема соціальна помітність, соціальне схвалення, емоційне прийняття, свідчать про соціальну значущість індивіда, а також соціальне порівняння, коли успіхи інших та реакція на власні досягнення виступає своєрідним еталоном, за яким звіряється ефективність соціального функціонування. Зазначені показники також відображають задоволеність стосунками, наявність підтримки та визнання близькими людьми, активну участь у життєдіяльності групи, спільноти та суспільства в цілому, можливість впливу на групи різного рівня. Соціальна помітність відповідає соціальним параметрам успішності у різних сферах.

Таблиця 3.21

Фактор «асертивна стратегія» (N=179)

Показники	Фактор 3
Суб'єктивне соціальне благополуччя	0,725
Соціальна помітність	0,699
Соціальне схвалення	0,650
Соціальна дистантність	-0,618
Емоційне прийняття	0,577
Впевненість в собі	0,554
Соціальна сміливість	0,519
% загальної дисперсії	4,697

Низький показник виразності соціальної дистантності засвідчує відсутність в свідомості негативних емоційних станів, пов'язаних із незадовільними соціальними стосунками, переживанням відчуженості від соціальних стосунків різного рівня, соціальної відмежованості та соціального фаталізму.

Високий рівень впевненості в собі та соціальної сміливості, свідчить про виражену здатність до прийняття рішень в складних ситуаціях, контроль власних дій та їх результатів. Характерна ініціатива в спілкуванні та позитивні емоції, що супроводжують процес вибору певної альтернативи при необхідності оцінки власних навичок і здібностей.

Таким чином, склад «асертивної стратегії» відображає задоволеність стосунками, соціальну значущість індивіда, підтримку та визнання, здатність приймати рішення, активну участь у життєдіяльності групи, контроль власних дій, позитивні емоції та ініціативу в спілкуванні.

Зміст четвертого фактору (детермінує 4,294%) задається наступними показниками: самоактуалізація (0,857), креативність (0,550), орієнтація в часі (0,538), потреба в пізнанні (0,533), саморозуміння (0,530), аутосимпатія (0,514), цінності (0,507). Цей фактор характеризує реалізацію здібностей і можливостей, тому позначений нами як «стратегія особистісного зростання». У таблиці 3.22 зазначено факторні навантаження основних параметрів, які утворили фактор.

Слід зазначити, що за даним фактором найбільше навантаження має перша змінна, яка відображає високий рівень самоактуалізації, що свідчить про повне прийняття реальності та комфортне ставлення до неї, прийняття інших і себе, професійну захопленість улюбленою справою, автономність, незалежність від соціального середовища, самостійність суджень, здатність до розуміння інших людей, доброзичливість, відкритість досвіду, природність поведінки та гумор, прояв здібностей, потенційних можливостей, творчість, готовність до вирішення нових проблем та

розуміння своїх можливостей. Показник креативність в більшій мірі відображає творче ставлення до життя, а орієнтація в часі вказує на здатність насолоджуватися актуальним моментом не порівнюючи його з минулими втіхами і не знецінюючи очікуванням майбутніх успіхів.

Високий рівень потреби в пізнанні характеризує відкритість до нових вражень, спроможність до миттєвого пізнання – безкорисливого бажання нового, інтерес до об'єктів, не пов'язаний прямо із задоволенням різних потреб. Факторне навантаження за змінною «саморозуміння» свідчить про чутливість, сенситивність людини до своїх бажань і потреб.

Таблиця 3.22

Фактор «стратегія особистісного зростання» (N=179)

Показники	Фактор 4
Самоактуалізація	0,857
Креативність	0,550
Орієнтація в часі	0,538
Потреба в пізнанні	0,533
Саморозуміння	0,530
Аутосимпатія	0,514
Цінності	0,507
% загальної дисперсії	4,294

Таким чином, не формуються психологічні захисти, що заважають адекватно сприймати і оцінювати себе. Факторні навантаження за шкалами аутосимпатії та цінності, вказують на добре усвідомлену «Я-концепцію», що служить джерелом сталої адекватної самооцінки, а перевага таких цінностей як: істина, добро, цілісність, життєвість, унікальність, досконалість, досягнення, справедливість, самодостатність, говорить про прагнення до гармонійного буття і здорові стосунки з людьми.

Можна зробити висновок, що досліджувані з високими значеннями за даним фактором, мають професійну захопленість улюбленою справою, незалежність від соціального середовища, здатність до розуміння інших людей, доброзичливість, прояв здібностей, здатність насолоджуватися

актуальним моментом, спроможність до миттєвого пізнання, прагнення до гармонійного буття.

Отже, результати дослідження за першим фактором «стратегія активної самореалізації» вирізняються встановленням глибоких та тісних контактів, безкорисливістю, лідируючою позицією, наявністю соціальної підтримки членів сім'ї та друзів, вербальною активністю та фізичним домінуванням. Зазначена поведінкова стратегія стає можливою внаслідок таких особистісних рис, як домінантність, наполегливість, надійність, ініціативність, рішучість, стресостійкість.

Показники, що увійшли до другого фактору «деструктивна стратегія», відображають дії досліджуваних у результаті прояву негативних якостей, поганому ставленні до свої близьких і рідних, агресії, використанні примусу, безвідповідальних вчинків.

Аналіз даних за третім фактором «асертивна стратегія» відображає задоволеність стосунками, соціальну значущість індивіда, підтримку та визнання, здатність приймати рішення, активну участь у життєдіяльності групи, контроль власних дій, позитивні емоції та ініціативу в спілкуванні.

Результати за фактором «стратегія особистісного зростання» свідчать, що студенти мають професійну захопленість улюбленою справою, незалежність від соціального середовища, здатність до розуміння інших людей, доброзичливість, прояв здібностей, спроможність до миттєвого пізнання, прагнення до гармонійного буття.

Узагальнені результати емпіричного дослідження дають змогу визначити та простежити, якими стійкими стратегіями та способами користується індивід для досягнення своїх цілей та задач. Стратегії статусної поведінки стають можливими внаслідок прояву таких поведінкових характеристик особистості як: (див. табл. 3.23) цілеспрямованість, вміння знайти компромісні рішення без використання маніпуляцій, активна участь у життєдіяльності групи, контроль власних дій, ініціатива у спілкуванні, реалізація власного потенціалу внаслідок саморозвитку, спроможність до

миттєвого пізнання, прагнення до гармонійного буття, лідируюча позиція, вербальна активність, встановлення сприятливих відносин, розширення міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.

Можемо припустити, що відмінності в стратегіях статусної поведінки залежать не тільки від особливостей індивіда, а й від особливостей оточення. Наприклад, якщо у досліджуваного є схильність до лідерства і соціальне оточення не буде перешкоджати прояву цієї схильності, то в такому випадку можна прогнозувати успішність реалізації обраної стратегії, яка приведе до зміни статусу і відповідного положення в ієрархії.

Таблиця 3.23

Поведінкові прояви стратегій

Стратегії	Поведінкові характеристики особистості
Стратегія активної самореалізації	наполегливість, встановлення сприятливих відносин, розширення міжособистісних зв'язків, реалізацію своєї соціальної ролі, лідируюча позиція, вербальна активність
Деструктивна стратегія	прагнення до загострення конфлікту, порушення етики у спілкування, використання провокацій, неорганізованість, демонстрація соціально-негативних якостей, використання примусу
Асертивна стратегія	цілеспрямованість, вміння знайти компромісні рішення без використання маніпуляцій, активна участь у життєдіяльності групи, контроль власних дій, ініціатива у спілкуванні
Стратегія особистісного зростання	реалізація власного потенціалу внаслідок саморозвитку, спроможність до миттєвого пізнання, прагнення до гармонійного буття

Отримані результати дослідження взаємозв'язку асертивності та стратегій статусної поведінки студентської молоді дозволяють зробити висновок. В ході проведеного дослідження було виявлено чотирьохфакторну структуру взаємозв'язку асертивності та стратегій статусної поведінки, яка задається наступними факторами «стратегія активної самореалізації», «деструктивна стратегія», «асертивна стратегія», «стратегія особистісного зростання». Таким чином, факторна структура досліджуваних демонструє наявність факторів, які інтегрують показники асертивності і стратегій статусної поведінки, засвідчуючи їх взаємозв'язок.

Висновки до розділу

У розділі представлені результати емпіричного дослідження асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегій статусної поведінки студентської молоді, відповідно до обраної програми дослідження та теоретичної моделі яку покладено в основу дисертації. Дослідження проводилося на базі Херсонського державного університету та Херсонської державної морської академії. Зокрема, було долучено до дослідження 179 студентів за різним професійним спрямуванням.

Відповідно до дослідницьких завдань відібрано психодіагностичний інструментарій дослідження, зокрема, серед емпіричних методів використано: анкетування (авторська анкета для студентів); методика «Діагностика рівня розвитку рефлексивності» (А. Карпов), методика «Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів» (В. Бойко), методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), опитувальник «Події та факти, що впливають на статус та репутацію» (Т. Кочетова), опитувальник «Параметри суб'єктивного соціального благополуччя» (Т. Данильченко), тест «Впевненість в собі» (В. Ромека), тест «Визначення рівня самоактуалізації особистості» (САМОАЛ).

Отримані результати оброблялися за допомогою середнього арифметичного та стандартного відхилення, коефіцієнту кореляції (за Пірсоном), факторного аналізу (за методом виділення головних компонент); статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 23.0.

Визначено рівень розвитку складових асертивної поведінки. За результатами дослідження у студентської молоді констатовано переважання низького рівня сформованості когнітивного компонента асертивності (47%), про що свідчить низький самоконтроль поведінки та невміння співвідносити свої дії з ситуацією і власним станом. Емпіричні зрізи за емоційно-регулятивним і конативним компонентами свідчить про те, що в досліджуваній вибірці переважає середній рівень розвитку зазначених

компонентів. Отримані результати свідчать про те, що у студентської молоді недостатньо розвинена здатність до сформованості асертивної поведінки у опитаних нами студентів, що відповідно підтверджує актуальність зазначеної проблеми. Водночас достатній, тобто середній рівень розвитку решти компонентів які опосередковують рівень розвитку асертивності створюють позитивні умови для подальшого розвитку асертивної поведінки у студентської молоді.

Зафіксовані кореляції свідчать про те, що підвищення загального показника асертивності досліджуваних сприяє підвищенню усіх показників структури асертивності, а емоційно-регулятивний компонент який пов'язаний з конативним компонентом забезпечує функціонування конативного компоненту, що в цілому формує загальний рівень асертивності. Тобто вміння управляти своїми емоціями та дозувати їх, формує певні поведінкові дії.

Встановлено, що найбільший відсоток студентської молоді орієнтовані на освіту як певну стратегію статусної поведінки. Студенти навчаються для того щоб отримати знання та професійну підготовку у закладі вищої освіти, щоб стати гарним спеціалістом. Більшість з респондентів гарно складають сесію та готові розвиватись навіть після завершення навчання у вищій школі. Також слід зазначити, що досліджувані орієнтовані на бажання та власний інтерес до спеціальності та реалізацію своїх інтересів, нахилів і здібностей. Було виявлено, що на підтримку та підвищення статусу впливають: фізичне домінування, підтримка соціальних зв'язків, професійне просування, матеріальне благополуччя. Зазначені прояви статусності розглядаються в якості факторів, що роблять позитивний вплив на статус і репутацію людини в ієрархічно організованій структурі суспільства.

За такими психологічними чинниками як особистісна самоактуалізація, ціннісні орієнтації та соціальні стосунки встановлено, що за термінальними цінностями у досліджуваних, перші рангові місця займають цінності пов'язані із здоров'ям, активним діяльним життям, любов'ю, життєвою

мудрістю, цікавою роботою, щасливим сімейним життям. Вивчення інструментальних цінностей показало високі ранги пов'язані з етичними цінностями (вихованість, акуратність), цінності пов'язані з світовідчуттям (життєрадісність), моральні цінності (чесність), інтелектуальні цінності (освіченість). Ціннісні орієнтації, впливаючи на спрямованість активності людини, визначають поведінку людини і є особистісними детермінантами прояву асертивної поведінки і асертивності. Чинник асертивної поведінки, який характеризується показником самоактуалізації, свідчить про те, що більшість досліджуваних студентів демонструють високий рівень прагнення до самоактуалізації та середні показники за всіма шкалами. За чинником соціальні стосунки з'ясовано, що більшість респондентів беруть активну участь в життєдіяльності групи, мають можливість впливу на групи різного рівня, позитивне уявлення про людську природу та відчуття комфорту поряд з іншими людьми, прагнення до поваги, що є ключовим моментом соціального функціонування особистості та мають позитивні соціальні уявлення про інших людей. Кореляційний аналіз свідчить про те, що асертивність має взаємозв'язок з психологічними чинниками, які обумовлюють її загальний рівень.

Зафіксовані кореляції свідчать, що асертивність має взаємозв'язок зі стратегіями статусної поведінки, і, як наслідок може впливати на подальший вибір стратегії. Узагальнення факторного аналізу вказує на те, що було виявлено чотирьохфакторну структуру взаємозв'язку асертивності та стратегій статусної поведінки, яка задається наступними факторами: «стратегія активної самореалізації», «деструктивна стратегія», «асертивна стратегія», «стратегія особистісного зростання». Таким чином, факторна структура досліджуваних демонструє наявність факторів, які інтегрують показники асертивності і стратегій статусної поведінки, засвідчуючи їх взаємозв'язок.

Основні наукові результати розділу опубліковані у таких публікаціях автора: [115; 116; 118; 122; 123; 124; 125; 225].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове роз'яснення наукової проблеми визначення асертивності як соціально-психологічного механізму вибору стратегій статусної поведінки студентською молоддю. Отримані у процесі дослідження результати дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Теоретико-методологічний аналіз сучасних підходів до вивчення проблеми дослідження показав, що статус включає в себе становище індивіда в соціальній системі, де кожен індивід має власне уявлення про місце в суспільстві, і відповідно до цього будує свою поведінку, що безсумнівно надає певний вплив на формування його особистості. Визначено, що статусні відмінності відіграють величезну роль в соціальній поведінці в цілому, а в якості статусної характеристики може виступати будь-яка соціальна і індивідуальна характеристика. Систематизація наукових поглядів щодо вивчення асертивності ґрунтується на необхідності розглянути її прояв як риси особистості, яка допомагає студентській молоді зайняти певну ціннісну позицію, і виходячи з цієї позиції, досягти своїх цілей. Констатовано, що асертивність розкривається через такі особистісні риси як: конструктивність, цілеспрямованість, впевненість в собі, відповідальність, рішучість, самостійність, незалежність, суб'єктність, наполегливість, ініціативність, вимогливість, здатність до емпатії та рефлексії.

2. Розроблено структурно-функціональну модель асертивності як механізму вибору стратегій статусної поведінки. Визначено структурні компоненти, до яких віднесено: *когнітивний*, за критерієм здатності аналізувати власні дії, адекватно оцінювати ситуації, конструктивно вирішувати проблем, аналізувати свою поведінку та поведінку інших людей, готовності приймати рішення в ситуаціях невизначеності; *емоційно-регулятивний*, за критерієм адекватності прояву емоційних реакцій, саморегуляції емоцій, сміливості в соціальних контактах, вміння управляти

своїми реакціями, здатності контролювати себе, свої думки, вчинки, дії; *конативний*, за критерієм здатності приймати рішення, вільно спілкуватися з людьми і виражати свої думки і почуття, відстоювати свої інтереси, відкрито заявляти про свої цілі і наміри, доводити розпочату справу до кінця; *стратегії статусної поведінки* (показники: спрямованість поведінки, тактичні прийоми і способи, що характеризують статусну поведінку, виявляють ступінь прояву та переваг основної стратегії).

3. Встановлено, що у студентської молоді за результатами емпіричного дослідження переважає низький рівень сформованості когнітивного компонента асертивності. Емпіричні зрізи за емоційно-регулятивним і конативним компонентами свідчать про те, що в досліджуваній вибірці переважає середній рівень розвитку зазначених компонентів. З'ясовано, що середній рівень розвитку компонентів (емоційно-регулятивного і конативного) опосередковують рівень асертивності та створюють позитивні умови для подальшого розвитку асертивної поведінки у студентської молоді. Визначено, що асертивність має взаємозв'язок з психологічними чинниками, які обумовлюють її загальний рівень.

4. Емпірично підтверджено, що студентська молодь орієнтована на освіту як певну стратегію статусної поведінки. Виявлено, що на підтримку та підвищення статусу впливають: фізичне домінування, підтримка соціальних зв'язків, професійне просування, матеріальне благополуччя. З'ясовано, що асертивність має взаємозв'язок зі стратегіями статусної поведінки, і, як наслідок, може впливати на подальший вибір стратегії. Виявлено чотирьохфакторну структуру взаємозв'язку асертивності та стратегій статусної поведінки, яка задається факторами: «стратегія активної самореалізації», «деструктивна стратегія», «асертивна стратегія», «стратегія особистісного зростання». За результатами факторного аналізу були виявлені поведінкові характеристики особистості: цілеспрямованість, вміння знайти компромісні рішення без використання маніпуляцій, активна участь у життєдіяльності групи, контроль власних дій, ініціатива у спілкуванні,

реалізація власного потенціалу внаслідок саморозвитку, спроможність до миттєвого пізнання, прагнення до гармонійного буття, лідируюча позиція, вербальна активність, встановлення сприятливих відносин, розширення міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі.

Перспективи подальшого дослідження. Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальших досліджень полягають у впровадженні програми психологічного супроводу формування асертивної поведінки студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аберкромби Н. Социологический словарь. Москва, 2004. 620 с.
2. Абрамова Г. С. Практическая психология. Екатеринбург, 1998. 368 с.
3. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва, 1991. 299 с.
4. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва, 1993. 175 с.
5. Акмалова Э. М. Стратегии поведения молодежи на неформальном рынке труда: автореф. дис. ... кандидата социологических наук : 22.00.04. Саранск, 2016. 20 с.
6. Алберти Р. Э. Самоутверждающее поведение. Распрямись! Выскажись! Возрази! СПб., 1998. 190 с.
7. Альтшуллер Г. С. Как стать гением: Жизненная стратегия творческой личности. Минск, 1994. 479 с.
8. Амбарова П. А. Темпоральные стратегии поведения социальных общностей в условиях перехода к нелинейному социальному времени : управленческий подход: автореф. дис. ... доктора социологических наук : 22.00.08. Нижний Новгород, 2016. 40 с.
9. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Питер, 2001. 288 с.
10. Андриенко Е. В. Социальная психология. Москва, 2004. 264 с.
11. Ануфрієва Н. М., Ануфрієва О. В., Ануфрієва Р. А. Соціалізуюча функція молодіжної субкультури. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2006. Вип. 1. С. 17-21.
12. Анцыферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и «техники» ее бытия. *Психологический журнал*. 1993. Т. 12. № 2. С. 3–16.
13. Анцыферова Л. И. Мудрость и ее проявление в разные периоды жизни человека. *Психологический журнал*. 2004. Т. 25. № 3. С. 17-24.

14. Асмолов А. Г. Сложный человек как вызов педагогике возможностей. *Поволжский педагогический вестник*. 2018. №1. С. 13-19.
15. Балл Г. А. Психология в рациогуманистической перспективе : избранные работы. Київ, 2006. 408 с.
16. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. Москва, 2000. 512 с.
17. Бандура А. Теория социального научения. СПб., 2000. 320 с.
18. Барабанщиков В. А. Системный подход в психологии (к 80-летию со дня рождения Б. Ф. Ломова). *Вопросы психологии*. 2007. № 2. С. 145–151.
19. Басс Д. Как эволюционная психология объясняет индивидуальность личностей и индивидуальные особенности. 2009. URL: [http://ethology.ru / library/?id=347](http://ethology.ru/library/?id=347).
20. Белоущенко В. В. Подходы к исследованию асертивного поведения. *Актуальные проблемы современной психологии*: сб. материалов XVI студ. науч.-практ. конф. (Гродно, 12 апреля 2016 г.). Гродно : ГрГУ, 2016. С. 33-36
21. Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности: избранные труды / сост. Л. И. Новикова, И. Н. Сиземская. Москва, 1999. 312 с.
22. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / пер. с англ. А. А. Грузберга. СПб., 1992. 400 с.
23. Білоущенко В. В. Асертивність як комплексна характеристика особистості. *Інсайд*. 2015. Вип.12. С. 41-45.
24. Білоущенко В. В. Асертивність як особистісна риса. *Актуальні проблеми сучасної психології: перспективи та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців*: матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2015 р.). Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори», 2015. Вип. 1. С. 18-20.
25. Білоущенко В. В. Теоретичний аналіз поняття «асертивність» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. *Інсайд*. 2016. Вип.13. С. 51-54.

26. Блинова О. Є. Роль стереотипів у побудові стратегії поведінки майбутнього фахівця. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2014. №1 (33). С. 40-45.
27. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва, 2008. 398 с.
28. Большой психологический словарь / сост. Б. В. Мещеряков, В. В. Зинченко. – М.: Олма-пресс, 2004. 985 с.
29. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. №3. С. 26-33.
30. Бохонкова Ю. О. Психологічні основи випереджальної стратегії поведінки особистості: монографія / Юлія Олександрівна Бохонкова. Луганськ, 2012. 405 с.
31. Бохонкова Ю. А. Социально-психологическая адаптация студенчества в условиях вуза. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля*. 2004. № 2 (7). С. 138-150.
32. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Методика та організація наукових досліджень із психології: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
33. Брунер Дж. Психология познания: за пределами непосредственной информации / пер. с англ. К.И. Бабицкого. Москва: Прогресс, 1977. 412 с.
34. Бурлакова І. А. Формування ідеології здоров'я у студентів вищих навчальних закладів. *Основи здоров'я та фізична культура*. 2007. № 2. С. 10–11.
35. Бурлачук Л. Ф. До створення теорії «вимірювальної індивідуальності» у психодіагностиці. *Актуальні проблеми психології*. 2001. Вип. 21. С. 61-67.
36. Бурлачук Л. Ф., Коржова Е. Ю. Психология жизненных ситуаций : учебн. пособие. Москва : Российское педагогическое агентство, 1998. 263 с.

37. Бутузова Л. П. Асертивність особистості як основа становлення безпечної поведінки в підлітковому віці. *Проблеми психологічної безпеки: особистість, суспільство, держава*. 2010. С. 33–40.
38. Вебер М. Основные понятия стратификации. *Социологические исследования*. 1994. № 5. С. 169-183
39. Галицький В. М., Мельник О. В., Синявський В. В. Соціально-психологічний словник. Київ, 2004. 285 с.
40. Гарбузов В. И. Практическая психотерапия или как вернуть ребенку и подростку уверенность в себе, истинное достоинство и здоровье. СПб., 1994. 160 с.
41. Герасіна С. В. Асертивна поведінка як передумова формування почуття власної гідності та самоповаги студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 10. С. 139–149.
42. Герман Є. О. Соціально-психологічна ідентичність сучасного студента. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2008. № 1(22). С. 83–88. URL: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/8759>
43. Глушко Л. О. Чинники формування впевненості в собі у школярів підліткового віку. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 14. С. 103–112.
44. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи : монографія. Киев, 1988. 142 с.
45. Гончаров С. З., Казанцева Е. В. Уверенность в себе как важное качество личности. *Образование и наука*. 2004. № 5. С. 69-73.
46. Гришина Н. В. Психология конфликта. СПб., 2008. 544 с.
47. Губеладзе І. Г. Сільська молодь у місті: пошук ідентичності : монографія. Київ, 2015. 236 с.
48. Данильченко Т. В. Емпірична структура суб'єктивного соціального благополуччя. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 145–162.
49. Данильченко Т. В. Методичні проблеми вивчення суб'єктивного соціального благополуччя. *Вісник Чернігівського національного*

- педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія «Психологічні науки». 2015. Вип. 126. С. 57–62.*
50. Джеймс М., Джонгвард Д. Рожденные выигрывать. Трансакционный анализ с гештальт упражнениями. Москва, 1995. 336 с.
 51. Дойч М. Разрешение конфликта (Конструктивные и деструктивные процессы). *Социально-политический журнал*. 1997. №1. С. 202-212.
 52. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. Москва, 1997. 344 с.
 53. Дрига Т. Г. Ассертивность как моральная основа образа действий студенческой молодежи. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. Луганск. 2014. URL: <http://jurnal.org/articles/2014/psih13.html>
 54. Дріга Т.Г. Асертивність як чинник оптимізації соціально-психологічної оптимізації адаптації студентської молоді. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Том 1. Вип. 39. С. 100–105.
 55. Дроздова И. И., Капитанова Е. В. Социально-психологические факторы статуса личности в студенческой группе. *Инженерный вестник Дона*. 2014. №4-1. С. 31–33.
 56. Дубровина И. В. Профессиональное самоопределение в подростковом и раннем юношеском возрасте как психологический феномен и психолого-педагогическая проблема. *Журнал прикладной психологии*. 2004. № 4–5. С. 7-11.
 57. Дудина М. Н. Развитие ассертивных свойств личности студентов средствами инновационной дидактики. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2010. №5 С. 74-79. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-assertivnyh-svoystv-lichnosti-studentov-sredstvami-innovatsionnoy-didaktiki/viewer>
 58. Єфіменко С. М. Психологічні особливості студентського віку. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. 2012. Вип. 103. С. 140-149.

59. Журавська Л. М. Соціально-психологічний тренінг: розвиток якостей особистості працівників сфери туризму: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2006. 312 с.
60. Завацький В. Вплив стратегії соціальної поведінки особистості на її здатність до антиципації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 4. С. 143-147.
61. Завацька Н. Є. Психологічні умови формування адаптивних можливостей студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю: монографія / Н. Є. Завацька, Ю. В. Сербін, Ю. О. Бохонкова. Сєверодонецьк. 2017. 175 с.
62. Залевский Г. В. Личность и фиксированные формы поведения. Москва, 2007. 336 с.
63. Засєкіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту : Монографія. Острог, 2005. 370 с.
64. Зимбардо Ф. Застєнчивость (что это такое и как с ней справляться). СПб., 1996. 256 с.
65. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. пособие. Ростов-на-Дону, 1997. 480 с.
66. Каппони А. В., Новак Т. Как делать все по-своему или ассертивность – в жизнь. Питер, 1995. 186 с.
67. Каппони В., Новак Т. Сам себе психолог. СПб., 1994. 231 с.
68. Карасик В.И. Язык социального статуса. Москва, 2002. 333 с.
69. Карпов А. В. Психология принятия решений в профессиональной деятельности. Ярославль, 1991. 243 с.
70. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 5. С. 45-57.
71. Климчук В. О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №8. С. 43-48.

72. Клопота Є. А. Стратегії поведінки та процес інтеграції в соціум осіб із глибокими порушеннями зору. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. №1. С. 57-63.
73. Ковалев Г. А. Три парадигми в психології – три стратегії психологічного впливу. *Вопросы психологии*. 1987. № 3. С. 43-49.
74. Ковальчук З. Я. Вплив соціально-психологічних чинників на самореалізацію особистості в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. №3(50). С. 143-152.
75. Козич І. В. Асертивна поведінка – як новоутворення процесу формування конфліктологічної компетентності майбутнього педагога вищої школи. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Педагогічні науки*. 2014. С. 135-143.
76. Кологривова Е. І. Функції особистісних прагнень в переживанні молоді людиною суб'єктивного благополуччя: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2008. 20 с.
77. Коломинский Я. Л. Социальная психология взаимоотношений в малых группах. Москва, 2010. 448 с.
78. Кондратюк С. М. Впевненість у собі як один з аспектів життєвого успіху студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2(1). С. 76–80
79. Коробкова Т. А. Ассертивность как вид педагогической коммуникации. Н. Новгород, 2000. С. 138–139.
80. Короткова М. С. Социальный статус студенчества в субъективном измерении: результаты эмпирического исследования. *Знание. Понимание. Умение*. 2014. № 4. С. 108–117.
81. Кочетова Т. В. Социально-психологический анализ стратегий статусного поведения : монография. Москва, 2011. 152 с.
82. Кочетова Т. В. К вопросу об исследовании статусного поведения в организации как инварианта социального: возможности, ограничения и

- перспективы. *Современная зарубежная психология*. 2014. Том 3. № 4. С. 49–56.
83. Кочетова Т. В. Эволюционный подход в социально-психологических исследованиях: половые различия как ведущие детерминанты статусных предпочтений. *Социальная психология и общество*. 2010. № 1. С. 78–90.
84. Кочетова Т. В., Безрукавая Я. В. Особенности статусного поведения людей с разными уровнями макиавеллизма. *Психологическая наука и образование*. 2013. № 2. С. 81–95.
85. Кравченко А. И. Социология: Общий курс: Учебное пособие для вузов. Москва: ПЕРСЭ; Логос, 2002. 640 с.
86. Краткий психологический словарь: научное издание / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 512 с.
87. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Кондор, 2006. 206 с.
88. Крючков В. И. Три точки зрения на асертивность. *Обучение персонала*. 2007. № 5. С.16-21
89. Кузікова С. Б. Основи психокорекції. Київ, 2012. 320 с.
90. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль, 2005. 124 с.
91. Лабезна Л. П. Соціально-психологічні детермінанти адаптивної копінг-поведінки студентської молоді в освітніх закладах різного типу: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.05. Сєверодонецьк, 2017 265 с.
92. Лазарус А. Л. Мысленным взором: образы как средство психотерапии / пер. с англ. Е. В. Курдюковой. Москва: Класс, 2000. 144 с.
93. Лапшова Н. С. Теоретичні засади дослідження соціального статусу особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 1. С. 235-243.

94. Ларина Т. Н., Елисеев И. Н. Оценка уровня компетенций студента на основе модели Раша. *Инженерный вестник Дона*. 2012. №4 URL: ivdon.ru/magazine/archive/n1y2009/250/.
95. Лебедева И. Д. Психологические детерминанты асертивности личности: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Красноярск, 2014. 23 с.
96. Лебедева И. В. Развитие асертивности и асертивного поведения личности. *Вестник Бурятского госуниверситета*. 2010. №5. С. 127-131. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-assertivnosti-i-assertivnogo-povedeniya-lichnosti/viewer>
97. Леонгард К. Акцентуированные личности / пер. с нем. В.М. Лещинской. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 544 с.
98. Леонтьев А.А., Харре Р., Аргайл М., Фернхем Д. А. Асертивность. *Общение и деятельность общения*. СПб., 2008. С.160–215.
99. Литовченко І. В. Структурно-функціоналістська парадигма дослідженнях соціальних інститутів. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2012. Вип. 2 (16). С. 48- 51.
100. Лосиевская О. Г., Дрига Т. Г. Формування асертивності у процесі самоактуалізації особистості. *Global International Scientific Analytical Project*. 2011. URL: <http://gisap.eu/ru/node/1388>
101. Лосієвська О. Г. Соціально-психологічні особливості адаптаційної поведінки. «*Current problems of human society development*»: materials digest of the 7th International Scientific and Practical Conference (21-28 July 2011). London ; Odessa : InPress, 2011. Р. 68 – 70.
102. Лучків В. З. Психологічні особливості розвитку асертивності в юнацькому віці: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Житомир, 2017. 200 с.
103. Максименко С. Д. Концепція саморозвитку особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 33. С.7–23.

104. Маринов М. Б. Трансформация стратегии жизни личности в индивидуализирующемся обществе / отв. ред. Ю. Г. Волков. Москва : Изд-во Социально-гуманитарные знания, 2008. С. 20-37.
105. Марищук В. Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб., 2001. 234 с.
106. Марчук Л. М. Асертивність як комплексна інтегральна характеристика особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. Вип. 5. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Vnadsps/2012_5/12mlmiho.pdf.
107. Марчук Л. М. Соціально-психологічні особливості формування асертивної поведінки у професійному становленні майбутніх психологів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2016. 225 с.
108. Марчук Л. М. Формування асертивної поведінки як професійно важливої якості особистості студентів вищої школи. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2011. Вип. 2. С. 117–123.
109. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб., 1999. 478 с.
110. Медведєва С. А. Асертивність майбутніх практичних психологів: досвід вивчення. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2008. Вип. 39–40. С. 234-240.
111. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь. Москва, 2003. 672 с.
112. Миллер Д., Галантер Ю, Прибрам К. Планы и структура поведения : монография. Москва, 1965. 239 с.
113. Митина О. В., Михайловская И. Б. Факторный анализ для психологов. Москва, 2001. 169 с.
114. Мойсеенко В. В. Теоретический анализ понятия «стратегия поведения» в психологических исследованиях. *Актуальные проблемы современной психологии*. Гродно, 2018. С. 361-364.

115. Мойсеєнко В. В. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття «асертивність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Вип. 5 Т. 1. С. 170-175.
116. Мойсеєнко В. В. Діагностика структурних компонентів асертивності за результатами констатувального етапу дослідження. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. Вип. 3(50) Т. 3. С. 229-241.
117. Мойсеєнко В. В. Основні характеристики статусної поведінки. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: матеріали Всеукраїнської (із міжнародною участю) наук.-практ. конф. (Херсон, 5-6 жовтня 2017 р.)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 92-94.
118. Мойсеєнко В. В. Особливості студентства як соціальної групи. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: Зб. наук. праць за матеріалами II Міжнародної наук.-практ. конференції (Херсон, 26-27 вересня 2019 р.)*. Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 201-203.
119. Мойсеєнко В. В. Особливості формування асертивної поведінки: науково-теоретичний аналіз питання. *Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості: колективна монографія / О.Є. Блинова, С.І. Бабатіна, Т.М. Дудка, А.М. Одінцева та ін. Херсон, 2018. С. 55-80.*
120. Мойсеєнко В. В. Психологічні особливості формування асертивної поведінки у студентів ВНЗ. *Інсайт*. 2017. Вип.14. С.154-157.
121. Мойсеєнко В. В., Блинова О.Є. Соціальний статус в контексті психологічних досліджень. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 9–10 квітня 2018 р.)*. Дніпро : ЛПРА, 2018. С. 398-401.
122. Мойсеєнко В. В. Соціально-психологічні особливості статусу особистості в студентській групі. *Збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної психології»*. 2019. Вип. 2 Т. 1. С. 165-169.

123. Мойсеєнко В. В. Структурно-функціональні складові асертивності як механізму вибору стратегії статусної поведінки. *Психологія та соціальна робота: науковий журнал*. 2019. Вип. 2(50) Т. 24. С. 139-150.
124. Мойсеєнко В. В. Теоретичний огляд основних підходів до вивчення поняття «стратегія поведінки». *Збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної психології»*. 2018. Вип. 3. С. 142-145.
125. Мойсеєнко В. В., Блинова О. Є. Асертивність як чинник комунікативної компетентності студентів. *Scientific Journal Virtus. Issue*. 2020. № 40. С. 36-39.
126. Моляко В. О. Методологічні та теоретичні проблеми дослідження творчої діяльності. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / за загальною редакцією В.О. Моляко. Київ: «Освіта України», 2008. С. 702-753.
127. Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики: навч. посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 464 с.
128. Москаленко Л. С. Психологічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Київ, 2016. 243 с.
129. Нагаєвська І. О. Психологічні умови розвитку асертивної поведінки в учнів професійно-технічних навчальних закладів: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Київ, 2017. 262 с.
130. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности: (Формы, механизмы и стратегии). Ереван, 1988. 262 с.
131. Немов Р. С. Психологический словарь. Москва, 2007. 560 с.
132. Ніколаєв Л. О. Генезис поняття «асертивність». *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2010. № 1. С. 132–135.
133. Ніколаєв Л. О. Дослідження проблеми асертивності у вітчизняній та зарубіжних школах психології розвитку. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 138-146.

134. Ніколаєв Л. О. Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Переяслав-Хмельницький, 2016. 264 с.
135. Ніколаєв Л. О. Розвиток асертивності підлітків у різних умовах соціалізації: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. Переяслав-Хмельницький, 2016. 22 с.
136. Оллпорт Г. В. Личность в психологи. Москва, 1998. 345 с.
137. Орап М. О. Психологія мовленнєвого досвіду особистості : монографія. Тернопіль, 2014. 480 с.
138. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 568 с.
139. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посібник. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
140. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія. Київ, 2010. 160 с.
141. Парамонова Г. А. Исследование личностных детерминант асертивности спортсменов. *Инновации в образовании*. 2009. № 12. С. 82-89.
142. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва, 1998. 270 с.
143. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. СПб., 1999. 592 с.
144. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Москва, 1969. 98 с.
145. Платонов Ю.П. Социальная психология поведения: учебное пособие. СПб., 2006. 464 с.
146. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи: навч. посібник. Київ: ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.
147. Подоляк Н. М. Індивідуально–психологічні особливості асертивності особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2014. 202 с.
148. Подоляк Н. М. Психологічні особливості асертивності. *Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України*. 2010. № 9. С. 108-111.

149. Пономаренко Т. И. Установка как фактор формирования стратегии поведения: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Новосибирск, 1998. 29 с.
150. Попова И. В. Особенности ассертивности в подростковом возрасте: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. СПб., 2011. 246 с.
151. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособие / ред.-сост. Д.Я. Райгородский. Самара, 2001. 672 с.
152. Прангишвили А. С. Исследования по психологии установки. Тбилиси, 1967. 340 с.
153. Прихожан А. М. Психология неудачника: тренинг уверенности в себе. Москва, 2000. 198 с.
154. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва, 1990. 494 с.
155. Психологічний словник / Авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н.А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
156. Пташник-Середюк О. І. Студентство як соціокультурна група. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*. 2014. II(3). Issue: 18. P. 110-113.
URL: http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2013/n2/61315.shtml
157. Пушкарев Ю. И. Личность как субъект адаптации и субъект интерпретации: системно-герменевтический подход к изучению личности : монография. Белгород, 2012. 209 с.
158. Ражина Н. Ю. Ассертивная модель поведения и коммуникативная компетентность. *Психопедагогика и правоохранительные органы*. 2006. №1(25). С. 44-45. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/assertivnaya-model-povedeniya-i-kommunikativnaya-kompetentnost/viewer>
159. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. / пер. с англ. А. Б. Орловой, С. Е. Степановой, Е. Ю. Патяевой. Москва : Смысл, 2002. 527 с.

160. Ромазанов О. С. Структурні складові соціального статусу публічного службовця. *Теорія та практика державного управління*. 2014. Вип. 1. С. 259-266.
161. Романова Е. С., Гребенников Л. Р. Механизмы защиты как специфические средства решения универсальных проблем адаптации. Самара, 2006. 656 с.
162. Романовська Д. Д. Формування особистісних стратегій діяльності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Острог, 2013. 270 с.
163. Ромек В. Г. Поведенческая психотерапия: учеб. пособие. Москва : Академия, 2002. 192 с.
164. Ромек В. Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии. *Психологический вестник*. 1996. Вып. 1, Ч. 2. С. 132–138.
165. Ромек В. Г. Тест уверенности в себе. *Практическая психодиагностика и психологическое консультирование*. 1998. С. 87-108.
166. Ромек В. Г. Уверенность в себе. Этический аспект. *Журнал практического психолога*. 1999. № 9. С. 3–14.
167. Ромек В. Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях. СПб., 2003. 175 с.
168. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. Москва, 1990. 368 с.
169. Сачкова М. Е., Тимошина И. Н. Психологическое благополучие в контексте представлений студентов о высоком социальном статусе. *Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика*. 2016. № 4. С. 80–87
170. Свертілова Н. В. Особливості асертивності в осіб схильних до переживання образи. *Scienceand Educationa New Dimension*. 2016. IV (42). Issue 87. Р. 80-85.
171. Семиченко В. А., Галус А. М. Психология направленности: учеб.-метод. пособие. Хмельницкий: ХГПИ, 2003. 522 с.
172. Семиченко В. А. Психологія особистості. Київ, 2001. 427с.

173. Сидоренко Е. В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию: психологические проблемы самореализации личности. СПб., 1997. С. 123-142.
174. Синоруб Г. П. Асертивність як необхідна якість толерантної поведінки журналіста. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации*. 2012. Том 25 (64). № 4. Ч. 1. С. 131-134.
175. Скотникова И. Г. Проблема уверенности – история и современное состояние. *Психологический журнал*. 2002. Т. 23. № 1. С. 52-60.
176. Словарь практического психолога / сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, 1998. 568 с.
177. Смирнов Б. Н. О разных подходах к проблеме воли в психологии. *Вопросы психологии*. 2004. №3. С. 64-71.
178. Смирнова Е. О. Психологические особенности и варианты детской агрессивности. *Вопросы психологии*. 2002. №1. С.17-26.
179. Смит М. Дж. Тренинг уверенности в себе. Комплекс упражнений для развития уверенности. СПб., 2001. 254 с.
180. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія. Київ, 2001. 276 с.
181. Солтер А. Тренинг асертивності. СПб., 2003. 169 с.
182. Соціально-психологічний словник / В. М. Галицкий, О. В. Мельник, В. В. Синівський. Київ, 2004. 250 с.
183. Стайн С. Преимущества EQ: Эмоциональная культура и ваш успех / пер. с англ. Маргариты Маркус. – Stoddart Publishing Co. Limited, 2010. 480 с.
184. Стаут С. Управленческий тренинг / пер. с англ. А. Ракитина. СПб., 2002. 263 с.
185. Степанов С. А. Асертивність – в життя! *Управление компанией*. 2008. № 3. С. 36-39.
186. Степанов С. С. Популярная психологическая энциклопедия. Москва, 2005. С. 58-59.

187. Столярченко Л. Д. Основы психологии. Ростов-на-Дону, 2000. 672 с.
188. Татенко В. О. Особистісне зростання і гуманізація стосунків між поколіннями у світлі суб'єктивно-вчинкового підходу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2007. С. 127-141.
189. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ, 2003. 376 с.
190. Титаренко Т. М. Життєві домагання і професійне становлення особистості практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 21–23.
191. Трофимова Н. М. Причины отклоняющегося поведения младших школьников: психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних. Воронеж, 1982. 166 с.
192. Узнадзе Д. Н. Психология установки. Питер, 2001. 416 с.
193. Фальова О. Є. Асертивність як фактор самореалізації особистості жінки. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2015. Вип. 50. С. 258-267.
194. Федоров А. П. Когнитивно-поведенческая психотерапия. СПб., 2002. 352 с.
195. Федосенко О. А. Уверенность в себе как профессионально важное качество менеджера и особенности его становления в вузе: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05: Самара, 2007. 25 с.
196. Федотова С. В. Особенности восприятия социального статуса человека в молодежной и студенческой среде. *Психологическая наука и образование*. 2015. Т. 7. № 3. С. 108–118.
197. Федотова С. В. Структура социальных представлений молодежи о социальном статусе. *Вестник Российского нового университета. Серия «Человек в современном мире»*. 2015. № 4. С. 37–45.

198. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп : учеб. пособие / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. С. 426-433.
199. Филиппов А. А. Категория социального статуса в зарубежной и отечественной социологии. *Вопросы современной науки и практики*. 2012. № 1(37). С. 306-313.
200. Франкл В. Человек в поисках смысла / общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. Москва, 1990. 368 с.
201. Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции. Москва, 2007. 522 с.
202. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / пер. с нем. Э. Телятниковой. Москва, 2004. 635 с.
203. Фурсов К. С. Образовательные стратегии студентов российских вузов на этапе выхода на рынок труда: опыт эмпирического исследования. *Вопросы образования*. 2006. № 2. С. 222-240.
204. Хохлова Е. В. Конструктивная агрессивность в формировании навыков асертивного поведения студентов вуза: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Нижний Новгород, 2008. 26 с.
205. Чулкова К. О. Аналіз досліджень проблеми асертивної поведінки особистості. *Психологічний часопис : збірник наукових праць*. 2018. № 1. Вип. 11. С. 38-40.
206. Шамиева В. А. Асертивность в структуре личности субъекта адаптации: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Хабаровск, 2009. 27 с.
207. Шевенко А. М. Методичне забезпечення відбору учнівської молоді до вищих навчальних закладів педагогічного профілю: метод. рекомендації. Київ, 2016. 157 с.
208. Шейнов В. П. Возрастные и гендерные факторы асертивности. *Системная психология и социология*. 2014. №10. С.118–126
209. Шильцова Ю. В. Асертивность как один из психологических механизмов развития социальной адаптации у детей старшего

- дошкольного возраста: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Москва, 2012. 22 с.
210. Шостром Э. Человек-манипулятор: внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации / пер. с англ. В. Данченко. Москва, 2008. 192 с.
211. Щербак Т. І. Психологічний дебрифінг як метод психотерапевтичної роботи з наслідками критичних ситуацій. *«Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя»*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Суми, 18-19 лют. 2016 р.). Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. С. 305 – 308.
212. Щіпановська О. Р. Асертивність особистості як основа успішної міжособистісної взаємодії у діяльності майбутніх фахівців. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2012. Вип. 32-33 (36-37). С. 269-275.
213. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / пер. с нем. А. Боковиков. Москва, 2007. 287 с.
214. Ядов В. А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности. *Методологические проблемы психологии*. Москва, 1975. С. 89-105.
215. Alberti R. E. Your perfect right: A guide to assertive behavior. California: Impact, 1975. 118 p.
216. Allport . Personality. A psychological Interpretation. – N.-Y., 1937. 588 p.
217. Bruch M. A. A task analysis of assertive behavior revisited: Replication and extension. *Behavior Therapy*, 1981. Vol. 12. P. 217-230.
218. Danylchenko T. V. Empirical structure of subjective social well-being. *Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine*. 2015. Issue 30. P. 145–162.

219. French, J.R.P., Raven, B. The bases of social power. *Studies in social power*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research. 1959. P. 79-93.
220. Gupta M. Effect of different techniques of assertiveness training on students self-concept. *Recent Researches in Education and Psychology*. 2002. №7. P. 19–24.
221. Kemper, T.D., Collins, R. Dimensions of microinteraction. *American Journal of Sociology*. 1973. Vol. 96. P. 32-68.
222. Lazarus, A.A. Group therapy of phobic disorders by systematic desensitization. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1961, 63, 504-510.
223. Lovaglia, M.J. Power and Status: Exchange, Attribution, and Expectation States. *Small Group Research*. 1995. Vol. 26. № 3. P. 400-426.
224. Luchkiv V.Z. Age features of gender difference of the empathy determination of assertiveness in adolescence. *Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук: матеріали міжнародної наук.-практ. конфер. (Кельце. Республіка Польща, 28-30 червня 2016 р.)*. Кельце. Республіка Польща, 2016. С. 179–180.
225. Moiseienko, V., Blynova, O., Los, O., Burlakova, I., Yevdokimova, O., Toba, M. & Popovych, I. Assertiveness as a factor of students' choice of behavior strategies in social interaction. *REVISTA INCLUSIONES*. 2020. Vol. 7. Numero 4. pp. 259-272.
226. Ryan E.B. Assertiveness by Older Adults with Visual Impairment: Context Matters E.B. *Educational erotology*. 2008. V. 34. P. 504, 512–515.
227. Skinner E.A. The development of coping. *Annual Review of Psychology*. 2007. Vol. 58. P. 119 –144.

Додаток А

Анкета на визначення домінуючої стратегії поведінки

Шановний респонденте! Просимо Вас взяти участь в анкетуванні, яке проводиться з метою дослідження домінуючої стратегії поведінки та уявлення про компоненти які входять до стратегії статусної поведінки (престиж, влада, освіта, дохід). Уважно прочитайте кожне питання і можливі варіанти відповідей до нього. Оберіть той варіант, що найбільше відповідає Вашій думці, відмітьте його в анкеті будь-яким умовним позначенням (галочкою, плюсом). Ви можете запропонувати власний варіант відповіді на ті питання, які містять «власний варіант відповіді». Якщо питання не має варіанта відповіді, напишіть свою відповідь у відведеному місці. Результати будуть використанні в узагальненому вигляді у науковій роботі.

Заздалегідь дякуємо за співпрацю!

I блок

1. Чому Ви обрали заклад вищої освіти, в якому навчаєтесь?

- а). тому, що він престижний
- б). за рекомендацією близьких та рідних
- в). пройшов(ла) за вступними балами
- г). Ваш варіант _____

2. Вкажіть найважливіший фактор який вплинув на вибір Вашої спеціальності?

- а). престиж професії
- б). бажання, власний інтерес до спеціальності
- в). порада чи вказівка батьків або інших родичів
- г). Ваш варіант _____

3. Що приваблює Вас у професії?

- а). престижність
- б). реалізація своїх інтересів, нахилів та здібностей
- в). важливість досягнути високу посаду, набути ваги у суспільстві

г). Ваш варіант _____

4. *Чи хотіли б Ви бути видатною людиною?*

а). так

б). можливо

в). ні

г). Ваш варіант _____

5. *Який стиль роботи Вам більше імponує?*

а). очолювати роботу, бути організатором

б). працювати як підлеглий, але з завданнями, що допускають вияв власної ініціативи

в). працювати як підлеглий, виконуючи конкретні завдання

г). Ваш варіант _____

6. *Чи намагаєтесь Ви у своїй групі бути лідером:*

а). так

б). інколи

в). ні

г). Ваш варіант _____

7. *Чи вважаєте Ви, що маєте право керувати іншими людьми і приймати за них рішення?*

а). так

б). інколи

в). ні

г). Ваш варіант _____

8. *Вам подобається переконувати всіх у Вашій правоті, і Ви прагнете щоб всі поважали і побоювались Вас?*

а). так

б). інколи

в). ні

г). Ваш варіант _____

9. *Ви навчаєтесь для того щоб:*

- а). отримати знання
- б). отримати диплом
- в). не розчарувати батьків

г). Ваш варіант _____

10. Зазвичай Ви складаєте сесію на:

- а). відмінно
- б). добре
- в). задовільно

г). Ваш варіант _____

11. Щоб стати гарним спеціалістом, що на Вашу думку потрібно?

- а). отримати професійну підготовку у закладі вищої освіти
- б). відмінно навчатись
- в). спробувати себе у обраній професії

г). Ваш варіант _____

12. Чи готові Ви навчатись та розвиватись по спеціальності після закінчення закладу вищої освіти?

- а). так
- б). тільки в крайній мірі
- в). ні

г). Ваш варіант _____

13. Чи приносять Вам задоволення заняття по спеціальності?

- а). так, мені подобаються заняття
- б). навчаюсь виключно для майбутнього заробітку
- в). навчаюсь аби не відставати від групи

г). Ваш варіант _____

14. Що для Вас найголовніше в майбутній професії?

- а). заробіток
- б). самореалізація
- в). умови праці

г). Ваш варіант _____

15. Яку б Ви хотіли мати заробітну плату?

а). щоб вистачало на всі потреби (включаючи відпочинок та подорожі)

б). щоб вистачало на побутові потреби (житло, їжа, одяг)

в). влаштовує мінімальна заробітна плата

г). Ваш варіант _____

16. Що Ви вважаєте головним при виборі роботи?

а). високу зарплату

б). цікаву роботу

в). злагоджений колектив

г). Ваш варіант _____

II блок

1. Як Ви розумієте поняття «престиж»? _____

2. Як Ви розумієте поняття «влада»? _____

3. Як Ви розумієте поняття «освіта»? _____

4. Як Ви розумієте поняття «дохід»? _____

5. Як Ви розумієте поняття «статус»? _____

6. Як Ви розумієте поняття «статусна поведінка»? _____

Ім'я _____ Вік _____

Факультет _____

Спеціальність _____

група _____